

Doctor Willem Bosch en zijn invloed op de geneeskunde in Nederlandsch Oost-Indië

<https://hdl.handle.net/1874/357571>

A. qu. 192, 1941

DOCTOR WILLEM BOSCH
EN ZIJN INVLOED OP DE GENEESKUNDE
IN NEDERLANDSCH OOST-INDIË

A. H. BORGERS

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT

2959 825 1

DOCTOR WILLEM BOSCH
EN ZIJN INVLOED OP DE GENEESKUNDE IN
NEDERLANDSCH OOST-INDIE

DOCTOR WILLEM BOSCH

Reproductie naar een familie portret.

Diss Utrecht 1941

DOCTOR WILLEM BOSCH
EN ZIJN INVLOED OP DE GENEESKUNDE
IN NEDERLANDSCH OOST-INDIË

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE GENEESKUNDE AAN DE
RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GE-
ZAG VAN DEN WAARNEMENDEN RECTOR
MAGNIFICUS L. VAN VUUREN, HOOG-
LEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN
EN WIJSBEGEERTE, VOLGENS BESLUIT
VAN DEN SENAAAT DER UNIVERSITEIT
TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACUL-
TEIT DER GENEESKUNDE TE VERDEDIGEN
OP DINSDAG 2 DECEMBER 1941, DES NA-
MIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

ADRIAAN HENDRIK BORGERS

GEBOREN TE UTRECHT

KEMINK EN ZOON N.V. — DOMPLEIN 2 — UTRECHT
1941

Aan de nagedachtenis van mijn Vader.
Aan mijn Moeder.
Aan mijn Vrouw.

Gaarne volg ik de gewoonte om bij de verschijning van dit proefschrift de gelegenheid aan te grijpen, U, Hooggeleerden, Oud-Hooggeleerden en Docenten van de Medische en Philosophische Faculteit der Utrechtsche Universiteit mijn dank te betuigen voor het van U genoten onderwijs. Met weemoed gedenk ik mijn overleden leermeesters.

Uw bereidwilligheid, Hooggeleerde *B o e k e*, om als mijn promotor te willen optreden, stel ik zeer op prijs. Uw belangstelling voor mijn werk, dat niet onder Uw leiding werd verricht, heeft mij aangenaam getroffen.

Zeergeleerde *S c h o u t e*, mijn grootste dankbaarheid geldt U. Reeds van het eerste moment af, waarop ik Uw hulp inriep voor het bewerken van dit proefschrift, heeft U mij het werk tot een genoegen gemaakt door het enthousiasme, waarmee U mij wist te bezielen. Nooit was U iets te veel om mij terwille te zijn en Uw groote kennis op het gebied van de geschiedenis der geneeskunde heeft U steeds gaarne ter mijne beschikking gesteld. Dat ik met zooveel interesse dit werk heb kunnen volbrengen, dank ik in de eerste plaats aan Uw bezielende leiding.

Hooggeachte *M r. B e y e r m a n*, U dank ik voor de hulp, ondervonden bij het aanvragen van de litteratuur; U en Uw personeel van het Gemeentearchief te Dordrecht stonden steeds voor mij klaar.

Zeer ervaren *H a g e n*, ik kan niet nalaten ook U hier mijn groote erkentelijkheid te betuigen voor de leerrijke en aangename wijze, waarop U zich mijn opleiding in de chirurgie tot taak stelt; Uw critischen zin en uigebreide litteratuurkennis komen hierdoor mijn vorming steeds opnieuw ten goede.

Tenslotte betuig ik mijn hartelijken dank aan allen, die mij op eenigerlei wijze bij de bewerking van dit proefschrift behulpzaam zijn geweest.

INHOUD.

	Blz.
Portret van Dr. W. Bosch	
INLEIDING	1
HOOFDSTUK I.	
BOSCH' jeugd en opleiding	2
HOOFDSTUK II.	
BOSCH' eerste Indische periode	13
HOOFDSTUK III.	
De tweede Indische periode	27
HOOFDSTUK IV.	
De Nederlandsche periode van 1840 tot 1845	59
HOOFDSTUK V.	
De derde Indische periode	84
De vaccinatie	86
De bestrijding der geslachtsziekten	90
Het ziekenhuiswezen	91
Krankzinnigenverzorging	92
Het ontstaan der Inlandsche artsenschool	95
De school ter opleiding van Inlandsche vroed- vrouwen	120
De bevordering der Wetenschap	121
De Vereeniging tot Bevordering van Geneeskun- dige Wetenschappen in Nederlandsch-Indië	127
BOSCH' particuliere leven in Batavia	130
HOOFDSTUK VI.	
BOSCH' laatste levenstijdperk	134
NASCHRIFT	144

INLEIDING.

Opmerkelijk gemaakt op den persoon en het werk van Doctor Wille m B o s c h, die ongeveer dertig jaren werkzaam was als officier van gezondheid in Nederlandsch Oost-Indië, in die betrekking den hoogsten rang bereikte en als zoodanig voor Indië zeer belangrijk werk verrichtte, was het voor mij als officier van gezondheid van het tegenwoordige Indische leger een aangename en interessante taak, een levensbeschouwing samen te stellen van dezen bijzonderen persoon.

Daar een belangrijk gedeelte van die beschrijving een ambtelijke periode beslaat in Nederlandsch Oost-Indië, moest een groot deel der gegevens, benoodigd voor dit werk, gezocht worden in de archieven in Indië. Een gelukkige omstandigheid was het, dat Dr. D. S c h o u t e, tijdens zijn studiereizen naar Indië, een groot deel, van wat belangrijk was voor de geschiedenis der geneeskunde aldaar, uit de verschillende archieven verzamelde en er afschriften van meenam. Door diens welwillendheid was het mij mogelijk, ook ondanks de verbroken communicatie met Indië, de officieele gegevens te raadplegen. Mijn groote erkentelijkheid voor dezen belangrijken steun bij mijn werk moge ik ook hier uitspreken.

Daarnaast bleek Dr. B o s c h zelf een uitgebreid archief te hebben aangelegd van bijna alles, wat zijn werk betraf. Hij bewaarde manuscripten van zijn monographieën, officieele briefwisselingen met de regeering, brieven van zijn ondergeschikten, stapels couranten uit dien tijd. Zeer veel verplichting heb ik dan ook aan B o s c h' kleinzoon, den Hoogedelgestrengen heer K. F. L. B o s c h, gepensionneerd hoofdofficier van het Koninklijk Nederlandsch-Indische leger, die zoo vriendelijk was, mij deze belangrijke historische gegevens van zijn grootvader ter beschikking te stellen en ze ook verder ten algemeenen nutte te bestemmen door ze ten geschenke te geven aan de Geneeskundige Hoogeschool te Batavia.

HOOFDSTUK I.

Bosch' jeugd en opleiding.

Den 27en April 1798 werd te Amsterdam geboren Willem Bosch, als zoon van Abraham Bosch, mr. timmerman en aannemer en Hendrika Wanscher. Deze Abraham Bosch was geboren te Deventer en uit een genealogische studie over Bosch' afstamming blijkt, dat hij behoorde tot een oud Veluwsch geslacht, welks leden, voor zoover kon worden nagegaan, tot in de 14de eeuw grondbezitters waren in de streek van Twello en Wilp.

Willem's moeder stierf den 29en Juni 1807 en in een autobiographie, begonnen in 1874 en door zijn dood ontijdig beëindigd, schrijft hij, dat hij in zijn jeugd de moederliefde zeer heeft gemist. Hij beschrijft zijn vader als een oprecht, braaf, eerlijk en vroom man, die zijn kinderen zeer streng opvoedde, zoodat in het gezin slechts sprake was van plicht en straf en er geen plaats was voor kinderlijk gekeuvel, spel of uitspanning. Ook nadat zijn vader in 1808 was hertrouwd met Aaltje van Sijp, bleef dezelfde geest in het gezin bestaan en Bosch schrijft dan ook: „Harteloos en streng werden wij, kinderen, behandeld; spelen was ons niet vergund, in bijbel-lezen, het leeren van catechismus en psalmen mochten wij ontspanning zoeken, al het andere was zonde. O, hoe innig heb ik die vroomheid vervloekt, die aan de jeugd onsteelt, wat haar behoort en rechtmatig toekomt, kinderlijk genot en zorgeloze blijheid“.

Op negenjarigen leeftijd werd Bosch naar de zoogenaamde Fransche school gezonden, doch in 1811, op dertienjarigen leeftijd moest hij die school weer verlaten, omdat de finantieele toestand van zijn vader, die door de maatregelen van Napoleon zijn geld grootendeels had verloren, niet toeliet, dat hij langer de school bezocht. Hij zegt: „Ik had

niets geleerd dan slecht schrijven, rekenen tot aan de regel van drieën, een heel klein beetje Fransch en aardrijkskunde, geen Hollandsche taal of geschiedenis”.

Nadat hij van school was genomen, kwam *Bosch* in de leer bij den chirurgijn *Logeman*, ten einde zich voor dit vak, dat hem sterk aantrok, te bekwamen. Deze leermeester echter, een gezocht chirurgijn met een groote praktijk, gebruikte *Bosch* slechts voor zijn armenpraktijk, doch leerde hem niets. *Bosch* zag dat spoedig in, maar daar zijn vader hem bij diens dood, den 1en Maart 1814, niets had nagelaten, bleef hem slechts de keus tusschen het weeshuis of het aanbod van zijn patroon om tegen kost en inwoning plus f 60.— per jaar geheel in zijn dienst te treden; hij koos van deze beide wegen den laatsten. Hij schrijft over dezen tijd:

„Van 's morgens 7 uur tot 's avonds 8 uur, soms tot één uur in den nacht, moest ik Amsterdam door draven van de eene armenwijk naar de andere, steeg in, steeg uit, afdalende in de sombere, funsiges kelders, dan weer veertig of meer trappen hoog klimmen naar dompige zolderkamertjes of vliering, waar gebrek en armoede regel was, om wonden en vuile beenzweren te verbinden, die afkeer en walging wekten en kwam ik dan 's avonds afgemat, nat geregend of besneeuwd thuis, dan vond ik een ledig kamertje zonder vuur of licht, dat nooit verstrekt werd, waar ik maar zelden goed gedroogde kleeren vond om mijn natte pak te verwisselen; veelal moest ik 's morgens de doorwaterde schoenen van den vorigen dag weder aantrekken, daar mijne f 60.— in 't jaar mij niet toelieten de noodige kleeding, vooral schoenen, aan te schaffen, welke ik zoo spoedig versleet. Er kon geen kwartje overschieten om een koffijhuis of andere plaats van ontspanning te bezoeken, om de avonduren iets gezelliger door te brengen dan bij de meid in de keuken, dat geen geschikt gezelschap is voor een jongeling van 18 jaren om hem te beschaven en goede manieren te leeren; en toch was die keuken en haar warme haard mijn eenig toevluchtsoord als ik bibberde van de koude, of lezen wilde bij de lamp, die wel aan de meid maar niet aan mij toegestaan werd. Slechts een doorgaand stroef gelaat, nooit een

welwillend woord maar slechts berisping had hij voor mij over en meestal onverdiend."

Begrijpend, dat hij op deze wijze niets zou bereiken, zocht B o s c h naar middelen om zich verder te bekwamen. Er was in Amsterdam een chirurgijn B r u n j e s, die college gaf in de genees- en heelkunde voor de opleiding tot plattelands-geneesheer, aan welke functie in dien tijd minder eischen werden gesteld dan aan die van stadsgeneesheer. De kosten voor het volgen van die lessen bedroegen slechts f 8.— per half jaar, doch zelfs dit geringe bedrag was voor B o s c h nog te veel. Van een oom kreeg hij toen f 25.—, waarvan hij, naast het betalen der lessen, zich de hoogst noodige boeken kon aanschaffen. Terwijl hij overdag werkte voor zijn patroon, studeerde hij nu 's avonds en 's morgens vroeg en dank zij de welwillendheid van zijn leermeester B r u n j e s, die hem boeken ter leen gaf, wist hij zich de benoodigde kennis bij te brengen om examenen te kunnen doen voor scheeps-heelmeester. In September 1817 legde hij dit examen met goed gevolg af, zooals blijkt uit een diploma van de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt in Noord-Holland, zitting houdende te Amsterdam. Hierin wordt verklaard, dat, na gehouden examenen, Willem Bosch, geboren te Amsterdam en twintig jaren oud, bekwaam was bevonden te dienen als Scheepsheelmeester. Dit diploma was onderteekend door R a u w e n h o f f als president en L a u w e r e n b u r g h als secretaris en gedateerd 10 September 1817.

Dit examen voor scheepsgeneesheer bestond eerst sinds korten tijd. Tevoren waren er geen bepaalde voorschriften, waaraan heelmeesters moesten voldoen om ter koopvaardij te mogen varen. Daarom was in 1816, als voorlooper van de algemeene geneeskundige regelingen, die eerst in 1818 gereed kwamen, verschenen een „Wet op de uitoefening der Genees- en Heelkunst, aan boord van koopvaardij- of visschersschepen". Deze wet was gedateerd 28 Juni 1816 en verschenen in het Staatsblad van 1816, No. 32. Zij luidde:

Wij, Willem, bij de gratie Gods, Koning der Nederlan-

den, Prins van Oranje-Nassau, Groothertog van Luxemburg, enz., enz., enz.

Allen die deze zullen zien of hooren lezen, salut!
doen te weten:

Alzoo Wij in overweging hebben genomen de noodzakelijkheid, om door gepaste voorzieningen, aan de zeelieden van dit Rijk, die op hunne reizen, door ziekten mogten worden aangetast, eene behoorlijke hulp en verzorging te verzekeren, en daar, bij het herleven der nationale scheepvaart, de regeling van dit onderwerp niet wel kan worden uitgesteld tot dat de algemeene geneeskundige verordeningen zullen zijn aangenomen en in werking gebragt;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art. 1. Niemand zal als Scheeps-Heelmeester mogen varen, ter koopvaardij of visscherij, dan de zoodanige, als welke tot de praktijk der Heelkunde, volgens de op dato dezes, zoowel in de noordelijke als zuidelijke provinciën des Rijks in vigueur zijnde geneeskundige verordeningen in 't algemeen, bevoegd zijn, en daarenboven een afzonderlijk bewijs kunnen produceeren, door eene daartoe gekwalificeerde geneeskundige autoriteit afgegeven, van genoegzame kennis in de pharmacie en de behandeling van inwendige ziekten der schepelingen.

Art. 2. De bovengenoemde Kunst-oefenaren, welke, op dato dezes, van zoodanig een afzonderlijk bewijs van bevoegdheid, om als Scheeps-Heelmeester te fungeren, niet voorzien zijn, zullen zich, ter verkrijging daarvan, moeten adresseeren aan eene provinciale commissie van geneeskundig onderzoek en toezigt, of aan eene commissie van drie leden der geneeskundige juries, door de respectieve Gouverneurs, te dien einde, te benoemen, welke bij deze tot het afnemen van dat speciaal examen worden gekwalificeerd; zullende hun voor hetzelfde aan vacatiën betaald worden de som van f. 20 : 0 : 0.

Art. 3. Zoodanige personen, die zich ongeëxamineerd en onbevoegd als Scheeps-Heelmeesters bij schippers of reeders van schepen hebben laten aannemen, zullen vervallen in eene boete van F. 50 : 0 : 0 en zullen met eene gelijke boete gemulcteed worden, zoodanige schippers of reeders van schepen, die, zonder speciaal getuigschrift van bekwaamheid en afgelegd examen, als Scheeps-Heelmeester, personen in die kwaliteit in hunnen dienst genomen zullen hebben.

Art. 4. Geen Scheeps-Heelmeester zal van hier mogen vertrekken, dan na dat deszelfs Scheepskist zal zijn gevisiteerd en goedgekeurd, zoo ten aanzien der instrumenten als medicamenten, op eene boete van f. 25 : 0 : 0, en de schipper of kommandeur, die toestaat, dat zulks geschiede, zonder een behoorlijk bewijs van die visitatie, zal in eene gelijke boete vervallen.

Art. 5. Tot die visitatiën worden bij deze gekwalificeerd de plaatselijke commissiën van geneeskundig toezicht, en in plaatsen, waar dezelve niet aanwezig zijn, de provinciale commissiën van geneeskundig onderzoek en toezicht of de bij Art. 2 benoemde commissiën uit de geneeskundige juries, welke twee leden uit haar midden daartoe zullen committeren; zullende aan deze voor die inspectie naar discretie, volgens de sterkte van de bemanning der schepen, worden betaald van zes tot tien guldens.

Art. 6. Dezelve zullen bij die visitatie toezien, dat de in de scheepskisten voorhande geneesmiddelen van eene goede kwaliteit en goed bereid, en naar de voorschriften der kunst zamengesteld zijn, en zal door den Scheeps-Heelmeester voor elk voorwerp, hetwelk bevonden wordt ondeugzaam, vervalscht of niet naar behooren zamengesteld te zijn, verbeurd worden eene boete van zes guldens. Gelijke boete zal verbeurd worden voor elk instrument, hetwelk niet in orde bevonden wordt.

Art. 7. Gemelde commissiën zullen de door haar gevisiteerde en goedgekeurde scheepskisten verzegelen, en

zullen deze alzoo door den Scheeps-Heelmeester aan den schipper of kommandeur moeten worden vertoond.

Art. 8. De boeten, volgens deze wet te infligeren, zullen komen, voor een derde, ten behoeve van den aanbrengrer en voor twee derden, ten behoeve van de kas der commissie, die de calange gedaan heeft, des echter, dat wanneer er geen aanbrengrer is, de geheele boete zal komen ten behoeve van de kas van gemelde commissie, en het gebruik daarvan tot bevordering van het geneeskundig onderwijs of andere voor de maatschappij nuttige einden moeten worden aangewend.

Lasten en bevelen, dat deze in het staatsblad zal worden geïnfereerd en dat alle ministeriële departementen, autoriteiten, kollegiën en ambtenaren, wien zulks aangaat, aan de naauwkeurige uitvoering de hand zullen houden.

Gegeven in 's Gravenhage, den 28sten Juny des jaars 1816, het derde van Onze Regering.

(geteekend) WILLEM.

van wege den Koning

(geteekend) A. R. FALCK.

Tijdens de debatten in de Tweede Kamer over dit wetsontwerp werd slechts bezwaar gemaakt tegen art. 8, waarbij de meening naar voren werd gebracht, dat het beloonen van aanbrengrers niet strookt met de goede zeden. De wet werd tenslotte aangenomen, omdat zij slechts een tijdelijk karakter zou dragen, en met het tot stand komen van de algemeene wetten, die voor de uitoefening der geneeskunst op komst waren, zou vervallen.

Uit het feit, dat deze wet verscheen twee jaren vóór de algemeene wetten op de geneeskunde, mogen wij zeker besluiten, dat tevoren de geneeskundige voorziening der uitvarende schepen veel te wenschen overliet, niet alleen, doordat onbevoegden zich als scheepsheelmeester verbonden, doch ook, doordat van den kant der reeders de voorziening van geneesmiddelen te wenschen overliet.

Wanneer wij de wijze, waarop B o s c h tot geneesheer werd opgeleid, vergelijken met de verschillende andere mogelijkheden, die in dien tijd bestonden ter bereiking van die bevoegdheid, dan kunnen wij zijn opleiding zeker de minst goede noemen. Wilde men zich voor dit vak bekwamen, dan kon men zich in de eerste plaats doen inschrijven aan één der Academies in het land. De oudste Academie was gevestigd te Leiden, aan deze stad geschonken in 1575 door Prins Willem I als belooning voor het moedige gedrag der inwoners tijdens de belegering door de Spanjaarden. Chronologisch hierop volgend werd in 1585 het Athenaeum te Franeker gesticht en in 1614 de Hoogeschool te Groningen. In 1632 ontstond het Athenaeum illustre te Amsterdam, waaraan in 1659 de eerste hoogleeraar in de geneeskunde werd aangesteld. Utrecht kreeg haar Hoogeschool in 1636 en tenslotte werd de bestaande illustre school te Harderwijk in 1648 omgezet in een Academie. Gedurende korteren of langeren tijd hadden ook in andere plaatsen opleidingscholen voor geneeskundigen bestaan, zooals te 's Hertogenbosch, Middelburg, Deventer, Breda en Nijmegen, doch deze alle waren in den tijd, waarover wij spreken, reeds lang opgeheven.

De opleiding tot geneesheer aan al deze inrichtingen geschiedde hoofdzakelijk langs theoretischen weg. Wel werd aan de verschillende hoogeschoolen ook onderwijs aan het ziekbed gegeven, doch van een practische opleiding, zooals wij die thans kennen gedurende den studietijd na het doctoraal-examen, was toen geen sprake.

Naast dezen opleidingsvorm bestond nu een hoofdzakelijk practische wijze om zich tot geneeskundige te bekwamen. Men ging hiertoe in de leer bij één der chirurgijns, heelmeeesters, zooals die overal door het geheele land praktijk deden en die zelf het vak weer geleerd hadden bij oudere kunstbroeders. Deze heelmeeesters, ontstaan uit het gilde der barbiers, die zich van lieverlede ook waren gaan toeleggen op wondbehandeling en het verrichten van de voor hun tijd mogelijke heelkundige ingrepen, hadden zich door studie, speciaal van de anatomie, wel boven het niveau van „baardscheerders" verheven, doch

er bestond bij hen een groot individueel verschil in kennis en kunde. Dit vond zijn oorzaak in het feit, dat er geen voorgescreven uniforme opleiding tot chirurgijn bestond. Wanneer men in staat was in de leer te gaan bij een goeden en bekenden chirurgijn en tevens over voldoende geld beschikte om zich de noodige boeken aan te schaffen en daarenboven aan den Stads-heelmeester f 75.— te betalen, — waarvoor men, bijvoorbeeld te Amsterdam, werd toegelaten in het Gasthuis en patiënten kon zien, — dan droeg de opleiding nog een zeker wetenschappelijk cachet. Was men hiertoe niet in de gelegenheid, zoo moest men eerst leerling, later knecht worden bij een minder bekend chirurgijn, in wiens winkel men zich hoofdzakelijk had bezig te houden met scheren en haarsnijden, de hoofdbron van inkomen voor de minder bekende chirurgijns. Al deze chirurgijns-leerlingen werden dan na eenige jaren, zoolang het gildewezen nog bestond, na het afleggen van een examen ten overstaan van de Overlieden van het Chirurgijns-gilde, tot Meester-chirurgijn bevorderd. In den laatsten tijd der gilden noemde het Chirurgijns-gilde zich ook wel deftiger Collegium Chirurgicum tegenover het Collegium Medicum, waarin de universitair opgeleide doctoren waren vereenigd.

Zoolang de Collegia Medica en de Chirurgijns-gilden bestonden, waren de regelingen voor de examens der chirurgijns en de verdere geneeskundige bemoeienissen van de overheid zuiver plaatselijk. Toen echter in 1795 de revolutie kwam en de Bataafsche Republiek ontstond, werden met de overige gilden ook het Chirurgijns-gilde en de Collegia Medica opgeheven (1798) en werd een centrale regeling voor de geneeskundige verzorging ontworpen en gesteld onder den Agent der Nationale Opvoeding. Het duurde eenigen tijd alvorens deze centralisatie begon door te werken. De Agent der Nationale Opvoeding benoemde namelijk een „commissaris tot de zaken der geneeskundige Staatsregeling“, die verschillende verordeningen ontwierp. En zoo werd dan tenslotte op 20 Maart 1804 gearresteerd de „Publicatie van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, houdende verordeningen omtrent het geneeskundig onderzoek en toezigt“. In elk Departement

der Republiek werd een Departementale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht ingesteld, met dien verstande, dat voor het belangrijkste Departement, namelijk Holland, drie van dergelijke Commissies zouden dienen, te weten te Amsterdam, 's Gravenhage en Dordrecht.

Den 25en October 1804 verscheen in de Staatscourant de publicatie van het Departementaal Bestuur van Holland, houdende een „Reglement, betrekkelijk de oeffening van alle Takken der Geneeskunde binnen dit departement, hetwelk in aanmerking genomen aan de eene zijde de gebreken en misbruiken, welke van tijd tot tijd, in de uitoeffening der differente Takken der Geneeskunde zijn ingeslopen en nog plaats hebben, en aan den anderen kant het belang, hetwelk er voor de ingezetenen van dit Departement in gelegen is, dat in eene zaak, waarin het behoud van leven en gezondheid betrokken is, die gebreken en misbruiken zooveel mogelijk door gepaste Verordeningen en een behoorlijk en wel ingericht Geneeskundig toezicht worden tegengegaan, en na ingenomene consideraties en advies van de Medicijnsche Faculteit aan de Hooge Schole te Leijden, werd vastgesteld.”

Amsterdam kreeg zoo zijn Commissie van Geneeskundig Toezicht voor Amsterdam en derzelver jurisdictie, ondergeschikt aan de Commissie van Oppertoezigt. Hierin werd reeds in 1806 weer een kleine wijziging aangebracht. Er werd namelijk nu ingesteld een Stedelijke Commissie van Geneeskundig Toezicht voor Amsterdam en derzelver jurisdictie, ondergeschikt aan de Departementale Commissie van Onderzoek en Toezicht. Bij deze Commissie berustte alleen het recht tot examineeren van hen, die wenschten toegelaten te worden tot heilkundige, vroedkundige of apotheker.

Na de inlijving van ons land bij Frankrijk werden deze Commissies weer opgeheven en naar Fransch voorbeeld Jury's gevormd, die haar taak overnamen, doch direct na den val van Napoleon, reeds bij besluit van den Souvereinen Vorst van 29 Januari 1814 werden de Fransche „wetten en inrigtingen betrekkelijk het Geneeskundig Onderzoek en Toezicht” wederom afgeschaft en de Commissies van vóór 1810 weer in-

gesteld, in afwachting van een geheel nieuwe wet inzake de uitoefening der geneeskunde, welke eerst in Maart 1818 tot stand kwam.

Hoewel dus het afnemen van het examen voor chirurgijn in dien tijd door Commissies onder een centraal hoofd was geregeld, de geneeskundige opleiding zelf was geheel gelijk gebleven aan die, zooals ze reeds in den gildentijd bestond. Er waren al lang stemmen opgegaan om tot een betere opleiding te geraken, doch het zou nog tot 1823 duren, alvorens hierin verandering werd gebracht. Toen werden namelijk, zij het ook als noodmaatregel, Geneeskundige Scholen opgericht en wel te Amsterdam, Rotterdam, Haarlem, Middelburg, Maastricht, Alkmaar en Hoorn.

Ter vergelijking van de gebrekkige opleiding, zooals B o s c h die genoot, met een betere, doch eveneens extra-universitaire, opleiding, willen wij den studietijd beschrijven van een tijdgenoot van hem, namelijk C o r n e l i s H e l e n u s B u r g e r s d i j k, die leefde van 1803 tot 1840. In het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde van 2 Maart 1940 lezen wij in een monographie van Dr. D. S c h o u t e over dezen B u r g e r s d i j k, dat hij op vijftien-jarigen leeftijd in de leer ging in den Haag bij Professor P. d e R i e m e r, lector in de ontleed-, heelen verloskunde. Na vijf jaar legde hij zijn examens af voor heelen vroedmeester en begaf zich daarop naar Parijs, waar hij de lessen van groote mannen op geneeskundig gebied, als C u v i e r, D u p u y t r e n, L i s f r a n c, L a r r e y, R o u x en L a ë n n e c volgde. Hij bleef acht maanden te Parijs en vestigde zich toen als heilkundige, eerst te Alphen aan den Rijn, later te Leiden. Hoeveel beter toegerust dan B o s c h begon deze man zijn praktijk, na een opleiding te hebben gehad, die weinig of niet onderdeed voor de toenmalige academische leerschool.

LITTERATUUR VOOR HOOFDSTUK I.

- J. BANGA, Geschiedenis van de Geneeskunde en van hare Beoefenaren in Nederland; 1868.
- CORN. BAX, notaris te Dordrecht, Wetgeving voor de Genees-, Heel-, Vroed- en Artsenijmengkunde in het Koninkrijk der Nederlanden, of Verzameling van al de thans in vigueur zijnde wetten, reglementen en instructiën, daartoe eenigszins betrekkelijk, of met dezelve in verband staande; 1818.
- Dr. C. C. DELPRAT, De wording en de geschiedenis van het genootschap ter bevordering van natuur- genees- en heelkunde te Amsterdam, 1790—1915.
- GOSSES EN JAPIKSE, Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis.
- J. TER GOUW, De gilden; 1866.
- Dr. D. SCHOUTE, Het Geneeskundig Nederland vóór de stichting der Maatschappij, uit: het Gedenkboek der Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst, uitgegeven ter gelegenheid van haar vijfenzeventig-jarig bestaan.
- Dr. D. SCHOUTE, CORNELIS HELENUS BURGERSDIJK, uit: het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, jaargang 84, No. 9.
- W. WIJNAENDTS VAN RESANDT, Dr. Willem Bosch en zijn voorgelacht, uit: „De Nederlandsche Leeuw”, maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde.
-

HOOFDSTUK II.

B o s c h' eerste Indische periode.

Zooals wij in het vorige hoofdstuk zagen, had B o s c h in 1817 het diploma voor scheepsheermeester behaald en terstond zocht hij een gelegenheid om nu ook naar zee te kunnen gaan. Hij vond deze gelegenheid aan boord van een klein scheepje, de „Wilhelmina”, dat veertig soldaten naar Batavia moest brengen en voor deze passagiers een dokter noodig had. B o s c h werd voor deze functie aangenomen tegen een salaris van f 30.— per maand.

Den 16en December 1817 embarkeerde hij te Amsterdam en zag zich tusschendecks een hut toegewezen te samen met den tweeden en derden stuurman. Het schip vertrok, doch moest wegens voortdurenden tegenwind voor den Helder overwinteren en eerst op 25 Maart 1818 werd de reis van daar voortgezet. Na 98 dagen varen was men bij Kaap de Goede Hoop aangekomen. Dezen langen reisduur verklaart B o s c h uit het feit, dat de zeevaartkunde van den kapitein en den stuurman slechts zeer gering was en er maar op goed geluk werd gezeld. Gedurende een week bleef men te Kaap de Goede Hoop en de leden van de Hollandsche kolonie te Kaapstad poogden B o s c h over te halen zich daar te vestigen als arts, omdat er slechts Engelsche doktoren waren. Niettegenstaande de gunstige voorwaarden, die met dit aanbod vergezeld gingen, durfde B o s c h het niet te aanvaarden, zooals hij zelf zegt, uit gebrek aan zelfvertrouwen, omdat hij niet de minste praktische ervaring aan het ziekbed had. Dus voer hij met het schip door naar Batavia, waar men den 18en Augustus 1818 aankwam. Van den commandant van het detachement soldaten, dat aan boord was, den luitenant L o o m a n, kreeg B o s c h de schriftelijke verklaring, dat „de scheepsdoctor Willem Bosch zich tijdens de reis deed kennen als een man van veel kunde, ijver en een voorbeeldig zedelijk karakter”.

Den eersten nacht, dien B o s c h aan land doorbracht, werd hij zoodanig door muskieten gestoken, dat hij den volgenden morgen, door de zwelling van zijn geheele gelaat, de oogen bijna niet kon openen. Hij begaf zich weer aan boord en werd eenige dagen later ziek. Zooals hij zelf beschrijft, leed hij aan heete koorts met vergrooting van lever en milt, zoodat wij als vaststaand kunnen aannemen, dat hij een malaria-aanval had. De toestand verergerde zoodanig, dat de kapitein van het schip hem naar het hospitaal te Batavia liet vervoeren. Hij kwam hier in het officiers-paviljoen te liggen in een kamer voor vijf patiënten en gedurende den tijd, dat hij daar verpleegd werd, stierven er verscheidene kamergenooten van hem aan dysenterie. Hoewel nog lang niet hersteld, verliet hij, uit angst zelf ook niet levend er vandaan te zullen komen, op eigen verzoek het hospitaal om te ontdekken, dat zijn schip intusschen afgevaren was. Niet wetende, wat te beginnen, besloot hij pogingen in het werk te stellen om zich bij den militair geneeskundigen dienst te verbinden. Hiervoor moest hij een examen afleggen en tot zijn verbazing slaagde hij, terwijl zijn examinatoren zelfs zeer tevreden bleken te zijn.

Bij Gouvernements-besluit van 17 November 1818, geteekend door den Gouvernements-Secretaris P. l e C l e r q, werd hij benoemd tot chirurgijn der 3de klasse aan het Hospitaal te Weltevreden.

Volgens welke reglementen het door B o s c h afgelegde examen was afgenomen, konden wij niet zeker nagaan. Wel kunnen wij vermoeden, dat dit examen vrijwel gelijk zal zijn geweest aan het in Holland afgenomene, gezien den toestand op medisch gebied in die jaren in Indië.

Om dezen toestand te overzien, moeten wij trachten ons een beeld te vormen van den algemeenen gang van zaken in Indië sinds het uitbreken van de groote omwenteling in Europa.

Nadat op 1 Maart 1796 de bestuurders der Bataafsche Republiek in Holland het bestuur over de Oost-Indische Compagnie aan de Heeren XVII hadden ontnomen en dit bestuur hadden opgedragen aan een „Comité tot de zaken van de Oost-Indische Handel en Bezittingen”, waarvan de leden door den Staat

werden benoemd, werden in 1798 door den Staat alle bezittingen en schulden van de Compagnie overgenomen, na beëindiging van het loopend octrooi (31 December 1799). Hiermee had het particulier beheer over Indië, dat hoofdzakelijk op handel gebaseerd was, een einde genomen en was Indië een voorwerp van staatsbemoeyenis geworden.

De geneeskunde, zooals die zich onder het bewind van de Oost-Indische Compagnie had ontwikkeld, was in de eerste plaats gericht geweest op de geneeskundige verzorging van haar dienaren. Van eenig pogen om ook de oorspronkelijke bewoners van den Archipel in deze verzorging te doen deelen, was nauwelijks sprake.

De eerste jaren na de opheffing der Compagnie kon hierin geen verandering komen. Dit laat zich begrijpen, daar door de Engelsche blokkade tengevolge van den oorlogstoestand in Europa, het contact met het moederland praktisch uitgesloten was. Slechts gedurende de korte periode van den vrede van Amiens, in 1802, was eenige communicatie mogelijk. Wij lezen dan ook, dat er in dien tijd een 24-tal chirurgijns in Indië aankwamen. Regeeringsmaatregelen, welke dus mede een nadere regeling van den geneeskundigen dienst hadden kunnen brengen, bleven echter uit, totdat den 5en Januari 1808 Mr. Herman Willem Daendels met regeeringsopdrachten uit Nederland in Indië aankwam.

De hoofdpdracht uit Daendels' instructie was, te trachten zooveel mogelijk van de, nog niet door de Engelschen in bezit genomen, gebiedsdeelen tegen dezen te verdedigen, terwijl hem daarnaast was opgedragen om het lot van slaven en inlanders te verzachten, Batavia's gezondheidstoestand te verbeteren en toezicht te houden op een eerlijk en zuinig beheer van 's Lands gelden.

Wij weten, dat Daendels verreweg de meeste aandacht heeft geschonken aan het eerste punt van zijn opdracht, namelijk het weerbaar maken van Indië. Het leger werd geheel gereorganiseerd; tevens werd een militair geneeskundige dienst in het leven geroepen. De in Indië werkzame chirurgijns konden bij dien dienst te werk gesteld worden na een examen

te hebben afgelegd. Met dit examen werd het niet al te nauw genomen, want uit rapporten uit dien tijd blijkt, dat ook wel werd geadviseerd om chirurgijns, die reeds tot tevredenheid in Indië hadden gediend, zonder meer in den militairen dienst over te nemen. Men diende in den rang van chirurgijn der 1ste, 2de of 3de klasse *).

De reglementen, die werden ingesteld voor dien militair geneeskundigen dienst, hadden voornamelijk betrekking op de hospitalen, die nog steeds de voornaamste plaats in de gezondheidszorg in Indië innamen, evenals dat gedurende den Compagniestijd het geval was geweest. Reeds twaalf dagen na zijn aankomst in Indië had D a e n d e l s een besluit uitgevaardigd, waarbij werd bepaald, dat alle militairen gratis moesten worden behandeld in elk hospitaal, dat in Indië aanwezig was en kort daarop werd het bevel gegeven, dat deze hospitalen in de eerste plaats voor militairen bestemd waren. Wat er nog aan burgerlijken geneeskundigen dienst bleef bestaan — en dat was voornamelijk in de drie groote steden op Java, Batavia, Semarang en Soerabaya — kwam rechtstreeks onder toezicht van den militair geneeskundigen dienst. De geheele geneeskundige organisatie in dien tijd stond derhalve onder den „Chirurgijn en Chef”, het Hoofd van den militair geneeskundigen dienst, waartoe door D a e n d e l s was aangesteld de chirurgijn J. Heppener.

Op den 16en Mei 1811 droeg D a e n d e l s het bestuur over aan den generaal J. W. J a n s s e n s, aangezien N a p o l e o n hem het zelfgevraagde ontslag had verleend. Dit ontslag had D a e n d e l s om gezondheidsredenen in 1809 aan Koning L o d e w i j k gevraagd, doch het was hem geweigerd. D a e n d e l s was hierop later niet meer teruggekomen, doch na de inlijving van Holland bij Frankrijk maakte N a p o l e o n van dit motief gebruik om zich van hem te ontdoen. De beschuldiging, bij

*) Uit een tabellarisch overzicht van het personeel van den geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië sedert 1816, afgedrukt in het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië van 1880, blijkt, dat de betiteling van chirurgijn tot 1840 werd gehandhaafd, daarna sprak men van officier van gezondheid.

Napoleon tegen Daendels ingebracht, als zou hij het plan hebben gehad om Java van het Keizerrijk los te maken, zal aan dit besluit niet vreemd zijn geweest.

Het Gouverneur-Generaalschap van Janssens was te kort om eenigen invloed op den geneeskundigen dienst in Indië te kunnen uitoefenen. Reeds in hetzelfde jaar 1811 landden de Engelschen op Java. De Hollanders trokken zich oostwaarts terug en waren, mede door de onbetrouwbaarheid van de hulp der Javaansche vorsten, genoodzaakt om op 17 September 1811 te Toentang in Midden-Java de capitulatie te teekenen, waarbij Java en alle gebiedsdeelen, die nog in onze handen waren, aan Engeland kwamen.

Thomas Stamford Raffles werd tot Gouverneur-Generaal benoemd en deze liet zich, wat betreft de geneeskundige aangelegenheden, bijstaan door zekeren Dr. William Hunter. In de organisatie van den geneeskundigen dienst kwam weinig of geen verandering en er werd zooveel mogelijk van de aanwezige Nederlandsche chirurgijns gebruik gemaakt.

Aangezien Raffles groote plannen koesterde met betrekking tot het invoeren der algemeene vaccinatie en het bestrijden der geslachtsziekten onder de bevolking, leek het, alsof de burger-geneeskundige dienst meer naar voren zou komen. Met deze plannen kwam hij in 1815 voor den dag en hij stelde zich voor om intelligente Javaansche jongelieden te doen opleiden tot vaccineurs, die tevens venerische ziekten konden behandelen. Dezen wilde hij dan onder toezicht der Hollandsche artsen te werk stellen. Zelfs tot een begin van de uitvoering van deze plannen is het nooit gekomen. Raffles vroeg het advies van de Residenten in de verschillende afdeelingen over de mogelijkheid van het invoeren van deze maatregelen. De antwoorden liepen nogal uiteen en het verder uitwerken der plannen bleef achterwege, aangezien Raffles reeds in het voorjaar van 1816 wegens ziekte naar Engeland vertrok.

Van zijn plannen op dit gebied kwam dus niets tot stand, doch reeds de geest, die hieruit sprak, was iets geheel nieuws voor Indië. Voor het eerst zien wij namelijk een streven ont-

staan om iets te doen ten nutte van alle bewoners van dat gebied, dus ook van de Inheemschen. Tot dat humane inzicht waren de Hollanders nooit gekomen. Gelukkig is dat streven niet met Raffles uit Indië verdwenen en al heeft het nog lang geduurd, alvorens de toestand ontstond, zooals wij dien nu in Indië kennen met zijn uitgebreide zorg op ieder gebied voor de belangen der Inheemschen, toch zien wij na Raffles steeds meer het denkbeeld doorwerken, dat wij een plicht hebben tegenover de oorspronkelijke bewoners van dat land.

Raffles' opvolger, Sir John Fendall, moest reeds na enkele maanden, op den 19en Augustus 1816, het bestuur over Indië aan Nederland teruggeven, volgens de bepalingen van de Conventie van Londen, 13 Augustus 1814 geteekend. Hoewel de drie Commissarissen-Generaal, die uit Nederland waren gezonden om het bestuur over Indië van de Engelschen over te nemen, Mr. C. Th. Elout, G. A. G. P. Baron van der Capellen en A. A. Buyskes, deels reeds in April, deels in Mei 1816 in Indië waren aangekomen, duurde het dus nog tot Augustus van dat jaar voor Fendall tot de bestuursoverdracht overging.

Al spoedig bleek men ook in Nederland tot het inzicht te zijn gekomen, dat Indië op andere wijze moest worden bestuurd, dan tot dusverre was geschied. Op velerlei gebied werden derhalve de maatregelen, zooals die door de Engelschen waren genomen en die getuigden van meer verlichte denkbeelden dan vroeger onder ons bestuur hadden bestaan, nagevolgd.

De organisatie van den geneeskundigen dienst werd opgedragen aan Professor Caspar George Carl Reinwardt, een geboren Duitscher, die met de Commissarissen-Generaal voor dit doel was meegekomen. Op jeugdigen leeftijd naar Holland gekomen, had hij zich speciaal toegelegd op de studie der plantkunde; aan de Hoogeschool te Harderwijk, waar hij in 1801 tot professor in de natuurlijke geschiedenis was benoemd, had hij het eeredoctoraat in de medicijnen ontvangen. Hij begon de organisatie van den geneeskundigen dienst met het instellen van allerlei commissies naar Nederlandschen trant. Zoo ontstond o.a. een Commissie van Geneeskundig On-

derzoek en Toevoorzigt voor Batavia en Ommelanden. Aan deze commissie werd het examineeren van gegadigden voor heelmeeester opgedragen, gelijk zulks ook in Holland het geval was.

Reeds in 1820 werd een geheel andere regeling ingesteld, waarbij een splitsing werd gemaakt in een militair- en een burgerlijken geneeskundigen dienst, elk onder een eigen Inspecteur, terwijl een derde Inspecteur werd aangesteld, speciaal voor den vaccinatiedienst.

Wat betreft den militair geneeskundigen dienst, deze werd reeds dadelijk na overname van het bewind officieel geregeld van het moederland uit, waar een „Reglement op den Geneeskundigen Dienst bij de troepen in, of bestemd voor, de Nederlandsche koloniën” was vastgesteld. En de band met Nederland sprak nog sterker uit de opdracht, dat de chirurgijns in Indië ziektegeschiedenissen moesten maken, welke door het Indische Gouvernement naar het ministerie van Koophandel en Koloniën werden opgezonden, waarna ze ter inzage en beoordeeling werden gegeven aan Professor Brugmans te Leiden. Deze beoordeeling van Indische ziekten door iemand, die het land en de toestanden daar niet uit eigen aanschouwing kende, doet wel vreemd aan, hoewel de naam van Professor Brugmans op militair-geneeskundig gebied een uitstekende klank had. Deze had namelijk in dien tijd een school voor militaire artsen opgericht, waar het onderwijs ver uitstak boven de normale opleiding tot chirurgijn in Nederland, terwijl hij ook de sociale positie der militaire artsen aldaar belangrijk had weten te verbeteren. Deze school, gesticht te Leiden, werd in 1823 overgeplaatst naar Utrecht en aan deze „Kweekschool voor Militaire Geneeskundigen” ontvingen vele officieren van gezondheid bij het Indische leger in latere jaren hun opleiding.

Intusschen wettigen deze gegeven over den toestand op geneeskundig gebied in Indië ons inziens wel de conclusie, dat het door Bosch afgelegde examen om in den militairen dienst te worden toegelaten als geneeskundige, niet veel zal hebben afgeweken van het Hollandsche examen. Daarnaast

was het tijdstip, waarop hij solliciteerde naar die betrekking, bijzonder gunstig voor hem, aangezien er een tekort aan militaire artsen bestond, welk tekort nog grooter werd, omdat men den dienst ook buiten Java ging uitbreiden.

Het hospitaal te Weltevreden, waaraan B o s c h werd te werk gesteld, was het oude Buitenhospitaal, dat in 1777 door de Oost-Indische Compagnie was ingericht naast het veel ongezonder gelegen Binnenhospitaal in de benedenstad Batavia. Hier kreeg hij ruimschoots gelegenheid zijn gebrek aan zelfvertrouwen, ontstaan, doordat hij, hoewel geslaagd voor chirurgijn, nog niet in de gelegenheid was geweest patiënten te behandelen, te overwinnen. Het hospitaal te Weltevreden telde 400 bedden en de dienst werd er verricht door vier geneeskundigen, namelijk één chirurgijn der 1ste klasse, één der 2de klasse en twee der 3de klasse. Gebrek aan patiënten was er voor deze artsen dus zeker niet. Naast deze goede praktische oefening besteedde B o s c h zijn vrijen tijd aan de theoretische studie van zijn vak, waarbij hij zich in de eerste plaats toeleegde op de bestudeering van het Fransch, Duitsch en Latijn om de geneeskundige boeken te kunnen lezen. Zelf schrijft hij, dat deze taalstudie hem zeer moeilijk viel en veel inspanning kostte, omdat hij voor talen den aanleg miste. Hij woonde in dien tijd met drie collega's in één huis. Het salaris, groot f 83.— in de maand plus vrij wonen, veroorloofde de heeren geen rijk bestaan en B o s c h, die hard studeerde, had geen gemakkelijk leven bij zijn collega's, die er andere opvattingen op na hielden en hun vrijen tijd op loszinnige wijze doorbrachten. Zijn ijver werd echter beloond, want reeds den 19en Januari 1820 legde hij met goed gevolg het examen voor chirurgijn der 2de klasse af. Zoolang B o s c h in Indië werkte, bleef de instelling, dat men steeds weer een examen moest afleggen om bevorderd te kunnen worden tot een hooger rang, bestaan. Zooals wij later nog zullen zien, leverde deze regeling voor de officieren van gezondheid vaak groote moeilijkheden op.

Hoewel dus nu geschikt voor den hooger rang, kon B o s c h niet worden aangesteld tot chirurgijn der 2de klasse, omdat men uit Holland, wegens het tekort aan officieren van

gezondheid, personen met dien rang naar Indië had gezonden en dezen vóór de in Indië aanwezige artsen moesten worden geplaatst. B o s c h bleef dus als chirurgijn der 3de klasse te Weltevreden werkzaam en in 1821 werd hij aangewezen om deel te nemen aan de tweede expeditie tegen Palembang. De eerste expeditie tegen dit district had plaats gehad in October 1819. De aanleiding hiervoor was het feit, dat de Sultan van Palembang had geweigerd aan de leveranties, waartoe hij verplicht was krachtens contracten, die hij reeds met de Oost-Indische Compagnie had gesloten, te voldoen en het Nederlandsche garnizoen uit de stad Palembang had verjaagd. Hij rekende hierbij op hulp van de Engelschen van Benkoelen uit, dat nog in Engelsche handen was en waar R a f f l e s, die in 1817 naar Indië was teruggekeerd, als Gouverneur was geplaatst.

De in 1819 gezonden expeditie was van te geringe sterkte en liep op een mislukking uit. Terstond besloot men in Batavia een tweede expeditie uit te rusten en nu zoo sterk, dat mislukken uitgesloten was. Den 4en Mei 1821 vertrok deze expeditie uit Batavia. Bij de door B o s c h nagelaten papieren vonden wij meerdere geschriften, waarin hij het verloop van dezen tocht vertelt. Ook troffen wij een staat aan, die de sterkte van de expeditie opgaf en hieruit blijkt, dat er aan deelnamen: 116 oorlogsvaartuigen van verschillende grootte en soort, bemand met 1218 Europeesche en 1362 Inlandsche zeelieden. Daarnaast waren er nog 14 transportschepen voor het overbrengen van troepen van de landmacht, waarop in totaal 1679 man werden vervoerd, waarvan slechts 112 Inlanders. In het geheel namen dus aan de expeditie 2785 Europeanen en 1474 Inlanders deel, te samen 4259 man *).

Verder lezen wij, dat B o s c h was ingedeeld op het transportschip „Henriëtta Elisabeth”, dat 143 Europeesche soldaten aan boord had. Reeds enkele uren na het vertrek brak op dit schip de cholera uit, welke ziekte zich in April, dus in de

*) Dit is hetzelfde aantal als wij opgegeven vinden in „De krijgsgeschiedenis van Nederlandsch-Indië van 1811 tot 1894”, door C. B. HOOYER.

maand vóór het vertrek, te Batavia had vertoond. B o s c h had deze ziekte dus reeds in het hospitaal leeren kennen en zelfs de eerste obducties verricht op de aan deze aandoening overleden patiënten.

Wij willen de beschrijving, zooals B o s c h die zelf geeft, hier laten volgen:

Na weinige uren brak de vreeselijke Cholera-epidemie onder de troepen en sloopsequipage uit, waarvan de scheepskapitein, de eerste stuurman en eenige militairen in de eerste vierentwintig uren de slagtoffers werden, waarbij het tot mijne groote ontsteltenis bleek, dat de mij verstrekte geneesmiddelen met den scheepsvoorraad verre van toereikend waren om in dezen nood te voorzien. Onze rampvolle toestand werd nog vergroot door het vastraken van ons schip op de klippen der Duizend-eilanden en het geheel vergaan van een ander transportschip, waardoor wij verplicht werden nog 15 Europeesche militairen over te nemen, waarvoor de ruimte van ons schip geheel ontoereikende was. Weder vlot geraakt, woedde de cholera hevig onder de opeengepakte menschen-massa en bragt eene vreeselijke slagting onder haar. In minder dan 24 uren waren er reeds 15 overleden en mijne geneesmiddelen waren geheel verbruikt. De arts alleen zal zich een denkbeeld van mijnen toestand onder zoo vele, van alles verstockene, lijders kunnen maken. Zonder hulp, verschooning of lafenis, smeekten zij aan mijne knieën om redding en verzachting van hun lijden en ik was geheel magteloos, zonder eenig hulpmiddel; het was een verschrikkelijken toestand. Wat medelijden en eene algeheele toewijding vermogt, werd aan de ongelukkigen besteed! Uitgeput door gemis aan slaap en verpoozing werd ik op den achtsten dag der reize zelf door de Cholera aangetast, doch wonderbaarlijk gered door één onzer passagiers, den luitenant D e S t u r l e r, die een gedeelte van zijn voor eigen behoud mede genomen, Cholera-mixtuur ten mijnen behoeve aanwendde. Weder tot mijzelven gekomen vernam ik, dat de scheepsgeneesheer, toen hij mij had zien vallen, uit wan-

hoop over boord gesprongen en weinige uren daarna overleden was. Gelukkig nam nu de ziekte in hevigheid en uitgebreidheid af en bereikten wij in de laatste dagen der maand Mei onze bestemming in de rivier van Palembang.

B o s c h beschrijft dan verder de wijze, waarop Palembang werd aangevallen, bij welke aanvallen hij meerdere malen over land met de troepen meetrok. Tijdens een pauze in het gevecht kreeg hij de opdracht het transportschip de „Horse Race” tot ambulance-schip in te richten. Met 64 zwaargewonden aan boord werd de terugtocht naar Batavia aanvaard. Slechts met hulp van een apotheker moest B o s c h deze gewonden verbinden en hij smaakte het genoeg en allen levend in het hospitaal te Batavia te kunnen afleveren. Zijn hoop op een officiële onderscheiding voor zijn werk gedurende deze expeditie, die tot een glansrijk einde werd gebracht, ging niet in vervulling. De geneeskundige chef der expeditie, chirurgijn-majoor W. v a n R a a l t e n, diende geen schriftelijke opgaven omtrent het werk zijner ondergeschikten in en was alzoo zelf de eenige geneeskundige, die werd onderscheiden en wel met het Ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw.

Bosch heeft nog meerdere malen over de cholera geschreven en is vooral in latere jaren bestreden om de, tot zijn dood toe volgehouden meening, dat deze ziekte niet besmettelijk was. In het volgende hoofdstuk zal dit nader besproken worden.

Kort na zijn terugkomst te Batavia werd B o s c h aangesteld tot chirurgijn der 2de klasse, n.l. den 24en Augustus 1821 en benoemd tot garnizoensarts te Palimanang in de buurt van Cheribon. Door ziekte was hij eerst in November in staat daarheen te vertrekken. Ook daar woonde hij weer met den chirurgijn der 3de klasse en den apotheker gezamenlijk in één huis, staande op het terrein van het hospitaal. Wij vonden uit dezen tijd een beschrijving van B o s c h, die wel een zeer schrill licht werpt op de wijze, waarop Indië toen van geneeskundigen werd voorzien, waaruit wij hier iets willen citeeren. De chirurgijn der 3de klasse in Palimanang stierf aan delirium tremens en B o s c h zegt:

In zijn plaats kwam een vroolijke Pruis, vlug, levendig

en hoogst beschaafd, maar zonder kennis van de geneeskunde en chirurgie, maar desalniettemin was hij als officier van gezondheid in Nederland aangesteld en had daarvoor examen afgelegd; men zag in die dagen zoo nauw niet. Is het wonder, dat de sterfte der Europeanen toen het dubbele bedroeg van het tegenwoordige cijfer?

Toen ik mijn aide mijne meening omtrent zijn volslagen gemis aan geneeskundige kennis onder het oog bragt, bekende hij openhartig, dat hij daarvoor ook geene opleiding genoten had. Wat ik ervan weet, zeide hij, is niet veel en heb ik terloops opgedaan door nu en dan eene les in de anatomie, physiologie en geneeskunde bij te wonen, toen ik aan de academie de krijgskunde bestudeerde in de verwachting als officier bij den Generalen staf geplaatst te worden. Dat mislukte en men raadde mij aan naar Holland te gaan, destijds het land van belofte voor vele Duitschers, waar men om officieren voor het Indische leger verlegen was. Bij mijne komst te 's Gravenhage, zag ik mijne hoop bedrogen; men wilde mij wel als sergeant naar Indië zenden, niet als officier. Ik had inmiddels een paar oude Academie-vrienden ontmoet, die als officier van gezondheid naar Indië gingen. Zij vroegen mij waarom ik dat ook niet deed, daar het examen heel gemakkelijk was en professor *H a r b o u e r*, een Duitscher, die toen chef van den geneeskundigen dienst was, zeer welwillend en goedgezind was jegens zijne landgenooten en hen gaarne voorthielp. Ik ontving mijn diploma en aanstelling en nu ben ik hier overgeleverd aan Uwe genade. Ik bid U, maak mij niet ongelukkig, help mij, ik wil gaarne leeren en mij bekwamen voor mijn tegenwoordig vak en ik beloof U ijverig te zullen zijn en geen reden tot klagen te geven.

Er werd door ons beiden vlijtig gestudeerd; ik deelde hem, wat ik van mijn vak wist, mede, wees hem den weg voor zijne studiën en wederkeerig leerde hij mij Hoogduitsch.

Tijd voor deze studie was er genoeg, want *B o s c h* schrijft, dat er te Palimanang slechts tien tot vijftien patiënten per dag

te behandelen waren. Vermoedelijk heeft deze Duitscher dus nog wel iets van de geneeskunde in theorie kunnen leeren, doch na deze beschrijving is het wel begrijpelijk, dat de Nederlandsche chirurgijns de buitenlanders, die in dien tijd uit Holland kwamen en vaak nog vóór hen bevorderd werden, niet al te vriendelijk gezind waren.

B o s c h kwam tot het inzicht, dat hij zijn studie onder betere leiding moest voortzetten en vroeg hiertoe verlof naar Nederland voor twee jaar. Dit verlof werd hem verleend op een tractement van f 70.— per maand. Den 20en Februari 1824 vertrok hij uit Batavia met het schip „Aurora”, waarop hij de betrekking van scheepsgeneesheer had gevonden tegen vrije passage en f 500.— salaris. Eerst 173 dagen na het vertrek, dus half Juli 1824, kwam dit schip te Hellevoetsluis aan. B o s c h ging naar Amsterdam, waar hij de lessen in de ontleed-, natuur- en heelkunde van professor H. B o s s c h a volgde. Kort nadat hij was aangekomen, werd hem bij ministerieele beschikking van 30 Augustus 1824 medegedeeld, dat zijn tractement gehalveerd werd. Gelukkig had hij in Indië wat geld kunnen oversparen, zoodat hij de studie kon voortzetten en wij vonden een getuigschrift van professor B o s s c h a, gedateerd 4 October 1825, waarin deze verklaarde, dat W. B o s c h de lessen in anatomie, physiologie en chirurgie bij hem gevolgd had. In dienzelfden tijd, namelijk den 22en September 1825, kreeg hij van den heer G. J. P e i t s c h, hoofdofficier bij den militair geneeskundigen dienst in Indië, eveneens met verlof, een certificaat van vlijt en uitstekend moreel gedrag gedurende den tijd in Indië doorgebracht.

Wij weten nog, dat B o s c h tijdens dit verlof zijn toekomstige vrouw, D i n a C h r i s t i n a J o n k e r, leerde kennen. Aangezien zijn a.s. schoonvader er bezwaren tegen maakte zijn dochter mede te laten gaan naar Indië, deed B o s c h pogingen om aan de Leidsche Universiteit den doctorstitel te verwerven, zoodat hij zich in Nederland als geneesheer zou kunnen vestigen. Er bleek echter een Koninklijk Besluit te bestaan, waarbij verboden was officieren van gezondheid tot de promotie toe te laten, voordat zij zich schriftelijk hadden verbon-

den het land nog tien jaar te dienen. Hoewel dit plan dus niet verwezenlijkt kon worden, werd toch tenslotte in het huwelijk toegestemd. De voltrekking hiervan vond plaats op den 17en November te Amsterdam.

In December 1825 vertrok B o s c h met zijn echtgenoot met het schip „Rotterdams welvaren” wederom naar Indië.

LITTERATUUR VOOR HOOFDSTUK II.

Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, Deel XX, 1880.

GOSSES EN JAPIKSE, Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis.

G. B. HOOYER, De Krijgsgeschiedenis van Nederlandsch-Indië van 1811 tot 1894.

Dr. D. SCHOUTE, De Geneeskunde in Nederlandsch-Indië gedurende de negentiende eeuw.

Dr. F. W. STAPEL, Geschiedenis van Nederlandsch-Indië.

W. WIJNAENDTS VAN RESANDT, Dr. Willem Bosch en zijn voorgelacht, uit: „De Nederlandsche Leeuw”, maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde; 1939.

HOOFDSTUK III.

De tweede Indische periode.

Den 3den Mei 1826 kwam de „Rotterdams welvaren“ te Batavia aan. B o s c h werd wederom aan het Militair Hospitaal te Weltevreden geplaatst. In December 1826 diende hij een verhandeling in over de Cholera, waaruit blijkt, dat de opdracht voor de militaire geneeskundigen, om ziektegeschiedenissen te maken (zie blz. 19) nog werd gehandhaafd.

B o s c h begint dit referaat, dat wij in zijn geheel terugvonden, op de volgende wijze:

Daar het een verpligting is voor de officieren van gezondheid, met de behandeling van zieken belast, om van tijd tot tijd een historia morbi of eene bijdrage tot de praktische en theoretische Genees- en Heelkunde te leveren; en het doel van dit gedeelte van den Geneeskundigen dienst waarschijnlijk de strekking heeft om over duistere en minbekende ziekten een meerder licht te verspreiden, zoo is de stof daartoe echter niet altoos voorhanden, en wordt het somwijlen moeilijk, op een geschikte wijze aan die verpligting te beantwoorden.

Daar ik mij thans in dit geval bevind, kooft het mij niet geheel ongepast voor, om mijne denkbeelden over den alhier nog steeds heerschende vreeselijke Cholera morbus in te dienen, en wensch hiermede slechts eene bijdrage te leveren, over deze, nog steeds zoo duistere, ziekte, daar ik in dit jaar weder in de treurige gelegenheid was een groot aantal lijders te behandelen.

Hij geeft daarop een beschouwing over de oorzaken dezer ziekte, welke voornamelijk werden gezocht in bovenmatige hitte en droogte, sterke temperatuurswisselingen, uitdamping van lage moerassige streken, plotseling onderdrukte huiduitwaseming en dergelijke vage begrippen.

Reeds dadelijk van het begin van het optreden van deze ziekte af, waren de meeningen over de besmettelijkheid verdeeld. B o s c h meende, dat men na een vijfjarige ondervinding gerechtigd was, „de besmettelijkheid der ziekte door overdraging van het eene voorwerp *) op het andere (contagium per contactum) volstrekt tegen te mogen spreken”.

Ondanks deze positieve uitspraak kan B o s c h geen verklaring geven van het feit, dat slechts één-vierde gedeelte der artsen aan het hospitaal te Weltevreden in 1821 van de ziekte verschoond bleef, terwijl van de overige officieren in het garnizoen slechts één op de twintig ziek werd, terwijl ook tijdens de expeditie naar Palembang aan boord van het schip, waarop hij was ingedeeld en waarop de cholera heftig woedde, slechts hijzelf als eenige officier cholera kreeg. Hij zegt: „Is hieruit nu het besluit te trekken, dat deze lijdens den dampkring in hunnen omtrek, door hunne uitademing bederven, en daardoor de gezonden, die in dezen omtrek leven moeten, aansteken? Of zoude het aan de buitengewone vermoeijenis, die de officieren van gezondheid in het algemeen, met de grootste inspanning van krachten moesten doorstaan, en de daarop volgende uitputting te wijten zijn? Of was de onafgebroken beschouwing van zoo veel lijden en ellende, die den geest in den hoogsten graad nederdrukte en moedeloos maakte, in staat de sensibiliteit en receptabiliteit zoodanig te verhoogen om den aanval voort te brengen? Ik waag hier niet te beslissen.”

Voorts constateert hij, dat de ziekte geen immuniteit achterlaat, want de ondervinding leert, dat dezelfde persoon kort na elkaar meerdere malen aan de ziekte leed; zelf had hij deze binnen vier maanden tweemaal te doorstaan.

Er volgt dan een beschrijving der ziekte, welke begint met een lichte buikkrimp, kort daarop gevolgd door „veelvuldige waterachtige ontlastingen zonder eenige stof; deze ontlastingen hadden het aanzien van een afspoelsel van vleesch, het afkooksel van rijst, gerst, of iets dergelijks”.

Zeer uitvoerig worden nu alle verschijnselen verder beschre-

*) Toen een gebruikelijk woord voor: persoon.

ven op een levendige wijze, die ons het geheele beeld van deze zeer snel letaal verloopende ziekte duidelijk voor oogen stelt.

Als „barometer der prognosis” noemt B o s c h den terugkeer van de normale stem, die op het hoogtepunt van de ziekte op eigenaardige, voor iederen lijder gelijke, typische wijze veranderd is.

Ook de bevindingen bij de obductie van gestorven patiënten worden in extenso medegedeeld, als resultaat van een vijftigtal lijkopeningen door hemzelf verricht.

Komende tot de aetiologie van deze ziekte, zegt B o s c h, dat men de waarheid het meest nabij zou komen, indien men bekende hieromtrent niets met zekerheid te weten. Overtuigd, dat door hierin te berusten, men de wetenschap niet verder zou brengen, wil hij dan zijn eigen denkbeelden hieromtrent mededeelen, deze zelf slechts ziende als een hypothese. Wij willen deze hypothese, die zich in zijn ingewikkeldheid niet goed kort laat weergeven, in zijn geheel overnemen.

Hoe verschillend de gevoelens over den naasten oorzaak der ziekte ook geweest zijn, heeft toch het beste en grootste gedeelte der geneesheeren dezelve in een miasma in den dampkring gezocht, zonder echter over den aard en werkingswijs van dit miasma eenige opheldering te geven. Dit meest algemeen gevoelen aannemende, vermeen ik, dat dit miasma zijn oorsprong verschuldigd is aan een tragsgewijze en langzaam voortgaande verandering in het macrocosome, waarvan het product een uitvloeisel (Effluvium) van een ons onbekende natuur uit de aarde is, welk uitvloeisel zich met den dampkring vereenigend, op het levend menschelijk ligchaam op een bijzondere wijze vijandig inwerkt.

Voor dit gevoelen heb ik geen andere gronden als de niet te loochenen verandering, zints de uitbarsting der Cholera morbus alhier, in de weersgesteldheid waargenomen, waarbij het niet te ontkennen valt, dat de alhier endemische ziekten, Hepatitis, Dysenteria, Febris endemica Bataviae, veel zeldener zijn als vroeger en ook lang

zoo kwaadaardig niet meer worden waargenomen; daar en tegen vertoonen zich nu meer koortsachtige ziekten.

Iets stoffelijks (materieels), door onze zinnen waar te nemen, heeft dit miasma zeker niet, doch welke stoffelijke eigenschappen heeft dan Electriciteit, Galvanismus, Magnetismus en zoo menig andere miasmatische en contagieuze prikkel in ziekten, die wij toch niet dan door hare uitwerkselen kennen en evenwel aangenomen worden?

Hoe dit miasma nu werkt is niet minder moeilijk te bepalen. Ik stel vast, dat het in eene bijzondere betrekking staat met het zenuwstelsel van het organisch of inwendig leven en het bloedvatenstelsel en bijzonder het arterieele systeem, waardoor de decarbonisatie des bloeds verhinderd wordt, en er dus geen telkens vernieuwde oxydatie plaats vindt, en het bloed eindelijk in eene doode, van alle levenskracht beroofde en de geschiktheid, de vaste dierlijke vezel opwekkende prikkel, missende vloeistof veranderd wordt. Dit gevoelen zal ik trachten uit de verschijnselen te bewijzen.

Veronderstellende, dat er thans geen twijfel over de levenskracht van het bloed als de algemeene bron, waaruit onze vaste deelen gevormd, onderhouden en de levenskracht hersteld wordt, meer bestaat, zoo neem ik ook vooraf als bewezen aan, dat de scheikundige verandering bij de adembaling geen bloot chemisch, maar wel deugdelijk een dynamisch chemisch proces is, en de oxydatie van het bloed niet geschieden kan, zoo zij de invloed der levenskracht, de zenuwinvloed, mist, gevolgelijk, dat de onbelemmerde functie van het zenuwknopenstelsel volstrekt noodzakelijk is, zal er bij de adembaling scheikundige verbinding en uitscheiding tot stand komen. Geen geneesheer, die de ziekte kent, zal wel in twijfel staan, dat zij bijzonder het principium vitale in deszelfs eerste bronnen aangrijpt en onderdrukt. Deze onderdrukking bepaalt zich hoofdzakelijk tot de zenuwen van het organische leven; het zenuwstelsel der hersenen is toch zelden aangedaan en zoo dit in enkele gevallen plaats vindt, kan men zulks als

secundaire aandoening beschouwen. Door deze onderdrukking van de vrije werkzaamheid van het zenuwknopenstelsel mist het hart en arterieele systeem deszelfs habitueele prikkel en zoo noodzakelijke opwekking en het gevolg hiervan is, dat de voortstuwing van het bloed niet meer met de noodige energie geschiedt. Is er wel iets noodzakelijker voor de ademhaling en een goede vrije circulatie dan de zenuwvloed; brengt mechanische beschadiging van den nervus sympaticus magnus niet onmiddellijk ophouding van de circulatie der ademhaling en plotselijken dood voort? Zien wij niet dagelijks een deel, van deszelfs zenuwvloed beroofd, vermageren, de circulatie en ontwikkeling van dierlijke warmte verminderen en zien wij eindelijk het leven in zulk een deel niet geheel uitgebluscht?

Het bloed, dat nu zonder genoegzame kracht door de regter hartkamer in de longen gedreven wordt, is sterk met koolstof bezwangerd, doch kan nu, door den geheel of gedeeltelijk opgeheven zenuwvloed, in de longen hiervan niet gezuiverd, geoxydeerd worden. Hierdoor is dit aan levenskracht zoo arme bloed, in de linker hartkamer gekomen, niet prikkelend genoeg, om dit deel behoorlijk op te wekken. Het gevolg hiervan is, dat het, reeds onder den gebrekkigen zenuwvloed lijdende, hart zich met moeite en slechts flauw zamentrekt om het bloed in de aorta te drijven, en zoo is dit weder een vermeerderde oorzaak van de gebrekkige werking van het geheele arterieele systeem. Door dit gebrek aan zuurstof in het bloed, gepaard met den belemmerden zenuwvloed, kan er ook geene ontwikkeling van dierlijke warmte plaats vinden (zooals bewezen is door de bekende proeven, op dieren genomen, waar men, na vernietiging van den zenuwvloed door onthoofding, de ademhaling eenigen tijd kunstmatig onderhield). En dus is het gevolg onregelde en onduidelijke circulatie en hooggaande koude. Blijven deze oorzaken eenige tijd aanhouden, zoo wordt de som van koolstof in het bloed steeds vermeerderd. Het

verliest hierdoor eindelijk alle levenskracht en kan als eene doode vloeistof worden beschouwd, buiten staat het hart en de slagaderlijke vaten tot werkzaamheid aan te sporen. Het hoopt zich in de longen op. Van hier hitte in de borst door de ontoereikende aanstrenging der levenskracht om deze buitengewone massa voort te stuwten, moeilijke ademhaling, benaauwdheid, enz. Het door de vena cava ad- en descendens aandringende bloed vindt, door de overvulling der longen, tegenstand, moet zich dus in de hersenen en de buikholte aanzamelen, daar het in de fijnste vaatjes dezer deelen minder tegenstand vindt en is dus in de buik oorzaak der hooggaande drukking en benaauwdheid. Deze groote aanvoer van een zoo sterk met koolstof bezwangerd bloed naar de lever, wordt daar weder oorzaak van de sterkere galafscheiding. Door de voortdurende belemmering in de longen bekomt de linker hartkamer eindelijk geheel geen bloed meer en dus vindt men na den dood deze holte en alle slagaderen ledig. De gebrekkige oxydatie van het bloed wordt dan ook ongetwijfeld voor het zenuwstelsel weder een bron van verschillende anormale werking, even als het zenuwstelsel vroeger de waarschijnlijke eerste oorzaak van deze gebrekkige oxydatie was. Wordt dit stelsel primair aangedaan, dan moet noodzakelijk deze abnorme toestand, door den vernietigde en zoo noodige opwekking van een met levenskracht behoorlijk voorzien bloed, steeds vermeerderen. Men kent toch algemeen de uitkomst, die volgt, wanneer men den slagaderlijken toevoer naar een afzonderlijk deel belet. De zenuwen van zulk een deel lijden het eerst; het wordt gevoel- en werkeloos en eindelijk geheel verlamd. Door deze steeds toenemende abnorme toestand van het zenuwstelsel volgt verhoogde of verminderde en omgestemde af- en uitscheidingen (buikloop, braking, bovenmatig zweet, ongeregelde of gebrekkige afscheiding der urine, enz.). De krampen schijnen eenzelfde oorzaak te hebben, daar de prikkelbaarheid in de spiervezels uit gebrek aan opwekking door den zenuw-

invloed en behoorlijk geoxydeerd bloed aangezameld wordt en in staat van indirecte zwakte geraakt, die spoedig in uitputting en directe zwakte overgaat.

Dit een en ander schijnen mij geene onwaarschijnlijke gronden voor de eerste inwerking en oorzaak der ziekte te zijn. Meer bevredigend schijnt mij toch deze theorie op de verschijnselen der ziekte gegrond, dan de door vele schrijvers opgegevene locale en primaire aandoening van een of ander bijzonder orgaan, zooals de hersenen, de maag, het darmkanaal, de lever, enz.

Heden ten dage is het onbegrijpelijk, dat een zoo vage beschrijving der aetiologie van een ziekte zelfs maar bevredigend heeft kunnen schijnen.

Komende tot de therapie, moet B o s c h bekennen, dat geen enkele van de vele beproefde medicamenten eenig resultaat kon boeken. Hij besluit zijn referaat, met op theoretische gronden, voortgekomen uit zijn hypothese omtrent het ontstaan der ziekte, de waarde van het toedienen van zuurstof aan de patiënten aan te bevelen.

Zooals begrijpelijk is voor een geneesheer, die meerdere epidemieën van cholera meemaakte, heeft B o s c h steeds belangstelling voor deze ziekte gehouden. Wij vonden nog een monographie van zijn hand in manuscript, waarin zeer uitvoerig de verspreiding der cholera over Indië tusschen 1821 en 1834 wordt beschreven, met opgave van aantal zieken en overledenen. Dit manuscript was gedateerd 26 Mei 1849. B o s c h was toen Chef over den geneeskundigen dienst. Nog tijdens zijn ambtsperiode, namelijk in 1851, stak de cholera in Indië opnieuw den kop op. B o s c h kwam met zijn ondergeschikten tot de volgende conclusies:

- 1e. Aangezien de ziekte niet besmettelijk is, dienen algemeene maatregelen ter wering van de ziekte achterwege te blijven. Hierdoor zou immers een paniekstemming onder de bevolking ontstaan, welke de epidemie eerder zou bevorderen dan tegenhouden.

- 2e. Er moet voldoende rijst als voedsel voor de bevolking verstrekt worden, want ondervoeding werkt de ziekte in de hand. Tevens moeten eenige malen per dag in de kampongs vuren worden gebrand ter zuivering van de lucht.
- 3e. Er moet overal in voldoende hoeveelheid cholera-mixtuur voorradig zijn. Deze bestond uit pepermunt-olie, cajaputi-olie, suiker, alcohol, water en vinum opii aromaticum *).
- 4e. Op de plaatsen, waar de ziekte hevig woedt, verdient het aanbeveling tijdelijke ziekenbarakken in te richten.

Wij laten in het midden, of het een gevolg van deze maatregelen was, dat de epidemie licht verliep en snel was verdwenen.

Nog in zijn laatste levensdagen, reeds lang in ruste in Nederland, streed B o s c h fel voor zijn overtuiging, dat cholera niet besmettelijk was. In „het Vaderland” van 16 October 1872 verscheen een ingezonden stuk van hem, getiteld: „Is cholera besmettelijk?”, omdat een wetsontwerp op de besmettelijke ziekten was ingediend, waarin de Cholera Asiatica als besmettelijk was opgenomen. Steunende op zijn ervaring in Indië en de gunstige resultaten in 1851 verkregen, door de voorstellen, zooals wij die hiervoor beschreven, doet B o s c h in dit artikel een poging om deze voorgestelde maatregel niet te doen aannemen. Als voornaamste bezwaar van deze, naar zijn meening noodelooze bepaling, geeft hij aan, dat de ongelukkige zieke door ieder zal worden geschuwd en dus in verzorging te kort zal komen, als wordt aangenomen, dat deze ziekte, die een zeer ernstig lijden is om te aanschouwen, besmettelijk wordt verklaard. Met ziekte- en sterftcijfers uit statistieken van Indië in cholera-epidemietijden tracht hij zijn meening te verdedigen.

Dit ingezonden stuk viel in het oog, want reeds in de zitting van de Tweede Kamer van 17 October 1872 haalde Dr. I d z e r d a het artikel aan en zegt: „Ik geloof, dat Dr. B o s c h en anderen niet genoeg onderscheid maken tusschen het karakter

*) Nog in den tegenwoordigen tijd wordt deze „buikdrank” in de afgelegene streken van Indië als zeer werkzaam beschouwd en aan den arts gevraagd.

van de cholera, die van tijd tot tijd Java bezoekt en van de cholera, die soms hier te lande heerscht."

Den 24en October d.a.v. plaatste B o s c h wederom in „het Vaderland" een ingezonden stuk, waarin hij dit een parlementaire handigheid noemt, om verder debat af te snijden. Doch aan den medicus I d z e r d a vraagt hij, een wetenschappelijke argumentatie te geven van deze uitspraak, opdat hierover gediscussieerd kan worden.

Den 26en October antwoordt I d z e r d a hierop, eveneens in „het Vaderland", op diplomatieke wijze. Hij beroept zich op B o s c h zelf om te bewijzen, dat de cholera in Indië anders is dan in Nederland. B o s c h is immers op grond van zijn ervaring overtuigd, dat de cholera in Indië niet besmettelijk is, en de medici hier te lande zijn, op grond van hunne ervaring hier, van het tegendeel overtuigd, met als gevolg het bedoelde wetsontwerp. Zijn deze beide ervaringen juist, dan moet er dus verschil in de ziekte bestaan. Hij geeft B o s c h eenige in Holland verschenen verhandelingen over de cholera aan en sluit daarmee zijnerzijds de discussie.

B o s c h van zijn kant is echter nog lang niet bevredigd. Hij gaat aan het verzamelen van cijfers en als resultaat verschijnt opnieuw een ingezonden stuk in „het Vaderland" op 6 November 1872, onder het hoofd: „Nog iets over de cholera". Met cijfers over de cholera-epidemie in 1866 in Nederland toont hij aan, dat de morbiditeit en mortaliteit toen veel geringer waren dan tijdens pest-, gele koorts- of pokken-epidemieën. Zeer speciaal heeft hij de epidemie in de stad Groningen bestudeerd en komt tot de conclusie, dat, zonder speciaal genomen maatregelen, 19/20e gedeelte der bevolking gespaard is voor de ziekte. Er waren 1753 ziektegevallen geweest, verdeeld over 1325 huizen, waaruit blijkt, dat in het overgrootste gedeelte per woning slechts één zieke was aangetroffen, die de medebewoners dus niet had aangestoken. En zoo gaat hij door, steeds terugkomende op zijn voornaamste reden tot deze publicaties, namelijk dat het funeste gevolg zou hebben voor de lijdensaan cholera, als zij, uit angst voor besmetting, aan hun lot werden overgelaten.

Overtuigend zijn de argumenten niet. Hoogstens zou er uit kunnen worden geconcludeerd, dat er ziekten voorkomen, die in heviger mate besmettelijk zijn dan de cholera. Het is, ons inziens, dan ook niet te verwonderen, dat in de „Nieuwe Rotterdamsche Courant” van 9 November 1872 een sarcastisch ingezonden stuk verschijnt van „een statisticus à la Dr. Bosch” onder het opschrift: „Roodvonk is niet besmettelijk”. Dit artikel begint: „Ten onrechte beweren de geneeskundigen, dat roodvonk besmettelijk is. Hoe kunnen zij zoo dom wezen! Het tegendeel blijkt zonneklaar uit het volgende: In 1870 stierven in Nederland 266 personen aan roodvonk. Dat is 1 van de 13.729 *). Deze 266 kwamen voor in 85 gemeenten. Van de 1136 gemeenten, wier ingezetenen ongehinderd met elkaar verkeerden, bleven 1051 gemeenten van sterfgevallen aan roodvonk bevrijd. De geschiedenis van pest-, gele koorts- en pokken-epidemieën geeft vrij wat andere cijfers.” Geheel in B o s c h’ beoogtrant gaat dit artikel door.

B o s c h beantwoordt dit stuk in de „Nieuwe Rotterdamsche Courant” van 18 November. Hij vindt deze caricatuur over een zoo ernstig onderwerp, nog wel door iemand, die niet voor zijn naam durft uitkomen, een lafhartige handeling. Volgens hem is de vergelijking van roodvonk, waaraan betrekkelijk weinig lijdens sterven en cholera, dat een hooge mortaliteit heeft en dus zeer gevreesd wordt, in deze zaak niet mogelijk.

De cholera werd in de wet op de besmettelijke ziekten opgenomen en terecht, zooals de ontdekking van de cholera-bacil beweest. B o s c h’ meening was dus fout, doch deze polemiek van een man van 74 jaar geeft ons een goed beeld van zijn karakter, de vechter, die met alle kracht van zijn emotieenen aard zijn inzichten verdedigt, speciaal wanneer hij meent op de bres te moeten staan voor het welzijn van zijn medemenschen. Een koeler mensch zou zijn meening gefundeerder, doch zeker niet met zooveel vasthoudendheid hebben voorgestaan.

*) Hieruit zou blijken, dat ons land toen slechts 3,65 millioen inwoners telde.

Dat B o s c h de belangrijkheid van dit vraagstuk heeft ingezien, blijkt uit het feit, dat hij alle bovenaangehaalde couranten bij elkaar bewaarde, omgeven door een band, waarop hij schreef: „moet voor de geschiedenis bewaard worden”.

Keeren wij thans terug tot ons uitgangspunt. B o s c h was dus in December 1826 weer te Weltevreden. Wat betreft zijn volgende standplaatsen, hieromtrent werden geen duidelijke gegevens gevonden en wij kunnen slechts uit allerlei brieven, requesten, Indische residentie-verslagen, enkele zeker vaststaande plaatsen aangegeven, daarbij de mogelijkheid open latende, dat hij ook nog elders werkzaam is geweest.

Zoo weten wij, dat hij in November 1827 geplaatst was in Rembang en daar een moeilijken tijd doormaakte, omdat ook daar in dien tijd de cholera heerschte, terwijl juist toen de Java-oorlog, die sinds 1825 in Midden-Java woedde, zich had verplaatst naar de residentie Rembang en er dus vele gewonden te behandelen waren. Door deze vele medische werkzaamheden is B o s c h daar vastgelopen met zijn administratie, zoodat hem het betalen van een finantieel tekort werd opgedragen. Van zijn volgende standplaats, Pasoeroean, uit schreef hij een request om hiervan te worden ontslagen, waarin hij wijst op het drukke werk in Rembang met een groot tekort aan hulpkrachten. Dit request had succes en B o s c h werd ontheven van de betaling van dit tekort, groot f 309,14.

Intusschen zagen wij dus, dat B o s c h na Rembang te Pasoeroean geplaatst was. In het residentie-verslag van deze residentie over het jaar 1828 lezen wij, dat de nieuwe dokter B o s c h heeft gezegd, dat de aanwezige pokstof onwerkzaam is en daarom de resultaten der inenting aldaar zoo slecht zijn. Het verslag over 1829 meldt, dat er nieuwe pokstof is aangevoerd en de vaccinatie met ernst is aangepakt. Er zijn in het verslagjaar 5465 jongens en 4986 meisjes ingeënt. Tevens zien wij uit dit verslag, dat de toelage voor de vaccinatie, die f 50.— per maand bedroeg, thans in verband met de algemeene bezuiniging, is teruggebracht op de helft. Er waren geen hospitaalen in de residentie. Zieke militairen werden in het fort be-

handeld; werd hun toestand erger, dan werden zij naar Soerabaya vervoerd.

Een interessanten kijk op de moeilijkheden bij de vaccinatie in dien tijd geeft nog een brief van den Resident van Pasoeroean aan den Gouverneur-Generaal, gedateerd 13 November 1830. Er zijn pokkengevallen geconstateerd en door dokter B o s c h is een onderzoek ingesteld. Hierbij is gebleken, dat één der vroegere vaccinateurs, bij gebrek aan pokstof, zelf een vocht heeft vervaardigd en hiermede ingeënt, waarbij op pokpuisten gelijkende erupties optraden. De man deed dit om zijn betaling niet mis te loopen. Er werd namelijk aan de vaccinateurs per ingeënt kind zeven duiten betaald. Helaas kon de man niet gestraft worden, want hij was intusschen reeds wegens andere vergrijpen naar Amboina gedeporteerd.

In een begeleidend schrijven adviseert B o s c h om alle kinderen beneden vijftien jaar, die geen duidelijke teekenen eener met goed gevolg doorstane vaccinatie vertoonen, opnieuw te doen inenten.

Uit het feit, dat deze brief was gedateerd 13 November 1830, mogen wij besluiten, dat B o s c h van Pasoeroean uit examen deed voor chirurgijn-majoor. Wij vonden namelijk een diploma van dat met zeer goed gevolg afgelegd examen te Soerabaya, geteekend door P e i t s c h en V a n H a a s t e r t en gedateerd 23 Augustus 1830.

Sinds 1827 was er een nieuw reglement in werking, volgens hetwelk de verschillende examina aan geneeskundigen werden afgenomen.

Wij willen dit reglement hier in zijn geheel laten volgen, om een indruk te geven van hetgeen in dien tijd werd geëischt om te worden toegelaten tot de medische praktijk en ook, omdat dit reglement en zijn toepassing later veel verbittering in het corps officieren van gezondheid verwekte.

Landsarchief
Batavia.

Reglement over het afnemen der examina der officieren van gezondheid en civiele geneeskundige ambtenaren in Nederlandsch Oost-Indië.

Daar bij bevordering tot hoogere rangen in den geneeskundigen dienst vooral wetenschappelijke kundigheden en talenten in den vervolge in aanmerking zullen worden genomen en ancienniteit alleen een voorregt ter bevordering kan geven, bij gelijkstaande bewijzen van kundigheden en verdiensten, zoo heeft de ondergeteekende *) het noodig geoordeeld omtrent de leerstukken, welke het onderwerp der examina voor de onderscheidene rangen der officieren van gezondheid zullen uitmaken, een reglement daar te stellen, ten einde hetzelfde aan de officieren van gezondheid tot rigtsnoer hunner oefeningen te doen dienen.

De aanvragen tot het afleggen der examina geschieden, evenals alle andere aanvragen, met voorkennis van den eerstaanwezend officier van gezondheid, welke dezelve, na den kandidaat te hebben getenteerd, met zijne consideratiën voorzien, zal inzenden. Het proces-verbaal der examina, als ook het daarvan afgegeven diploma, maken melding van de blijken van kunde door de kandidaten aan den dag gelegd, die in „voldoende bekwaamheden, vele, of buitengewone bekwaamheden“ worden onderscheiden. De graad van buitengewone bekwaamheden verkregen, komt bijzonder in aanmerking bij verdere bevordering, en vooral bij het examen van chirurgijn-majoor en bij de bevordering tot dirigeerend officier van gezondheid, voor welke rang geen verder examen wordt afgelegd.

Bij het afnemen van examen zullen de door den kandi-

*) Dit reglement was onderteeekend door G. J. PEITSCH, Chef over den Geneeskundigen Dienst en goedgekeurd te Buitenzorg, den 28en Juli 1827 door den Commissaris-Generaal L. P. J. DU BUS DE GISIGNIES.

daat ingediende ziektegeschiedenissen ter tafel worden gebragt, en vooral in aanmerking worden genomen.

Het examen voor chirurgijn-majoor zal alleen worden afgenomen in het hospitaal te Weltevreden en wel door den Chef over den Geneeskundigen Dienst, den dirigerend officier van gezondheid en een chirurgijn-majoor.

De kandidaat zal:

- 1e. Schriftelijk beantwoorden twee physiologische en twee pathologisch-therapeutische vragen, en één vraag over de gerechtelijke geneeskunde.
- 2e. Aan het cadaver zal hij eenige anatomische praeparaten maken en een sectio cadaveris doen, hetzij ter opheldering van bestaan hebbende ziekten of gebreken, of tot gerechtelijk geneeskundig einde, met de daartoe betrekkelijke schouwingsrapporten.
- 3e. Zal hij aan het cadaver ten minste vier belangrijke operaties moeten doen, in presentie van allen, welke den rang van chirurgijn-majoor hebben, met breedvoerige uiteenzetting der verschillende methodes.
- 4e. Zal hij in het hospitaal te Weltevreden, onder toezigt van den dirigerend officier van gezondheid, gedurende vier weken acht lijders, en wel twee belangrijke chirurgische en zes internisten behandelen, en indien één derzelve te overlijden komt, eene naauwkeurige beschrijving der gedane sectio cadaveris leveren.
- 5e. Zullen hem bij het mondeling en laatste examen onderscheidene vragen worden gedaan over Anatomie, Physiologie, Pathologie, algemeene en specieele Therapie, theoretische en praktische Chirurgie, Materia Medica, Pharmacie, Toxicologie, Medicina Legalis en Politia Medica; in welke takken hij eene algemeene, uitgebreide kennis moet bezitten; zullende hij in Chemie en officinelle Botanica in zoo verre onderrigt moeten zijn, als dezelve tot de Pharmacie betrekking hebben.

- 6e. Hij zal in het bijzonder nog ondervraagd worden over geneeskundige beoordeeling van de aanleg en de ziekten, welke tot den militairen stand ongeschikt maken en over de gebreken, welke tot reform aanleiding geven.

Het examen van chirurgijn der 2e klasse zal, als hetgene voor chirurgijn-majoor, in het hospitaal te Weltevreden worden afgenomen, hetzij dan dat de Chef over den Geneeskundigen Dienst bij zijne inspectiereis de kommissiën, daartoe benoemd, bijwone, of wegens bijzondere omstandigheden, op daaromtrent ontvangen voordragt, door den Chef over den Geneeskundigen Dienst met overeenstemming van den Generaal, Kommandant der Troepen, het afnemen van zoodanig examen aan den dirigeerenden, met de twee overige oudste aanwezende, officieren van gezondheid worde opgedragen. Bij het afleggen van het examen zal de kandidaat, zooals bij het examen van chirurgijn-majoor:

- 1e. Eenige schriftelijke vragen beantwoorden over Physiologie, Pathologie, Therapie;
- 2e. Zal hij ook eenige demonstratiën aan het cadaver maken, en een visum repertum over eenige geregte lijfopeningen uitbrengen;
- 3e. Zal hij aan het kadaver eenige, meest in het veld voorkomende, operatiën maken, daarbij de indicatiën, welke dezelve kunnen noodzakelijk maken, en de behandeling na de operatie, beschrijven;
- 4e. Zal hij in het hospitaal, gedurende veertien dagen, zes lijders, vier met inwendige en twee met uitwendige ziekten, op de boven aangegeven wijze, behandelen;
- 5e. In het mondeling examen zal hij blijken moeten geven van grondige kennis te bezitten in Anatomie, Physiologie, Pathologie, algemeene en specieele Therapie, theoretische en operatieve Chirurgie, Materia Medica, Recepteerkunst, Medicina forensis en der ziekten en

gebreken, vooral ten opzichte der voorgegevene of schijnbare, welke voor den actieven dienst ongeschikt maken.

Het examen voor chirurgijn der 3de klasse zal kunnen worden afgenomen in ieder groot militair hospitaal door de twee oudste aanwezige officieren van gezondheid.

De élèves of anderen *), welke tot het examen worden toegelaten, moeten:

- 1e. Alle deelen des menschelijken ligchaams anatomisch kunnen opnoemen en aan het cadaver, praeparaten of platen kunnen beschrijven;
- 2e. Moeten zij bekend zijn met het voornaamste en algemeen aangenomene der Physiologie en Pathologie;
- 3e. Moeten zij bekend zijn met alle enkelvoudige en te zamengestelde geneesmiddelen, welke in de militaire apotheken worden nagehouden, vooral aangaande de doses en het gebruik derzelve;
- 4e. Het gedeelte der artsenybereidkunde, om dezelve te kunnen bewaren, kiezen en de voorgeschrevene recepten te kunnen gereedmaken;
- 5e. Algemeene ziektekunde en behandeling der ziekten, vooral der in dit klimaat voorkomende ziekten; ook moeten dezelve reeds goede progressen in de theoretische Chirurgie gemaakt hebben;
- 6e. De kunst van de noodige verbanden voor groote chirurgische operatiën gereed te kunnen maken, en alle onderscheidene verbanden voorkomende te kunnen aanleggen;
- 7e. Moeten zij verstaan doelmatige hulp aan te brengen bij het uitvoeren van chirurgische kunstbewerkingen;

*) Als candidaten hiervoor vond men in dien tijd vaak soldaten van andere wapens, als koloniaal in Indië gekomen, die zich daar op de geneeskunde hadden toegelegd. Soms gingen Nederlandsche chirurgijns naar Indië als soldaat of matroos, om overtocht te krijgen; in Indië hervatten zij dan hun handwerk.

- 8e. De zoogenaamde kleine kunstbewerkingen zelf kunnen verrigten en aan het cadaver bewijzen kunnen geven, dat zij genoegzame kunde tot het praepareeren en openen der cadavers bezitten.

Het examen voor stadsgeneesheer zal op dezelfde wijze als dat voor chirurgijn-majoor, en het examen voor stedelijken heelmeester als dat van chirurgijn der 2de klasse worden gehouden, met dat onderscheid, dat bij hetzelfde, in stede van een chirurgijn-majoor als derde persoon, één der stadsgeneesheeren van Batavia de kommissie zal bijwonen.

Bij het opmaken van dit reglement heeft zeker als leidraad gediend het reglement voor de examina der officieren van gezondheid in Nederland, zooals dit werd gevolgd aan de opleidingsschool voor militaire geneeskundigen in Utrecht. Dit reglement was in 1825 door den Inspecteur-Generaal B e r n a r d *) vastgesteld. Er zijn echter duidelijke verschillen te bespeuren. Theoretisch werd in Utrecht, met name van scheikunde en botanie misschien nog iets meer gevraagd, doch het practische gedeelte was in Indië zeer belangrijk uitgebreider. Zoo werd bij het examen voor chirurgijn-majoor te Utrecht slechts het verrichten van één of meer kunstbewerkingen vereischt, terwijl ook het examen op patiënten daar slechts veertien dagen duurde. Het lijkt ons goed gezien, dat in Indië, waar de artsen vaak ver verwijderd van eenigen collega hun werk moesten verrichten, zeer speciaal aandacht werd besteed aan de praktische bekwaamheid. Daarnaast moet de parate kennis van alle theoretische vakken, opgesomd bij de exameneischen voor chirurgijn-majoor, niet worden onderschat, wanneer men bedenkt, dat deze menschen minstens tien jaar in de praktijk waren.

B o s c h slaagde dus in 1830 met de beste aanteekening voor chirurgijn-majoor, doch ook thans wordt hij niet direct als zoodanig aangesteld.

Vermoedelijk in 1832 wordt hij overgeplaatst naar Padang

*) J. C. B. BERNARD, te voren hoogleeraar in de geneeskunde te Leiden.

als waarnemend dirigeerend officier van gezondheid. Nog in 1831 waren er te Padang slechts één chirurgijn der 2de klasse en één der 3de klasse. Doch in verband met de op Sumatra's Westkust uitgebroken Padri-oorlog, werd de legersterkte en ook de geneeskundige dienst aldaar uitgebreid.

Toen *B o s c h* eenmaal als oudste officier van gezondheid te Padang was, deed hij een verzoek aan den Gouverneur-Generaal om nu ook bevorderd te mogen worden tot chirurgijn-majoor. Hierop ontving hij ten antwoord, dat op dat oogenblik geen plaats als chirurgijn-majoor in de formatie vacant was. Hem werd echter aangezegd, dat hij bij de eerstvolgende gelegenheid zou worden voorgedragen voor een ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw op grond van bewezen diensten. Den 26en Augustus 1833 werd hij dan ook benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw. Een jaar tevoren was hij, bij verklaring van den Commandant van het Indische Leger van 19 Juni 1832, gerechtigd tot het dragen der medaille voor den Java-Oorlog.

Eindelijk werd hij bij K.B. van 10 Juli 1834, Nr. 45 bevorderd tot chirurgijn-majoor. Deze bevordering was vertraagd door moeilijkheden, welke *B o s c h* had met den toenmaligen Militairen Commandant van Sumatra's Westkust, den luitenant-kolonel *E l o u t*.

Bij schrijven van 21 September 1832 meldde *B o s c h* aan dezen Commandant, dat er enkele gevallen van pokken waren geconstateerd bij uit Nias overgekomen personen. In verband met het feit, dat de vaccinatie in dat gewest nog niet was doorgevoerd, had hij deze zieken geïsoleerd en aan den Assistent-Resident van Politie de quarantaine van alle van Nias komende personen aanbevolen. Voorts wilde hij wegens gebrek aan pokstof, deze stof van koeien trachten te verkrijgen, om zodoende een uitgebreide vaccinatie te kunnen bewerken *).

Ruim zes weken later, namelijk den 4en November 1832,

*) Helaas is van het verloop van deze poging, die eerst veel later in Indië met succes werd bekroond, niets gevonden. (Zie ook Hoofdstuk V, onder Vaccinatie).

kreeg B o s c h van den Commandant een berisping over dit schrijven. Hij zou veel te veel aandacht hebben besteed aan de verschijning van een niet zeer kwaadaardig soort van kinderpokken en de genomen maatregelen werden bespottelijk genoemd.

En nu krijgen wij voor het eerst een bewijs van B o s c h' vurig karakter. Reeds denzelfden dag, den 4en November 1832, schrijft hij den volgenden brief terug:

Betrekkelijk het in UEdG. missive dato 4 dezer voorkomende nopens de kinderziekte, zij het mij geoorloofd UWEdG. op te merken,

dat er tusschen mijne kennisgeving aan UEdG. van de genomene voorzigtigheidsmaatregelen tegen de pokbesmetting en UWEdG. afkeuring van dezelve een tijdvak van zes weken ligt;

dat het verre af is van bewezen te zijn, dat de pokken bij de daarmede besmette Niassers van geen kwaadaardige soort waren;

dat het oordeel daarover, als ook omtrent de belangrĳheid der daartegen door mij genomen maatregelen, tot de attributen van geneeskundigen behoort en waarover te beslissen den Chef over den geneeskundigen dienst de bevoegdheid toekomt, wiens goed- of afkeuring voor mij belangrijk is;

eindelijk, dat het oordeel der wereld geen invloed kan noch mag hebben op de handelingen eens geneesheers, die volgens eigene overtuiging zijn plicht vervult, vermits de bekwaamheid ter beoordeeling zijner daden buiten den kring van algemeene kennis ligt.

De heer E l o u t was door dit schrijven zoo verbolgen, dat hij een geheim schrijven aan den Gouverneur-Generaal richtte. Zonder de kwestie, waar het om ging, aan te halen, zeide hij, dat B o s c h een ongeschikt dirigeerend officier van gezondheid was, die moeilijk aan subordination was te gewennen en dien hij nooit in uniform had gezien. Het gevolg was, dat B o s c h, onverhoord, werd veroordeeld, waarbij zijn bevordering werd uitgesteld. Hiertegen reclameerde hij, en bij een

onderzoek door een krijgsraad ingesteld, werd hij in het gelijk gesteld en kwam zijn bevordering eindelijk af.

Uit dezen tijd vonden wij nog een persoonlijken brief van den Chef over den geneeskundigen dienst Peitsch, namelijk van 23 December 1832. Hij vermaant den onstuimigen Bosch toch voorzichtig te zijn met zijn processen, die hij toch zal verliezen en eindigt met de woorden: „Dus vriendje, pas op!”

Tenslotte vonden wij uit dezen tijd nog een bericht van den Raad van Indië van 7 April 1834, waarin wordt medegedeeld, dat er te Padang een Raad van Justitie is ingesteld en dat W. Bosch tot lid van dien Raad is aangewezen.

Niet lang heeft Bosch in den rang van chirurgijn-majoor op Sumatra's Westkust gediend, want uit latere publicaties van hem blijkt, dat hij in 1835 verbonden was aan het Militair Hospitaal te Weltevreden. Hier bleef hij werkzaam, tot hij in Februari 1838 werd overgeplaatst naar Semarang als eerstaanwezend officier van gezondheid in de tweede groote militaire afdeeling. Bij K.B. van 1 Maart 1839, Nr. 92 werd hij dan bevorderd tot dirigeerend officier van gezondheid der 2de klasse.

Gedurende den tijd zijner werkzaamheid te Weltevreden, schreef Bosch een verhandeling over den Indischen spruw. Deze verhandeling werd in 1837 in Amsterdam bij C. G. Sulpke uitgegeven in boekvorm, onder den titel: „Over de Indische Spruw (aphthae orientalis)”.

Bosch begint dit boek met te zeggen, dat over deze chronische aandoening zóó weinig is geschreven, dat het voor pas in Indië gevestigde artsen uiterst moeilijk is, deze te behandelen op het juiste tijdstip en de juiste wijze, hetgeen toch zoo belangrijk is voor de lijdens aan deze ziekte. Om hierin te voorzien schreef hij dit boekje. In Europa wordt de spruw steeds beschouwd als een secundaire aandoening, voorkomende in het verloop van verschillende ziekten. Doch de hier bedoelde ziekte is een primaire ongesteldheid van het spijsverteringsapparaat, die met de in Europa voorkomende spruw niet veel meer dan in naam overeenkomt. Daarom zou Bosch ook eigenlijk liever een anderen naam voor dit ziektebeeld inge-

voerd willen zien, waarvoor hij eventueel zou willen noemen Phlegmasia membranae mucosae gastro-pulmonalis.

Hij verdeelt de ziekte in drie tijdperken,

Eerste tijdperk, gekenmerkt door gebrekkige spijsvertering, veranderde afscheiding der spijsverteringsvochten en onregelmatige darmontlasting.

Tweede tijdperk, dat zich onderscheidt door al die teekenen, welke de ziekte met gelijksoortige zouden kunnen doen verwarren, en waarin zich een ontstekingsgachtige toestand ontwikkelt.

Derde tijdperk, waarin colliquatie en krachtverlies aanmerkelijk en snel toenemen, en de ziekelijke gevoeligheid der eerste wegen hare uiterste hoogte bereikt.

Wij kunnen niet nalaten de zeer duidelijke beschrijving van de verschillende ziektestadia, welke in een modern leerboek, afgezien van den stijl, niet eens zeer verouderd zou lijken, hier in zijn geheel te doen volgen.

Verschijselen.

Eerste tijdperk. De beginselen der ziekte maken zeer langzaam vordering en vertoonen zich het eerst onder den vorm van Dyspepsie en eene bijzondere stemming des gemoeds; lusteloosheid, tegenzin in anders aangename bezigheden, en treurige gesteldheid, waarvoor de lijder zelf geene oorzaak weet, gaan de aannadering der Sprouw vooraf. Er heerscht echter eene groote onbestendigheid in alle verschijnselen, dan eens geheel verloren, dan weder goede eetlust, doch waarbij het genotene maagdrukking, ontwikkeling van lucht, zuur, en somwijlen walging en braking veroorzaakt; de tong blijft meest zuiver, in enkele gevallen bekomt zij een geelachtig beslag, dat zeer vast, als een vlies, op haar schijnt te liggen, en zich door eene bijzondere glad- en effenheid van hetzelfde ziekte teeken, bij andere ongesteldheden, onderscheidt; veelal bekleedt dit vliesachtig beslag niet meer dan de helft van dit deel, gewoonlijk de regter zijde, terwijl de andere helft zuiver en onveranderd blijft. Bij eene nauwkeurige beschou-

wing, en deze is van het hoogst gewigt, vertoonen zich de tepeltjes aan den wortel der tong gezwollen, ruw en meer verheven dan gewoonlijk, al spoedig eene hoogere gevoeligheid aannemende; ook ziet men dan reeds aan de punt en ter wederzijde eenige roode stippen, die zich later meer uitbreiden en in getal vermeerderen. Het aangezigt behoudt deszelfs natuurlijke uitdrukking, bij een glanzend helder oog, waarvan het wit eene lichtgele tint heeft; de huid is zacht, natuurlijk, doch de uitwaseming gering; den pols heb ik somtijds iets trager, maar meestal vrij natuurlijk gevonden; de darmontlasting is ongeregeld, dan eens traag en kleiachtig, dan weder te veelvuldig en vloeibaar, graauw bontverwig met enkele groene strepen of licht geel gekleurd; de overblijfselen van onverteerde spijsen zijn duidelijk in dezelve te ontdekken; de buik is daarbij opgezet, en de bovenbuikstreek, vooral in den hartkuil, eenigszins gevoelig en mist hare gewone zachtheid; eene rood-gekleurde pis wordt spaarzaam afgescheiden en verwekt, bij de ontlasting, een ligt brandend gevoel.

De duur van dezen toestand is onbepaald, en hangt voornamelijk af van de leefwijze der lijdenden. Velen, daarin niets bespeurende dan eene gewone maagongesteldheid, trachten zich door onthouding en dieet te herstellen, en niets is ook doeltreffender, daar dit werkelijk eenige verbetering te weeg brengt; jammer maar, dat zij, niet genoeg volhardende, de onthouding te spoedig laten varen, en door eene enkele maaltijd, hun spijsverteringsvermogen te boven gaande, alles weder bederven. Anderen wanen hunne maag verzwakt, en gelooven haar te moeten versterken door het gebruik van wijn, en geestrijke, vooral bittere dranken, doch ondervinden alras de uitwerkselen van dien schadelijken maatregel, door het gevoel eener aanmerkelijke prikkeling en branding in maag en slokdarm, en vermeerdering van alle ziekelijke aandoeningen.

Het is zeer te betreuren, dat de meeste lijdens niet reeds in dit tijdperk hulp komen vragen, waarin zij hunne kwaal

van weinig beduidenis beschouwen, maar, gewoonlijk eerst in het volgende, bemerken, dat deze ongesteldheid van eenen meer ernstigen aard is, en daardoor het oogenblik, dat zij het gemakkelijkst zouden te helpen zijn, laten verloren gaan.

Tweede tijdperk. Alle opgenoemde verschijnselen klimmen nu met een zekere snelheid, de ziekte begint zich geheel te ontwikkelen en komt in hare onmiskenbare gedaante ten voorschijn; dit geschiedt doorgaans na gebruik van prikkelende geneesmiddelen of belangrijke misslagen in de dieet; het lijden der ziel is aanmerkelijk; eene onwederstaanbare lusteloos- en vadzigheid voert de verveling en ontstemming van het gemoed ten hoogsten top; de minste inspanning, van welken aard ook, heeft eene onevenredige vermoeijing ten gevolge; vroeger genoegelijke bezigheden hebben al het aantrekkelijke verloren en worden tot last; knorrig, luimig, korzelig en ontevreden, vinden de lijdenden in alles stof tot berisping, waardoor de anders gezelligste en tevredenste menschen ondragelijk in den omgang worden; aangename gewoonten worden nu hinderlijk, het tabak rooken prikkelt mond en tong te zeer dan dat zij daarin langer behagen kunnen scheppen; de koffij is gedurende het gebruik aangenaam en brengt zelfs eenige, doch voorbijgaande verligting aan, maar de gevolgen zijn eene ongewone verhitting en hoogst lastige gisting in het bloed, geestrijke dranken kunnen niet meer gebruikt worden uit hoofde der sterke prikkeling; de eetlust wordt zonderling gestemd, groote trek tot sommige geregten, vooral van vaste spijzen, gaat gepaard met tegenzin en walging tegen andere; is de maag ledig, zoo veroorzaakt dit eene pijnlijke aandoening, ligte branding, en verlangen naar voedsel; is dit eenigen tijd genoten, zoo ontstaat een ondragelijk bezwarend gevoel van volheid, alsof een hard ligchaam in dit ingewand lag, bijzonder is dit het geval, wanneer aan den trek tot zwaar te verteren voedsel is toegegeven, hetwelk de drukking, spanning van winden en benaauwheid vermeerdert; eene boven-

matige verzameling van zure vochten is oorzaak eener hevige branding in maag en slokdarm, waarbij een groote hoeveelheid lucht ontwikkeld wordt, die als heete dampen, tegelijk met de ontaarde vochten, of afzonderlijk opwaarts stijgende, alle kenmerken van Gaz hydro-sulfuricum oplevert en eenen ondragelijken stank geeft, schijnende dit niet alleen van de gebrekkige gesteldheid der spijsverteringsvochten, maar tevens van den ziekelijken toestand der lever en derzelve afscheidingsproduct af te hangen, daar dit orgaan tot een verregaande werkeloosheid is vervallen. Na dat eenige uren op het genot van moeilijk te verteren spijzen — en hiertoe kan men bijna al het gewoon dagelijksch voedsel brengen — in groote onrust zijn doorgebracht, wordt het onverteerde, meestal door braken, met een menigte scherp zuur ontlast, en brengt eenige verligting aan; een gevoel van volheid blijft echter nog altijd over, het Epigastrium is opgezet, en de maag kan men als eene gespannen blaas duidelijk voelen, en zelfs zien liggen, de drukking op de Pylorus is pijnlijk, en men gevoelt aldaar eene meer of min aanmerkelijke verharding; ook de lever is opgezet en gevoelig; de buiksontlastingen wijken geheel van de natuurlijke af; en, bij het gebrek aan zamentrekkingskracht van het geheele darmkanaal, hoopen zich stoffen in het Colon tot harde klompen op, die, bij gebrek van gal, waarschijnlijk een anders gewijzigd chemisch proces ondergaan, waardoor de wanden der fijne vaten geprikkeld, eene menigte vochten derwaarts gelokt en dan, tegelijk met deze harde klompen, die kleiachtig, wit of graauw gekleurd zijn, ontlast worden, welke soort van buikloop, uit zich zelven, in dit tijdperk weder ophoudt, zoo men maar naauwkeurig op de dieet let, en ook door geneesmiddelen het voedingskanaal niet te zeer prikkelt. Deze gebreken in de spijsvertering gaan verzeld van allerlei belemmeringen in de afscheiding en uitwerping: het is twijfelachtig of er wel eenige gal wordt afgescheiden, daar noch in de ontlasting naar boven, noch in die per anum eenige sporen daarvan te vinden zijn; de lever schijnt ge-

heel werkeloos, welligt ook uit gebrek aan toereikende grondstoffen, tot bereiding der gal, in het bloed, daar men toch anders, zoo deze in hetzelfde, zoo als gewoonlijk, voorhanden waren, en werden teruggehouden, daarvan eenige blijken zoude moeten ontdekken, zoo als dit in andere ziekten het geval is, waarin de lever hare functiën gebrekkig vervult.

Eveneens is het met de pisafscheiding gelegen; dit vocht wordt zelden en spaarzaam ontlast, is hoogrood, en laat een overvloedig bezinksel, rijk aan piszuur, vallen; dit is echter niet bestendig, er komen dagen, waarin zij helder en kleurloos is. De huid wordt drooger en de uitwaseming geringer, waardoor de dierlijke warmte eene gebrekkige afleiding vindende, een hoogst lastig gevoel van hitte doet gewaar worden, vooral bij eenen uitwendig aanmerkelijk verhoogde warmtegraad.

De tong biedt ons nu een zóó zeker teeken aan, dat het onmogelijk is, de ziekte eens gezien hebbende, haar te miskennen; de roode stipjes aan de punt breiden zich meer uit, vloeijen te zamen, en geven dit deel eene glinsterende roodheid even als die van eenen spier, die van zijn bekleedsel is beroofd. Deze roodheid wordt na het gebruik van warme of prikkelende dranken nog verhoogd, aan de randen verheffen zich kleine, door het vergrootglas alleen zichtbare en zeer gevoelige, blaasjes, ook het zachte gehemelte, de huig, amandelen en alle deelen van het slokdarmshoofd zijn hoogrood, gevoelig en gezwollen, eene gewaarwording als van eene in de keel zittende bal, veroorzakende; de tong kleeft bij den nacht aan het gehemelte met een gevoel of hetzelfde met ranzig vet bedekt ware. Het aangezicht is niet veranderd, de pols traag en meestal uitgezet, doch zeer afwijkend met betrekking tot zacht- en hardheid.

Bij dit alles behouden de lijders nog een tamelijk goed aanzien, en, hoezeer hun vleesch slap wordt, en de spierkracht afneemt, kunnen zij bij een naauwgezet dieet, zeer lang in dezen toestand verkeeren, een ellendig leven lijdende, zonder dat men, in hun uiterlijk voorkomen, groote

veranderingen kan bespeuren; houden zij echter geen zorgvuldig dieet, of tracht men hen door prikkelende middelen te versterken, dan stijgt alras de irritatie en ontstekingsachtige aandoening aan het voedingskanaal, en neemt het

Derde tijdperk eenen aanvang, waarin alle verschijnselen van gevoeligheid en prikkelbaarheid den hoogsten graad bereiken. De eenvoudigste dranken, het zuivere water niet uitgezonderd, veroorzaken prikkeling en branding op de thans vuurroode tong en in den slokdarm, die geheel van zijn natuurlijk slijm schijnt beroofd; heete, stinkende dampen van een hepatisch gaz stijgen, met een scherp zuur, aanhoudend, onder hevige branding, naar boven; de maag verdraagt niets meer dan slijmachtige zelfstandigheden, sago, arrow-root en goed oudbakken brood, in kleine hoeveelheden; al het andere wordt, na verloop van één of twee uren weder uitgebraakt; de maag is daarbij zeer uitgezet en, bij de betasting, hoogst gevoelig; de buik rommelt bestendig en men kan, met eenige oplettendheid, de verplaatsing der door lucht en waterachtig vocht sterk uitgezette darmen, door de nu, tengevolge der vermagering, zeer verdunden buikwand zien. Drie, vier en meermalen daags, doch bijzonder gedurende den nacht, wordt door den stoelgang eene hoeveelheid melkachtig, citroen-geel of graauw vocht ontlast, ten bedrage van eenige pinten; ik heb meermalen in eenen nacht $\frac{3}{4}$ van een wateremmer daarmede zien vullen, waardoor de buitengewone verzwakking en vermagering snel toenemen; ook de longpijpsvliezen worden nu aangedaan, de ademhaling is niet meer vrij, en van tijd tot tijd klagen de zieken over stekende pijnen in de borst, branding, en een gevoel als of alles raauw en geheel van slijm beroofd was.

Het vaatstelsel begint ook blijkbaar in den algemeenen Erethismus te deelen, dagelijks vermeerdert de snelheid van den pols, in eene minuut tot 120 en 130 slagen klimmende, die daarbij klein, hard en ongelijk is; de dierlijke warmte wordt niet in het geringste verhoogd, terwijl de

zieken in tegendeel over eene ongewone koude in de onderste ledematen, die verdoofd en minder gevoelig zijn, klagen. Alle zintuigen nemen als nu eene verhoogde gevoeligheid aan; oor en oog worden, even als de smaakorganen, uiterst hevig, door hunne gewone prikkels, aangedaan; koortsachtige verschijnselen vertoonen zich echter nimmer. Het aangezicht krijgt eenen, niet wel te beschrijven pijnlijken trek, de huid verliest hare glans, zacht- en zuiverheid, zij wordt vuil-graauw en schrompelt om de van vleesch en vet ontbloote deelen met vele plooijen in elkander; zeer afmattend is een plaatselijk, overvloedig, ondragelijk stinkend zweet, vooral gedurende den slaap. De pisafscheiding is zoo spaarzaam, dat zij zelden meer dan eens in 24 uren, en dan nog in geringe hoeveelheid, wordt geloosd, zij is hoogrood en zoo brandend, dat de urethra daardoor gevoelig aangedaan, en hare uitwendige opening rood en ontstoken wordt.

Bij de zoo zeer ontstemde zielsgesteldheid blijft, even als in de longtering, de hoop op herstel behouden, en ongeloofelijk is het, hoe lang het leven, bij zulk een geheel gestoord voedingsproces, en dagelijksche, uitputtende ontlastingen, nog bewaard blijven, en zelfs genezing volgen kan.

Na deze beschrijving van de symptomen, komt *Bosch* tot het wezen der ziekte. Hoewel hieromtrent nog zeer weinig bekend was, meent hij toch, dat het zenuwknoopen-stelsel, het vegetatieve zenuwstelsel, primair is aangedaan. Als voornaamste oorzaak voor het ontstaan der ziekte geeft hij op het heete, vochtige klimaat, waardoor de slijmvliezen zoo goed als de huid gevoeliger worden voor temperatuurswisselingen. Omdat het klimaat nog van zooveel andere ziekten de oorzaak is, moeten er dus nog andere factoren zijn, die juist de spruw doen ontstaan. Misschien moet hiertoe gerekend worden het nuttigen van veel aardappelen. In Padang, waar deze in groote hoeveelheden en onrijp werden gegeten, zag *Bosch* ook veel spruwgevallen en hij oppert de veronderstelling, dat er in

deze onrijpe aardappelen een narcoticum zou voorkomen, dat een nadeelige werking op de maagzenuwvlecht zou hebben. Ook zag hij daar de ziekte optreden bij menschen, die anders veel van furunculosis of miliarium tropicum (roode hond) hadden te lijden, welke aandoeningen dan bij het uitbreken der spruw verdwenen waren. Hierdoor meende hij een zekere correlatie met de huid te moeten aannemen.

De prognose der ziekte stelt hij quoad vitam niet ongunstig; wel echter wat de genezing betreft. De beste kans op genezing hebben de zieken, als ze naar Europa kunnen vertrekken.

De rest van de verhandeling wordt ingenomen door een uitgebreide beschrijving van de behandeling der ziekte. Hier staat het dieet verreweg bovenaan en moet zeer nadrukkelijk aangeraden worden, daar de geringste fout in de leefregel direct een ernstigen terugslag geeft. Van het plantaardige voedsel zijn alleen slijmachtige meelspijzen, zooals katella, rijst, sago, arrow-root en oudbakken brood aan te bevelen; wortelen zijn de eenige groente, die geen klachten geven. Wat vleesch betreft is duiven- en kippenvleesch het beste; ook mager varkensvleesch en kalfsvleesch is nog toegestaan. Voorts kunnen eieren als eiwitvoeding gebruikt worden.

Water, goed gezuiverd, is de beste drank; ook mineraalwater wordt vaak goed verdragen, terwijl goed uitgist bier eveneens kan worden gebruikt.

Naast dit dieet is een matige lichaamsbeweging, bijvoorbeeld een wandeling in de vroege morgenuren, zeer aan te bevelen. Ook het koude bad, dat moet beginnen met een begieting van het epigastrium, is zeer heilzaam en aangenaam voor den zieke. Zoo mogelijk moeten de lijders in een koel klimaat gebracht worden.

Wat de verdere therapeutische maatregelen betreft, zoo heeft *B o s c h*, bij gebrek aan litteratuur over dit onderwerp een eigen geneesplan uitgestippeld, berustende op de volgende drie gronden:

1e. Wegruiming van de prikkelende stoffen, die de eerste spijsverteringswegen bezwaren.

2e. Beperking van de verhoogde gevoeligheid en verbetering der afscheidingen.

3e. Herstelling van het samentrekkingsvermogen in het darmkanaal en bevordering eener goede spijsvertering.

Emetica prikkelen te veel en als laxans geeft hij 't liefst kleine doses rhabarber in ossengalpillen. Voorts geeft hij vele middelen aan, die steeds tastenderwijs moeten worden geprobeerd onder voortdurende contrôle. Wij willen deze middelen en hun indicaties niet alle opsommen. Ook inlandsche kruiden, door de geneeskundigen onder de bevolking aanbevolen, heeft hij beproefd, doch zonder werking bevonden.

Hij eindigt tenslotte het boek met te zeggen:

„De toekomst, meerdere ondervinding en naauwkeurige waarnemingen, zullen ons, hoop ik, eenmaal in staat stellen, deze verdrietige ziekte gemakkelijker en met meerder vrucht te bestrijden.”

Het heeft nog zeer lang geduurd voor een omkeer in gunstigen zin bij de behandeling van deze ziekte, door de levertherapie, bekend werd.

Wij zagen, dat B o s c h in 1838 eerstaanwezend officier van gezondheid in de tweede groote militaire afdeeling werd, met standplaats Semarang. Later zullen wij nog zien, dat hij daar, hiertoe als chef van een groot hospitaal in de gelegenheid gesteld, vergelijkende proeven deed in verband met behandeling van dysenterielijders.

Uit een brief van zijn opvolger M. J. E. M ü l l e r weten wij, dat B o s c h in die functie geen particuliere praktijk uitoefende. Deze schreef namelijk, dat hij B o s c h' voorbeeld had gevolgd en ook geen particuliere praktijk had gedaan. Dit was reeds toen een strijdpunt, waarbij B o s c h zich dus stelde aan de zijde dergenen, die dit ongeoorloofd vonden. Tegenwoordig is de particuliere praktijk voor hoofdofficieren officieel verboden.

Den laatsten tijd te Semarang schijnt B o s c h in minder goede gezondheidstoestand te hebben verkeerd. Door welke ziekte hij was aangetast, is niet duidelijk geworden, doch wel werd een verklaring aangetroffen van drie officieren van ge-

zondheid, de heeren J. B. de Calonne, C. Voigt en E. W. Müller, waarin deze mededeelden, dat zij een verlof van twee jaar voor B o s c h noodig achtten tot herstel van gezondheid. Deze verklaring was niet gedateerd, doch er stond met potlood bijgeschreven: verlof 20 Novemer 1839.

Eén van B o s c h' laatste daden voor zijn vertrek met verlof naar Europa, is geweest een poging om belangstelling te wekken voor het oprichten van een wetenschappelijk tijdschrift voor de geneeskundigen. Hij heeft hiervoor een plan uitgewerkt en aangeboden aan den toenmaligen Chef over den geneeskundigen dienst, P. J. G o d e f r o y. In het begeleidend schrijven vraagt B o s c h diens medewerking om de officieren van gezondheid tot bijdragen aan te sporen. Ook verzoekt hij, gebruik te mogen maken van de op het bureau van den chef aanwezige monographiën, reeds vroeger door sommige artsen ingediend, waarbij zeker vele belangrijke artikelen zouden te vinden zijn. Ook van hemzelf moeten daar eenige casuïstische mededeelingen berusten, die hij zelf niet meer heeft, doordat in 1834 zijn huis en daarbij deze papieren zijn verbrand.

Hij vraagt de volgende vijf monographiën van zichzelf terug:

- 1e. Eene beschrijving van een zeer gecompliceerd en hoogst merkwaardig aneurijmsma van de dijslagader (1826).
- 2e. Eene beschrijving der Cholera morbus (1827).
- 3e. Verslag van eenige belangrijke ziekten en kwetsingen in den oorlog te Rembang (1828).
- 4e. Beschrijving eener amputatie en opvolgende onderbinding der arteria iliaca uit hoofde van de anomale verdeling dezer slagader (Padang 1832).
- 5e. Beschrijving eener epidemie onder de bevolking van Lintoer (Sumatra 1833).

Helaas hebben wij deze mededeelingen niet terug kunnen vinden.

Tenslotte verzocht B o s c h den Chef het bijgevoegde plan, zooals hij zich het tijdschrift voorstelt, bij de officieren van gezondheid te doen circuleeren. In dit stuk, door hem van het motto: „quelle belle vocation que celle de travailler sans cesse au soulagement de l'humanité souffrante" voorzien, spoort hij

alle artsen aan, hun rijke ervaring in dienst te stellen van allen, door publicatie in een eigen, nieuw op te richten, tijdschrift. Indië moet in deze niet achter blijven bij andere landen. Daarnaast heeft de mogelijkheid te kunnen publiceeren voor den arts zelf het voordeel, dat hij niet vergeten wordt, als hij ver van de centra is geplaatst, zooals dat in Indië zoo vaak gebeurt. Uitvoerig geeft B o s c h dan aan op welke verschillende gebieden publicaties van belang zijn.

Door zijn vertrek naar Europa is B o s c h in de gelegenheid de belangen van het tijdschrift, dat in Nederland gedrukt moet worden, te behartigen. De bedoeling is om iedere drie maanden een aflevering te doen uitkomen. De prijs zal niet meer dan twaalf gulden per jaargang bedragen, zoodat dit geen belemmering behoeft te zijn om in te teekenen. Gaarne wil B o s c h een opgave ontvangen van hen, die willen meewerken, omdat dit de eerste voorwaarde voor het bestaan van het tijdschrift is. Bijdragen kunnen in het Hollandsch, Fransch of Hoogduitsch worden ingediend.

Dit lofwaardige streven is gestrand. Nergens vonden wij eenig spoor van dit tijdschrift; zelfs de poging om tot de oprichting ervan te komen, konden wij nergens vermeld vinden.

Het denkbeeld om tot een eigen geneeskundig tijdschrift te komen, heeft B o s c h echter niet losgelaten en zooals wij later zullen zien, is zijn volgende poging op dit gebied een groot succes geworden.

Met het schip „Canton” vertrekt de familie B o s c h naar Europa. Tijdens deze reis overleed Mevrouw B o s c h, den 26en Februari 1840, nog in den Indischen Oceaan.

LITTERATUUR BIJ HOOFDSTUK III.

- W. BOSCH, Over de Indische Sprouw (aphthae orientales) 1837.
 G. B. HOOYER, De Krijgsgeschiedenis van Nederlandsch-Indië van 1811 tot 1894.
 L. S. A. M. VON RÖMER, Historische schetsen, 1921.
 Dr. D. SCHOUTE, De Geneeskunde in Nederlandsch-Indië gedurende de negentiende eeuw.
 Dr. F. W. STAPEL, Geschiedenis van Nederlandsch-Indië.
 ARNHEMSCHE COURANT van 23 Januari 1873.
 NIEUWE ROTTERDAMSCHE COURANT van 22 October 1872;
 Idem van 9 November 1872;
 Idem van 18 November 1872.
 HET VADERLAND van 16 October 1872;
 Idem van 24 October 1872;
 Idem van 26 October 1872;
 Idem van 6 November 1872.
-

HOOFDSTUK IV.

De Nederlandsche periode van 1840 tot 1845.

Den 6en Juni 1840 komt B o s c h dus in Nederland terug met ziekteverlof na een onafgebroken diensttijd van ruim dertien jaar in de tropen.

Uit den eersten tijd van zijn verblijf in Holland is ons niet veel bekend geworden. Dat het met zijn ziekte niet zoo ernstig was, dat hij hiervoor het bed moest houden, blijkt o.a. uit een schrijven van het ministerie van Koloniën aan B o s c h, waarbij hem verzocht werd zich op het ministerie te vervoegen om te confereeren over een nieuw ingevoerde hospitaalvoeding in Indië. Dit schrijven, gedateerd 1 Juli 1840, was gezonden naar Amsterdam, waar B o s c h dus klaarblijkelijk verblijf hield. Nog meerdere brieven over deze kwestie werden gevonden, waaruit blijkt, dat B o s c h hierin inderdaad van advies diende.

In April 1841 ontving B o s c h wederom een schrijven van het ministerie van Koloniën, ditmaal naar Parijs geadresseerd, om te komen praten over zijn voornemen een Indisch geneeskundig tijdschrift uit te geven. Zooals reeds in het vorige hoofdstuk is gezegd, is van verder resultaat dezer plannen niets bekend geworden.

Op zijn verzoek wordt B o s c h bij K.B. van 28 September 1841, no. 64 gepensionneerd.

Het eenige, wat van B o s c h uit 1842 kon worden gevonden, was het feit, dat hij in dat jaar is hertrouwd. Uit een extract uit het Huwelijksregister van de stad Arnhem blijkt, dat

Willem Bosch, Weduwnaar van Dina Christina Jonker, oud drie en veertig jaren, geboren te Amsterdam en woneude alhier, gepensionneerd dirigeerend Officier van gezondheid van het Oost-Indische Leger, Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw; en

Maria Emalia Dorrepaal, oud twintig jaren, geboren te Voorschoten en wonende alhier, zonder beroep, den eersten Maart achttien honderd twee en veertig alhier door een wettig huwelijk zijn verbonden.

Hieruit zien wij dus, dat B o s c h toen ter tijd te Arnhem woonde.

Van 1843 af treffen wij weer meer gegevens aan. Den 7en Januari van dat jaar wordt aan B o s c h, blijkens een bericht van den Minister van Koloniën B a u d, verlof verleend, op grond van bewezen diensten, den titulair rang van dirigerend officier van gezondheid der eerste klasse aan te nemen en de daarbij behoorende uniform te dragen.

Kort daarop besluit B o s c h de geneeskundige praktijk te gaan uitoefenen te 's Gravenhage. 18 April 1843 geeft de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht in Zuid-Holland, resideerende te 's Gravenhage, aan W. B o s c h het recht in haar ressort de stedelijke geneeskunde en heelkunde in haar vollen omvang uit te oefenen. Dit diploma was geteekend door C. G. O n t i j d en F. H. K l e s z e n a a r. Eveneens werden aangetroffen twee patenten der gemeente 's Gravenhage tot het uitoefenen der geneeskunde, namelijk voor 1843 en 1844.

B o s c h woonde te den Haag aan de Bierkade No. 69.

Hoewel in dien tijd dus als algemeen medicus hier te lande gevestigd, behield hij toch zijn belangstelling voor den militairen dienst. Er waren toen ter tijd moeilijkheden omtrent de geneeskundige behandeling van gepensioneerde militairen; de Staat meende zich hiermee niet te hoeven belasten en reeds meerdere malen was hierover geschreven. In „de 's Gravenhaagsche Nieuwsbode" van 3 Januari 1844 vinden wij een open brief van B o s c h, waarin hij aanbiedt om gedurende het jaar 1844 gepensioneerde militairen van alle rangen gratis te behandelen en dit te willen voortzetten, zoolang hierin niet op de gewenschte wijze zal zijn voorzien. En hij voegt hierbij: „opdat zij, die tot dat einde over mijne diensten mogten willen beschikken, hierin geen vernedering

voor zichzelf mogen vinden, voeg ik er gaarne de verklaring bij, dat ik mij dit dienstbetoon ten pligt en aangename taak jegens mijn voormalige wapenbroeders toereken."

Eveneens in 1844 verscheen B o s c h' meest bekende boek, uitgegeven te 's Gravenhage bij P. H. Noordendorp, getiteld: „De dysenteria tropica, benevens een vlugtig onderzoek aangaande de vraag of de mensch de natuurkundige geschiktheid heeft, om zijn geboortegrond te verlaten, en elk klimaat te gaan bewonen, door berekening der sterfte in Oostindien wederlegd."

In een voorbericht wijst B o s c h erop, dat een verhandeling over een Oostindische ziekte in de Nederlandsche taal een zeldzaamheid is. Dit heeft verschillende redenen. In de eerste plaats is het gering aantal medici, in Indië werkzaam, overstelpt met werk, terwijl het klimaat afmattend werkt. Is er bij sommigen nog lust tot wetenschappelijken arbeid, dan nog is er geen gelegenheid tot publicatie en dus blijft, wat er nog geschreven wordt, in het archief van den Chef over den geneeskundigen dienst begraven. Er zou daar zeker veel belangrijks te vinden zijn. Tenslotte wordt activiteit in die richting, waardoor eventueel iets aan de sleur in den gang van zaken zou veranderen, eerder tegengewerkt dan gestimuleerd.

Dat echter de medici in Indië „elken dag met onlust, gemeelijkheid en ligtvaardigen spoed over hunnen gewigtigen arbeid heen loopen", zooals een anoniem schrijver in het 3e Deel van het Archief voor Geneeskunde meende te moeten schrijven, bestrijdt hij zeer heftig. „Ofschoon ook wij twintig jaar in Oostindië verbleven, zijn wij nog niet genoeg door de keerkingszon van buiten en van binnen uitgedroogd, om ons onder de droomerige Oudgasten te rangschikken, maar bezitten nog rustigen moed genoeg, om den schrijver uit te tarten de algemeenheid zijner gezegden en stellingen door bewijzen te staven", zegt hij.

Dit boek nu heeft de bedoeling de jonge medici, die naar Indië vertrekken en vaak meteen op afgelegen plaatsen komen, eenig houvast te geven en tegemoet te komen aan het gebrek aan litteratuur over specifiek tropische ziekten. Wat hij schrijft

zijn zijn eigen ideeën, aan het ziekbed bij hem opgekomen en aan de ervaring getoetst.

Wat betreft het eerste gedeelte van het boek over den invloed van het klimaat, dit moet beschouwd worden als het aangeven van enkele oppervlakkige denkbeelden, afwijkend van de algemeen aangenomene, met de bedoeling een nader onderzoek naar den juisten invloed van het klimaat uit te lokken.

In dit eerste gedeelte bestrijdt B o s c h dan de meening, die groote geleerden reeds lang verkondigden, dat de mensch het voorrecht heeft boven de dieren om ook ver van zijn geboortegrond, op elk gedeelte van den aardbol te kunnen leven, daar zijn geslacht voort te planten en in stand te houden.

Reeds uit den bouw van den mensch in de verschillende deelen der aarde blijkt, dat deze stelling niet kan opgaan. Immers aan de Noordpool zijn de menschen kort, met breede borst en sterk gespierd. Zij hebben een groot longvolume en kunnen dus per ademhaling veel zuurstof uit de lucht, die daar rijk aan zuurstof is, opnemen om de verbranding zeer intensief te doen zijn. Het voedsel, dat zij gebruiken, bestaat hoofdzakelijk uit dierlijk vet, traan en spek, waarin veel koolstof zit, waardoor het oxydatieproces volkomener zal zijn. Om dit voedsel te verkrijgen moeten zij onophoudelijk hun uiterste krachten inspannen. Hierdoor weer wordt hun ademhaling versneld, dus meer zuurstof opgenomen en hun eetlust vergroot, waardoor meer koolstof kan worden opgenomen. Zoo wordt, door deze samenwerkende oorzaken, de warmteproductie verhoogd. Om aan al deze factoren te voldoen, moet de bodem in die streek een geringe voortbrengende kracht hebben, en dit treffen wij daar in het Noordpoolgebied dan ook aan. Was de grond daar echter rijk en productief, dan zou de mensch er zijn voedsel te gemakkelijk verkrijgen en zoodoende zijn warmte niet op peil kunnen houden.

Hiertegenover wordt dan de tropenbewoner gesteld; deze is slank, heeft een dunne huid, met weinig vet, geringer ontwikkeld spierstelsel. Hij heeft een smalle borst en dus een kleiner longoppervlak. De omgevende lucht in de tropen is heet, dus

weinig dicht, bevat veel waterdamp en dus minder zuurstof dan in de koudere noordelijke streken. Wij zien, dat de grond daar zeer vruchtbaar is; er is dus weinig inspanning noodig om rijkelijk te kunnen oogsten. De tropenbewoner eet veel fruit en groenten en hoogstens een mager kippetje, zoodat hij slechts weinig koolstof binnen krijgt.

Wil nu de mensch onder een ander klimaat gaan leven, dan dient hij, door zijn verstand en verkregen kennis geleerd, zich aan te passen aan de voor het andere klimaat noodzakelijke verhoudingen en dan nog zal er door zijn physiologische gesteldheid een wanverhouding in zijn stofwisseling ontstaan.

Na eerst uiteengezet te hebben, dat Indië als zoodanig geen ongezond land is voor de daar wonende inboorlingen, wordt deze ontwikkelde theorie getoetst aan statistieken van de sterfte op Java. De aangehaalde statistieken zijn gedeeltelijk afkomstig van de militaire sterftestatistieken, gedeeltelijk uit de stad Semarang. Uit deze statistieken blijkt dan, dat van de Europeanen in Indië er jaarlijks 20 % overlijden, dus 1 op de 5, terwijl van de inlanders slechts 1 op 52,2 sterven.

B o s c h eindigt dit eerste gedeelte van zijn boek aldus:

Wij houden ons dus volkomen van de gegrondheid onzer stelling overtuigd, dat de mensch door den Heer der Schepping eene bepaalde plaats, zijn geboortegrond, op den aardbol is aangewezen, alwaar zich alles vereenigt, om den aan zijn ras eigenen natuurkundigen toestand in stand te houden, en dat hij deze voor hem bestemde hemelstreek niet op een aanmerkelijken afstand overschrijden kan, zonder groote schade voor zijn gezondheid en groot gevaar voor zijn leven, of liever, dat hij van Europa naar Oostindië verhuizende, daar, met mathematische gewisheid, niet die gezondheid geniet, niet dien levensterm bereikt, welke hem op zijn geboortegrond zou zijn te beurt gevallen; neen, hij verkort die daardoor aanmerkelijk, hij offert, indien hij militair is, er vijf-zesde, en ingeval hij civiel persoon is, er drie-vijfde van op. Neen, ook de mensch is, even als de plant en het dier, aan een bepaalde

luchtstreek gebonden en staat op den vreemden grond gelijk met onze van elders aangebragte broeikasplanten, die groote zorg en naauwlettende kweeking vereischen, en toch maar kwijnende en armelijk voortkomen; eene enkele slechts, die wortel schiet en welig tiert; zoo ook is het met de mensch. Indien hem deze gunst te beurt valt, dan heeft hij die oneindig meer aan zijn vernuft, dan aan zijne physiologische gesteldheid te danken, hetwelk hem leert, zich voor den nadeeligen invloed des klimaats zoo veel mogelijk te hoeden, of denzelven zoo min schadelijk mogelijk te maken.

In de tweede afdeeling van het boek begint B o s c h eerst met te trachten de noodzakelijke acclimatisatie te verklaren. Doordat de lucht in de tropen minder zuurstof bevat dan in de gematigder streken, heeft er een onvoldoende verbranding van koolstof plaats met als gevolg een sterkere venositeit van het bloed. Om het teveel aan koolstof te verwerken moeten twee andere gewichtige organen te hulp komen aan de longen, namelijk de huid en de lever. Vooral de huid is een machtig hulpmiddel, niet alleen als verkoelings-, maar ook als zuiveringsorgaan, doch het vereischt een zekeren tijd, voor dit aan zijn gewijzigde functie is aangepast en, éénmaal aangepast zijnde, kunnen verschillende oorzaken het evenwicht weer verstoren, waarvan dan allerlei ziekten het gevolg zijn, doordat er een andere chemisch-vitale menging en binding der stof tot stand komt en andere producten ontstaan, welke als vreemde prikkels, ernstige verschijnselen veroorzaken.

Onder de verschillende ziekten, die zoo kunnen optreden, is de dysenterie de veelvuldigste en kwaadaardigste. Wat haar wezen betreft, verwerpt B o s c h de meest gangbare opvatting, dat het een locale aandoening van den darm zou zijn, doch wil hij de meening ingang doen vinden, dat het is een „alteratie van het bloed”, waarbij de dikke darm bestemd is om dit bloed uit te scheiden. Dysenterie was volgens hem een algemeene ziekte met een plaatselijke reactie. Hij schaart zich daarmee dus onder humoraal-pathologen.

De ziekte zelf verdeelt hij in drie hoofdgroepen:

- I. Dysenteria Inflammatoria;
- II. Dysenteria Venosa (Vulgo Hepatica);
- III. Dysenteria Typhosa-Septica.

Van elk dezer vormen, waarvan het ziektebeeld en de prognose in dezelfde volgorde in ernst toeneemt, geeft hij zeer uitvoerige beschrijvingen, waarbij alle uitwendig waarneembare verschijnselen zeer nauwkeurig worden weergegeven en verslag wordt uitgebracht over eenige honderden lijkopeningen, door hemzelf of onder zijn leiding verricht.

Vergeleken bij onze huidige kennis van het dysenterie-vraagstuk kunnen wij deze beschrijvingen hoogstens bewonderen om de nauwgezetheid, waarmee alle mogelijke voorkomende bijverschijnselen worden uiteengezet. Een scheiding tusschen amoeben- en bacillaire dysenterie, toen nog geheel onbekend, is nergens duidelijk te vinden, al voelen wij misschien bij de beschrijving van de tweede groep, de dysenteria venosa (vulgo hepatica), hier en daar een grooter verband met de amoebendysenterie. Daarnaast kunnen wij op sommige plaatsen ons niet onttrekken aan het gevoel, dat een verwarring met andere ziekten, zooals typhus abdominalis en malaria, in het spel is.

Als voornaamste oorzaak van het ontstaan der ziekte wordt opgegeven de vijandig op den vreemdeling inwerkende invloed van het klimaat. Daarnaast spelen voeding, psychische toestand, geestrijke dranken en kleeding een groote rol.

Het voedsel moet deugdelijk zijn en niet te zwaar, waarbij echter zorg gedragen moet worden, dat de overgang van de gebruikelijke voeding, zooals die ook op reis naar Indië aan boord nog wordt verstrekt, naar de zoo anders van samenstelling zijnde Indische kost, geleidelijk plaats heeft.

De invloed van den psychischen toestand acht hij zeer groot. En de geheel andere omgeving in Indië, waar de pas aangekomene vaak zoo vreemd tegenover staat, zonder iemand, die hem eens opbeurt en over den eersten moeilijken, eenzamen tijd heen helpt, brengt deze nieuweling in een sombere, gedeprimeerde stemming, die hem vatbaar maakt voor de ziekte.

Daarbij zal hij in die stemming zijn gedachten trachten te verstrooien door het drinken van jenever, hetgeen in de tropen al een zeer slechte gewoonte is, die vele ziekten op haar geweten heeft. B o s c h houdt dan een krachtig pleidooi voor het drinken van zuiver water. Tot nog toe had dit in Indië als vergif gegolden, doch gelukkig kwam men meer en meer tot het inzicht, dat niets minder waar was.

Fel gaat hij vervolgens te keer tegen de voor het klimaat zeer ondoelmatige kleeding van dikke stof met gesloten kraag en geen schaduwgevend hoofddekseel, zooals in dien tijd werd gedragen. Hoeveel wijzer zijn dan de Chineezen, die in nergens knellende, wijde kleedingstukken van luchtige stof, met een groote hoed op het hoofd rondloopen. Bij zijn eerste aankomst in Indië in 1818 was ook de kleeding in het leger, nog onder den invloed van den Engelschen tijd, veel doelmatiger geweest, doch inplaats van hieraan de nog mogelijke verbeteringen aan te brengen, heeft men al het goede daarvan nog laten varen.

B o s c h raakt hier een voor Indië zeer belangrijke kwestie aan. Ook in den tegenwoordigen tijd is het kleedingvraagstuk nog niet naar genoegen opgelost en ziet men den soldaat tijdens de veldoefening met geheel losgemaakte uniformkraag rondloopen, daarmee ten duidelijkste demonstreerende, dat de uniform met nauw om den hals sluitende kraag niet het juiste kleedingstuk voor dat klimaat is.

Ook de indeeling der dagtaak voor den militair wordt dan door B o s c h besproken in verband met den invloed hiervan op het ontstaan, of liever het voorkomen van ziekten, waarbij hij tevens wijst op de noodzakelijkheid, dat door de autoriteiten ook buiten de diensturen iets voor den soldaat wordt gedaan, waaraan het in dien tijd ten eenenmale ontbreekt.

Komende tot de therapie der dysenterie, begint B o s c h de beschrijving hiervan, met er op te wijzen, dat de arts in de eerste plaats de terneergedrukte stemming moet trachten te bestrijden door vriendelijkheid en medeleven te betoonen. De volgende aanhaling uit dit hoofdstuk van het boek moge een voorstelling geven van zijn karakter en de wijze, waarop hij zijn ambt zag:

De treurige gemoedsstemming, waarin de meeste nieuwelingen, die vaderland, familie en vrienden verlaten hebben, verkeerden, is misschien één der meest vermogende ziekteoorzaken in dat klimaat. Doch niets is er zwaarder, dan om den, in zijne verwachting en hoop teleurgestelden, mistroostigen mensch, zonder een vast en bepaald vooruitzicht op eene aanmerkelijke verbetering in zijnen toestand, in eene gunstiger gemoedsstemming te brengen; en in dit geval bevinden zich hoofdzakelijk onze militairen in Oost-indië, die, ziek wordende, dikwijls alle morele kracht om zich boven hun lot te verheffen, verloren hebben, die in eene soort van apathie vervallen, welke de genezing hunner ziekte verhindert en door geene geneesmiddelen overwonnen kan worden. Velen sterven er minder uit hoofde van de hevigheid hunner ziekte op zichzelf, dan wel ten gevolge van dezen morelen invloed.

De taak van den geneesheer, om den lijder uit deze gemoedsstemming op te beuren, is zwaar en moeilijk; het is hier niet genoeg, doelmatige middelen tot het herstel van het fysieke lijden aan te wenden, maar hij moet tevens door zijne handelingen den schadelijken invloed pogen weg te nemen, die deze gemoedsstemming op de ziekte uitoefent; vooral in dit opzicht is zijn standpunt grootsch; zoo de arts diep doordrongen is van deze zijne verhevene roeping, dan zal het hem meestal gelukken, door liefderijke toespraak, door menschelijke, hartelijke behandeling, door betoon van medegevoel en belangstelling, de toeneiging en het vertrouwen zijner zieken te winnen, en hun bedrukt gemoed op te beuren, hunne gezonkene hoop te verlevendigen! En wien is het onbewust, van hoeveel belang zulk een stemming voor de genezing is? Wie zal het ontkennen, dat het daardoor opgewekte en versterkte vertrouwen menigmaal meer uitwerkt dan de anders beste voorschriften, met koude onverschilligheid gegeven. En deze onverschilligheid is eene onvergeefflijke eigenschap bij sommige geneesheeren, die, onze wetenschap tot een gewoon handwerk ver-

lagende, zich verbeelden hunnen pligt gedaan en hunne taak vervuld te hebben, wanneer zij de voorschriften, welke de beste regelen der kunst en ervaring aan de hand geven, op den lijder met dezelfde afgemeten- en stroefheid toepassen, als waarmede men in de werktuigkunde de kracht van den moteur berekent en bepaalt, die de machine in beweging brengen moet. En het is, helaas! bij militaire artsen, die aan het veelvuldige zien van hetzelfde lijden, aan het hooren van zoo menige klagt gewoon zijn, niet zelden het geval, dat zij die liefderijke stemming missen, en vergeten, wat een soldaat, van zijn land en betrekking gescheiden, al niet ontbreekt. En toch is het, vooral op den militair in Oostindië, dat een meewarige toespraak zoo weldadig werkt, daar hij zelden iets anders hoort dan den korten ernst der bevelen, waarmede hij tot pligt, orde en tucht wordt gedreven. De officieren kunnen zich met geene andere belangen, dan die de dienst voorschrijft en waarnaar hunne ondergeschikten moeten handelen, inlaten, en toch klopt ook in de borst van den mindere een menschelijk hart, waarvan hij de gewaarwordingen zoo weinig in zijnen stand kan uitboezemen. Vindt hij nu in zijnen geneesheer niet slechts het werktuig van zijn herstel, maar tevens den warmen menschevriend, die hem met liefde, zachtmoedigheid en belangstelling bejegt, dan zal ook in hem het gevoel, waaraan hij sinds lang ontwend en hetgeen hem als vreemd geworden was, ontwaken; het besef zijner menschheid zal daardoor worden opgewekt, en met al de kracht van dit vernieuwde gevoel, zal hij zich nu aan hem hechten, die deze menschelijke waarde heeft weten te schatten; zijn geheele hoop zal hij op den arts vestigen, en hij zal het levendig beseffen, dat de man, die hem zóó tracht te helpen, ook al zijne vermogens zal inspannen om hem te redden. En feilen dan ook dikwijls onze beste pogingen, dan toch zal een dankbare blik en een erkentelijke handdruk van den lijder bij het verscheiden, het door geen goud op te wegen loon zijn, dat wij van het sterfbed wegdragen; de eenige

vergoeding, die bij het gevoel van ons gering vermogen, bij onze zoo menigmaal bedrogene hoop in staat is, om ons in onze werkkring te troosten, en die in ons hart een wonderbare zachte herinnering, als belooning teruglaat, tegenover zoo menige zwarte ondankbaarheid van hen, die meenen met geld onze zorgen te hebben betaald.

We zien uit dit aangehaalde gedeelte, dat B o s c h een sterk ontwikkeld gevoel voor de ethische waarden van het geneeskundig beroep bezat. Wij zullen ook in het vervolg nog menigmaal zien, dat zijn liefde tot den mensch, of deze blank of donker was, hem aanspoorde tot daden, die, hoewel niet altijd even diplomatiek uitgevoerd, steeds tot doel hadden zijn minder bedeedden medemensch ten nutte te zijn.

Wat nu de therapie in engeren zin van de dysenterie betreft, blijkt B o s c h geen voorstander te zijn van de emetica en laxantia, welke in Europa met succes tegen de dysenterie werden gegeven en ook in het begin van zijn Indischen tijd veel werden gebruikt. Als motief geeft hij aan, dat het zieke slijmvlies zeker niet nog eens extra geprikkeld dient te worden.

Het lijkt hem dan ook rationeeler om verzachtende, antispasmodische middelen voor te schrijven.

Door gebrek aan wetenschappelijk werk wordt in Indië slaafs de uit Engelsche school overgebrachte methode van J o h n s o n gevolgd, die zuiver empirisch is en waarbij calomel, en dan in zeer groote doses, het hoofdgeneesmiddel is. De enkeling, die naar eigen inzicht een andere behandelingswijze volgt, blijft onbekend wegens gebrek aan statistieken en gelegenheid tot wetenschappelijk verkeer. Hierdoor is vooruitgang dus uitgesloten.

Zelf heeft hij ook lang groote doses calomel gegeven, echter voornamelijk, zooals hij zegt, omdat het een groote verantwoordelijkheid oplegt bij een zoo ernstige ziekte een algemeen erkende autoriteit als J o h n s o n te wederstreven. Toen hij echter in 1838 in Semarang daartoe gelegenheid kreeg, heeft hij in een vergelijkende behandeling bij twee groepen lijdens

de resultaten nagegaan en gezien, dat calomel zeker geen betere genezingskans biedt.

Zelf geeft hij slijmachtige dranken en clysmata, warme baden, kleine giften ipecacuanha en chamomille thee, aderlating. Blijken afvoermiddelen noodig te zijn, dan geve men die liefst als lavement. Voor de tenesmi kunnen eenige bloedzuigers rond de anus verlichtend werken.

Wordt de toestand erger, dan moet wel kwik gegeven worden om een afleiding op het klierstelsel te bewerken, maar altijd in zoo klein mogelijke dosis om bij eventueel recidief de kans, dat de werking van dit middel faalt, te ontloopen. Immers J o h n s o n zelf heeft gezegd, dat de groote calomel-doses de lijders tegen dit middel refractair kunnen maken.

Het dieet moet zeer spaarzaam en licht verteerbaar zijn. Indien eenigszins mogelijk geve men de patiënten niets per os. Hier zien we B o s c h als voorlooper van de tegenwoordig wel algemeen als juist erkende starvation-therapie.

Bij den zwaarsten vorm, de dysenteria typhosa, is calomel geheel uit den booze, althans per os. Daar hier de darmafwijkingen zeer heftig zijn, is iedere medicatie met inwendige middelen te ontraden. Men kan soms nog iets bereiken met de applicatie op de huid, bijvoorbeeld wrijvingen met wijn of azijn. Ook kwik op de huid aangebracht is te probeeren.

Het boek wordt dan besloten met de beschrijving van een groot aantal ziektegeschiedenissen, terwijl achteraan als aanhangsel een elftal gekleurde platen van pathologisch-anatomische darmpreparaten zijn bijgevoegd, geteekend door Dr. S t e e n s t r a - T o u s s a i n t, stadsgeneesheer te Semarang.

De verschijning van dit boek deed nogal stof opwaaien, speciaal over het eerste gedeelte. In de „Algemeene Konst- en Letterbode“ van 29 November 1844, No. 51, verscheen een afbrekende kritiek van een zekeren Dr. G o b é e, die beweerde, dat B o s c h' statistische gegevens stampvol cijferfouten stonden en dus van alle waarde ontbloot waren. In een antwoord hierop in de „Algemeene Konst- en Letterbode“ 1845 No. 2, weerlegt B o s c h deze insinuatie en toont aan, dat inderdaad

twee reken- en zes drukfouten in zijn statistieken te vinden zijn, die echter op de einduitslagen nauwelijks eenigen invloed uitoefenen. Hij hekelt de wijze, waarop collega G o b é e hem aanvalt, als onwetenschappelijk.

Intusschen verscheen in het „Algemeen Handelsblad“ van 28 December 1844 een hoofdarikel onder het opschrift: „Oost-Indië is niet ongezond“. Dit artikel begint: „Hedendaags ziet men, niet minder althans dan in vroegere dagen, menschen, die door een verregaande zucht gedreven worden om zich een naam te maken, of ten minste van zich te doen spreken; welke, wanneer zij hun doel al op geene andere wijze kunnen bereiken, hunne toevlugt tot absurditeiten of paradoxen nemen.“ Als een zoodanige wordt dan B o s c h beschreven, omdat hij meende te moeten betoogen, dat de mensch ongeschikt is om een ander klimaat te gaan bewonen. De redactie is bang, dat hierdoor een afkeer zal ontstaan om zich naar Oost-Indië te begeven, zoodat dit door vreemdelingen zal moeten worden bestuurd.

Ook in dit artikel wordt gezegd, dat de gegeven cijfers onnauwkeurig zijn, zonder dat echter betere worden gegeven. Er wordt getracht om het tegenbewijs tegen de ongezondheid te leveren, door te wijzen op de vele in Holland levende personen, die een groot deel van hun leven in Indië hebben doorgebracht en het eindigt met een geruststelling aan degenen, die het plan hebben zich naar Indië te begeven.

Tegen dit artikel is B o s c h in een ingezonden stuk in de „Arnhemsche Courant“ van 12 Januari 1845 zeer fel in 't geweer gekomen, omdat hij dit, terecht, als een aanranding van zijn persoon beschouwde. Er worden hier, zegt hij, aantijgingen gedaan, zonder één poging deze te bewijzen en hij looft een bedrag van f 100.— uit voor de armen, als de redactie van het Handelsblad met deugdelijke bewijzen kan aantoonen, dat zijn cijfers valsch zijn.

Hij begrijpt niet, waarom men een wetenschappelijk vraagpunt in een dagblad voor het publiek ter sprake brengt. Eerst hierdoor verkrijgt dit werk een bekendheid, die hij noch beoogd, noch gewenscht heeft. Hij heeft een geneeskundig werk

willen schrijven en hierin een meening geuit, waarvan hij zelf in het voorwoord van het boek heeft gezegd, dat zij de bedoeling had, door tegenspraak uit wetenschappelijken kring een grondiger onderzoek uit te lokken. Van Engelsche geneeskundigen zijn sterftestatistieken verschenen over Britsch-Indië, die nog veel grooter sterfte aantoonen, doch niemand heeft daar kwade bedoelingen achter gezocht, noch den schrijvers verweten hun vaderland schade te hebben gedaan. Het is ook te dwaas om aan te nemen, dat deze cijfers menschen zouden afschrikken om naar Indië te gaan. Immers ieder weet, dat het werk in arsenicum-, kwik-, lood-, en andere mijnen zeer ongezond is. Toch zijn hier arbeiders voor te vinden. En wat doet het Handelsblad zelf? Bijna dagelijks deelt het verhalen van schipbreuken mee en maakt slachtoffers bekend, die hun dood in de golven hebben gevonden. Hiermee zouden ze dan ook de Nederlanders afkeerig maken van de zeevaart.

Hij wendt zich dan tot zijn landgenooten en zegt, dat dit boek juist is geschreven in hun belang en het belang van hun zonen. En als bewijs, dat deze stellingen niemand behoeven af te schrikken, zegt hij, zelf binnenkort weer, gehoor gevend aan den oproep tot een bestemming, hem door Z.M. den Koning aangewezen, met vrouw en kinderen naar Indië te vertrekken. *)

Enmaal in Indië terug, wordt hij nogmaals over hetzelfde onderwerp aangevallen en wel in het „Tijdschrift van Nederlandsch-Indië”, 8e Jaargang, 9e Aflevering, door Dr. F. A. C. Waitz.

Deze Dr. Waitz, een Duitscher van geboorte, was een scherpzinnig, doch ongemakkelijk mensch, die het gouvernement in de jaren, dat hij bij den burgerlijken geneeskundigen dienst werkte, veel moeilijkheden veroorzaakte. In 1836 teleurgesteld uit Indië vertrokken, was hij daar in 1844 teruggekeerd als particulier geneesheer en wijdde zich aan de, toen nieuwe, hydrotherapie. In een scherp artikel valt hij B o s c h aan, wederom over het eerste gedeelte van diens boek.

*) Dit slaat op zijn pas afgekomen benoeming tot Chef over den geneeskundigen dienst in Indië.

In het sinds kort uitkomende „Natuur- en Geneeskundig Archief voor Nederlandsch-Indië" (zie later), derde jaargang 1846, beantwoordt B o s c h dit artikel. Hij begint met te zeggen, dat „kritiek, bedaard, kalm, redelijk en vrij van hartstocht geuit, de wetenschap ten goede komt, doch onregmatige aanmatiging haar verlaagt." Ook W a i t z wijst in zijn artikel op de vele menschen, die het wel in Indië uithouden, doch B o s c h noemt dit geen bewijs en verlangt statistieken, die de zijne kunnen weerleggen. De prijs van f 100.—, aangeboden aan het Handelsblad, wil hij thans, verdubbelen, als het W a i t z lukt zijn statistieken door betere te vervangen.

Ook in dit artikel geeft B o s c h opnieuw statistieken, waaruit blijkt, dat een veel grooter aantal vreemdelingen van verschillend ras per 1000 sterft, dan inlanders. Hiertegen moeten wij aanvoeren, dat zelfs zeer veel later het juiste aantal inlanders volkomen onbekend was en de gegevens hieromtrent werden ontleend aan schattingen, verricht door incompetenten en vaak onbetrouwbare personen, zoodat aan deze statistieken geen waarde mag worden gehecht.

W a i t z heeft in zijn artikel gezegd, dat er veel minder Europeanen zouden sterven, indien ze:

- 1e. op de bergen gingen wonen;
- 2e. in Indië kwamen met het voornemen er te blijven;
- 3e. afstand deden van de Europeesche kleeding;
- 4e. niet in gesloten vertrekken sliepen;
- 5e. 's middags rustten en 's morgens en 's avonds wandelden;
- 6e. een vlijtig gebruik maakten van het koude bad.

B o s c h hekelt dit voorschrift door te zeggen:

In Nederland zou de sterfte veel minder worden, als men:

- 1e. niet in Zeeland, of een andere bekende ongezonde streek ging wonen; niet in steden, maar op het land in de frissche lucht;
- 2e. zijn kinderen niet vertroetelde, doch een meer Spartaansche opvoeding gaf;

- 3e. alle nadeelige ambachten, als leerlooien, kwik-, lood-, en arsenicbewerkingen liet varen en in plaats van op kantoor te zitten, ging zwemmen, paardrijden, enz.;
- 4e. matig was, geen sterke drank dronk, geen feesten vierde. Weg met koks en pasteibakkers!
- 5e. vooral zorgde geen armoede te lijden, want dat is de kweekster van tallooze kwalen.

Zoo zien wij dus, dat dit boek kritiek en bijna uitsluitend afbrekende kritiek opleverde, waarbij *B o s c h'* goede bedoelingen, die hij zeker had bij het schrijven ervan, neer werden gehaald.

Doch gelukkig was dit niet het eenige. De Universiteit van Utrecht vond, naast zijn andere verdiensten, in het verschijnen van „*De dysenteria tropica*” een aanleiding hem het eeredoctoraat in de genees- en heilkunde aan te bieden.

In de notulen der Senaatsvergadering van 10 Mei 1845 staat vermeld:

*Suasore et auctore Medicorum Ordine, Senatus Guiliel-
mum Bosch, Amstelodamensem, nuperrime publica aucto-
ritate Indiae Orientalis Neerlandicae Medicis militaribus
praefectum, Medicinae Doctorem honoris causa creare
decrevit. Cum praesertim et aliis rationibus et edito uno
alteroque optimae frugis libro, de arte salutari bene meruis-
set vir experientissimus.*

En denzelfden dag schreef de Decanus der Geneeskundige Faculteit, Prof. G. J. *L o n c q* aan *B o s c h* een brief om hem te vragen „of het hem aangenaam zou wezen door den Academischen Senaat honoris causa tot *Medicinae Doctor* te worden bevorderd?”

De promotie vond plaats op den 14en Mei. Dat deze plechtigheid reeds zoo snel na de genoemde senaatsvergadering werd voltrokken, vond zeker zijn oorzaak in het zeer kort op handen zijnde vertrek van *B o s c h*.

In het Album Doctorum staat onder het jaar 1845 opgeteekend:

Dië 14 Maji Guilielmus Bosch, Amstelodamensis, nuperime publica auctoritate Indiae Orientalis Neerlandicae Medicis militaribus praefectus, honoris caussa et Medicinae et Chirurgiae Doctor creatus est, Promotore cl. Suerman.

In B o s c h' persoonlijk archief vinden wij dan nog een brief van Prof. S u e r m a n van 25 Mei 1845, waarin deze mededeelt, dat het diploma met het dubbele doctoraat verzonden is. Hij verzoekt voorts aan B o s c h om toezending van zijn verdere uitgaven en van wat onder zijn leiding in Indië zal worden uitgegeven. Ook het diploma zelf werd aangetroffen.

Wat de „andere verdiensten” betreft, vermoedelijk slaat dit ook op geschenken van B o s c h aan de Medische faculteit. Wij vonden namelijk nog een brief van Prof. H. C. S c h r o e d e r v a n d e r K o l k van 9 April 1845, waarin deze B o s c h namens de faculteit hartelijk dankt voor de toegezonden schedels en andere specimina, die in het museum zijn geplaatst en zeer gewaardeerd worden, aangezien dit museum arm is aan praeparaten van Indische volken.

Ook aan de Universiteit te Groningen zond B o s c h praeparaten ten geschenke, zooals blijkt uit een brief, gedateerd 29 April 1845, van Prof. A. A. S e b a s t i a n aldaar, die zijn dank uitspreekt voor de gezonden visschen, vogels en schedels, benevens een verhandeling over penetreerende buikverwondingen *).

Vermoedelijk heeft B o s c h een verzameling praeparaten, door hem meegebracht uit Indië, nu hij, tegen zijn verwachting, weer daarheen terugkeerde, op deze wijze een nuttige bestemming willen geven.

Reeds eenige malen werd aangeduid, dat B o s c h wederom naar Indië vertrok. Inderdaad was hem eind 1844 door den toenmaligen minister van Koloniën, J. C. B a u d in overwe-

*) Deze verhandeling konden wij helaas nergens terugvinden.

ging gegeven om te solliciteeren naar de vrijkomende betrekking als Chef over den Geneeskundigen Dienst in Indië. B o s c h weigerde echter zelf hier naar te solliciteeren, doch werd bij K. B. van 22 December 1844, No: 71 toch benoemd en tegelijkertijd aangesteld tot dirigeerend officier van gezondheid der 1e klasse met ancienniteit van 29 December 1842 af, denzelfden datum waarop hij, wegens speciale verdiensten, tot denzelfden titulair rang was bevorderd. Hiermede eindigde dus zijn carrière als Haagsch medicus.

Reeds in dit vierjarig tijdvak vinden wij op verschillende plaatsen de bewijzen, dat hij te velde trok tegen allerlei toestanden, welke door hem als onrechtvaardig en onbillijk werden gezien. Zijn licht ontvlambaar gemoed en zijn groot gevoel voor rechtvaardigheid deden hem niet schromen zelfs de Regeering aan te vallen, indien hij van meening was, dat er onrecht werd gepleegd. Wij zullen deze eigenschap later, als hij eenmaal voorgoed in het vaderland is weergekeerd, nog sterker tot uiting zien komen.

Dat de betreffende onderwerpen voor het meerendeel op Indië betrekking hadden, laat zich begrijpen. Er werd in Nederland vaak door geheel onbevoegden over Indische aangelegenheden geschreven en aan B o s c h, die Indië kende, moest hierin wel het onware opvallen.

Zoo was in het „Algemeen Handelsblad” van 16 Maart 1841 een artikel verschenen, waarin werd betoogd, dat het een geluk was, dat aan het hoofd van den geneeskundigen dienst in Indië thans een Hollander stond. In hetzelfde blad schreef B o s c h nu een ingezonden stuk, den 24en Maart 1841, waarin hij zeide, dat hij er natuurlijk ook een voorstander van was, een Hollander aan het hoofd van dien dienst te zien, doch dat dit dan ook de juiste man moest zijn en dat men daarom de verdiensten van buitenlanders, die deze betrekking hadden bekleed, niet mocht kleineeren. Immers van 1821 tot 1826 waren er twee Hollanders chef geweest *) en deze hadden, met voorbijgaan van ook de geschikten onder de aanwezige Neder-

*) Dit moeten geweest zijn de heeren J. BOWIER en R. RADIJS.

landsche artsen, buitenlanders voor de hoogere rangen naar Indië laten komen en daardoor den geest in het corps verbiterd. In 1826 was de Duitscher G. J. Peitsch chef geworden en alle officieren van gezondheid uit dien tijd denken nog met dankbaarheid terug aan het vele goede, ook wetenschappelijk, door dezen rechtschapen mensch voor den dienst gedaan. Hij stelde de Hollanders zeker niet achter bij zijn landgenooten. Ook diens opvolger, Dr. E. A. Fritze, eveneens een Duitscher, werkte in denzelfden geest. „En nu is er dan weer een Hollander; helaas, moge het zoo kort mogelijk duren. Nooit zijn de vreemdelingen zoo bevoordeeld geworden. Gelukt het nu nog een paar Hollanders uit den weg te ruimen, dan is hun de heerschappij over den geneeskundigen dienst, door de goede diensten van den tegenwoordigen Chef, voor de eerste vijf-entwintig jaren verzekerd, daar zij alleen dan de vijf hoofdofficiersplaatsen zullen vervullen.” De hier bedoelde Chef was Dr. P. J. Godfroy, waarover in het volgende hoofdstuk nog sprake zal zijn.

In het „Algemeen Handelsblad” van 23 Januari 1844 vinden wij nog een ingezonden stuk van Bosch den geneeskundigen dienst in Indië betreffende. Er is in de „Arnhemsche Courant” een artikel verschenen, waarin verschillende tekortkomingen van dien dienst worden aangewezen. Bosch zegt nu, dat er inderdaad tekortkomingen zijn, doch dat het voorstel, een buitenstaander, bijvoorbeeld een hoogleeraar uit Holland, als chef over dien dienst te benoemen, hierin zeker geen verbetering kan brengen. De chef over den dienst moet iemand zijn, die zelf in dien dienst is opgegroeid en dus geheel met de omstandigheden op de hoogte. Hij houdt verder een pleidooi voor het behoud van de examens voor den hooger rang, omdat het afschaffen hiervan den doodsteek zou toebrengen aan alle verdere oefening en wetenschappelijke ontwikkeling.

Behalve deze artikelen, rechtstreeks den dienst, waartoe Bosch zoo lang behoorde, betreffende, vinden wij ook nog artikelen op ander gebied.

Zoo staat in het „Algemeen Handelsblad” van 5 Juli 1842 een ingezonden stuk, als protest tegen de ingevoerde korting op de

Indische weduwe-pensioenen, klaarblijkelijk noodzakelijk geworden door een tekort in het pensioenfonds. B o s c h verdedigt ook zijn eigen aanspraken op wat door de gepensioneerden tijdens hun diensttijd is betaald en zegt, dat het eigenmachtig optreden der regeering in deze het vertrouwen op den staat als werkgever niet ten goede komt en zeker ook in het werk van de thans in Indië werkzame gouvernementsambtenaren zijn terugslag zal hebben, als zij niet zeker kunnen zijn, hun gezin verzorgd achter te laten, indien zij onverhoopt hun zwaren arbeid met hun bloed moeten betalen.

De maatregel om korting op de weduwepensioenen toe te passen werd wederom ingetrokken, doch kort daarop, namelijk in 1843 verschenen in de dagbladen berichten, dat de Indische pensioenen, bij de noodzakelijk geworden belastingheffingen, ook aan belasting onderhevig zouden zijn.

B o s c h schreef hiertegen een fel artikel, dat hij bestemd had om in het Handelsblad te verschijnen, doch, dat hij niet ter plaatsing inzond, èn omdat een goede vriend er hem op wees, dat dit geschrift de Regeering in minachting bij het publiek zou brengen, hetgeen geenszins zijn bedoeling was, èn omdat hij kort daarop vernam, dat andere voorstellen door de Regeering zouden worden gedaan. Hij diende het echter in aan den minister, opdat deze bij het uitwerken van de nieuwe voorstellen de grieven van een belanghebbende mocht leeren kennen.

Dit artikel, dat in manuscript gevonden werd bij B o s c h' geschriften, geeft zoo'n interessanten kijk, niet alleen op zijn fel karakter, als ook voornamelijk op de wijze, waarop in dien tijd, met voorbij zien van de belangen van Indië en zijn ambtenaren, slechts Nederland's welvaart in het brandpunt van de belangstelling stond, dat het ons geoorloofd leek het in extenso te beschrijven, ja hier en daar te citeeren.

B o s c h begint met te zeggen, dat een maatregel, bedoeld om de Indische pensioenen te belasten, in strijd is met alle beginselen van recht en billijkheid; immers, als de onderdanen van een staat op gelijke wijze de lasten ten behoeve van dien staat moeten dragen, dan moeten zij wederkeerig ook op ge-

lijke wijze profiteeren van de rechten en voordeelen, die zij biedt. En kan worden aangetoond, dat een deel der onderdanen zich grootere opofferingen voor den staat moet getroosten, dan moet dit deel ook hiervoor worden schadeloos gesteld. Nu is het reeds sinds lang, dat Nederland al de voordeelen van de Oost-Indische bezittingen heeft getrokken, die bezittingen daartegenover al de moeilijkheden hebben moeten lijden, voortvloeiende uit de schrikbarende geldbehoeften van het moederland. Tot dat moment waren de belangen van de Indische ambtenaren, zeer tot hun nadeel, steeds gescheiden gehouden van die van het moederland, doch nu er buitengewone belastingen aan Nederland's ingezetenen moesten worden opgelegd, wilde men hier ook de Indische gepensioneerden bij inschakelen.

Hij toont dan aan, dat de Indische ambtenaar en militair, die het mogelijk hebben gemaakt, dat Nederland al die jaren de millioenen uit zijn bezittingen heeft kunnen trekken, al sinds 1826 op allerlei wijzen door gouvernementsbeschikkingen groote finantieele slagen hebben gekregen.

Dit begon, toen in 1826 de Indische ropy, de algemeen gangbare munt in Indië, gelijk verklaard werd aan den Hollandschen gulden in waarde. Wie dus vóór 1826 in Indië was aangesteld op een salaris van 5000.— ropyen 's jaars, dit is f 6000.—, want de Indische ropy was 120 cent waard, kreeg na 1826 plotseling f 5000.— salaris en derfde dus met één pennestreek f 1000.— 's jaars. Daarbij kwam, dat de handelaren in Indië vasthielden aan het oude muntstuk en men zijn noodzakelijke levensbehoeften dus duurder moest betalen.

En dit was nog niet alles; kort daarop werden namelijk de salarissen slechts voor 1/3 deel in zilver uitbetaald en voor 2/3 in koperen munten. Hierdoor steeg de agio in korten tijd tot 40 % en nog hooger. Voor een eenvoudige berekening neemt *B o s c h* deze stijging aan tot 30 % en komt dan tot de volgende conclusie. Iemand met een salaris van 5000.— ropyen vóór 1826, dat is dus 6000.— gulden, krijgt nu f 5000.—. Hiervan krijgt hij 2/3 in koper, dat is dus f 3333.—, inwisselbaar tegen zilver met een verlies van 30 % agio, dat is dus

f 2563.—*). Daarbij komt 1/3 deel in zilver uitbetaald, is f 1667.—. In totaal dus f 4230.—. Dit geeft dus een verlies van f 1770.— 's jaars, nog ongerekend de tekortkomsten op de zakken koperen duiten.

Ook dit is echter nog niet alles. Immers door de ongelukkige maatregelen ten aanzien van de Indische aangelegenheden genomen, is de wisselkoers zoodanig veranderd ten nadeele van Indië, dat voor 100 centen slechts 73 in wissel worden gegeven. In wissel heeft men dus inplaats van de gecontracteerde f 6000.— salaris slechts f 4230.— tegen den koers van 73 cent, is f 3087.—, terwijl de uitgaven hooger zijn dan vroeger.

B o s c h gaat dan voort:

Waarschijnlijk zullen onze financiers, die zooveel beter kunnen rekenen dan wij, ons ook hier willen toevoegen, dat men zoo niet behoort te rekenen, vermits een gulden nominaal immer een gulden blijft, onverschillig welke waarde hij heeft. Het zij ons vergund daartegen aan te voeren, dat het wel ongelukkig voor ons is, dat noch de weinig beschaafde Chinees, noch de onnoozele Javaan, zulk een argument begrijpt; de eerste vordert voor zijnen arbeid f 100.— zilver of zooveel koper meer als de agio bedraagt; de Javaan eischt voor de noodwendige behoeften, als rijst, pluimvee, vleesch, enz. koper geld, plus het verschil van zilver en koper; en zoo ondervonden wij in de praktijk en zeer ten onzen nadeele, dat het niet onverschillig is, welke waarde de gulden heeft.

En heeft men nu al die opofferingen geduldig geleden, en in weerwil daarvan ten koste van vele ontberingen een spaarpenning opgelegd, in de hoop om na jaren zwoegens in een afmattend klimaat, het vaderland weer te zien, om in den schoot zijner familie en landgenooten de vruchten te plukken van zijnen arbeid, dan eerst ondervindt men al het drukkende van zulk een verderfelijk muntstelsel, want dan is men verplicht den zuurgewonnen spaarpenning

*) De berekeningen laten wij voor BOSCH' verantwoording.

naar Nederland over te maken; doch op welke wijze? Zilvergeld bezit men niet en is ook niet verkrijgbaar; het 1/3, dat ons zoogenaamd in zilver werd uitbetaald, bestond in onwisselbaar bankpapier, dat in Nederland geen waarde heeft. En gemund koper? Ja men zoude zich getroost hebben, daarvan eenige kisten vol mede te voeren, indien de gestempelde koperen plaatjes, waarmede men ons betaalde, de nominale waarde hadden bezeten, doch honderd daarvan, die ons voor een gulden werden aangerekend, waren niet meer dan 77 centen waard! Wat zouden wij in Nederland met zulk een munt doen? Wie zou die hier, anders dan tegen de waarde van metaal willen aannemen? En dit zoude met vracht en assurantie ten minste een verlies van 40 % hebben veroorzaakt.

En zoo is ons vermogen, de vruchten van zoo vele jaren verblijfs in die gloeyende gewesten, de vruchten van zoo vele opofferingen, vlijt en spaarzaamheid daarhenen! het fortuin, hetgeen ons een genoeglijken ouden dag en onbezorgde toekomst voorspelde, het middel om onze kinderen eene goede opvoeding en eenmaal eenen stand in de maatschappij te bezorgen, is verloren.

En al deze rampen hebben wij te danken aan eene wijze van betaling, die om het zacht uit te drukken in een geordende staat onbehoorlijk en onverdedigbaar is. En nu wil men ook nog ons pensioen, dat eenig overgebleven middel van bestaan, belasten.

B o s c h betoogt dan verder, dat het risico van hen, die naar Indië gaan, toch al zeer groot is en noemt als bewijs hiervoor fantastische getallen. Hij zegt, dat wie tusschen zijn 20e en 30e levensjaar naar Indië vertrekt, volgens de ondervinding nog slechts gemiddeld $4\frac{1}{2}$ à 5 jaar te leven heeft. Van 1000 militairen, die om hun volle pensioen te verdienen twintig jaren moeten dienen, zijn er aan het eind van die twintig jaren nog slechts 13 over, terwijl van deze menschen, waren ze in Europa gebleven, er nog 700 in leven zouden zijn. En deze menschen nemen dat risico, in de overtuiging, dat zij, als ze tot de enkele

gelukkigen behooren, die aan hun pensioen toekomen, dit pensioen dan ook ongestoord zullen kunnen genieten. Indien echter twijfel over de zekerheid van dit pensioen komt te bestaan, zal dit dan geen zwaren slag aan het moreel van het leger in Indië toebrengen? Moeten wij niet vreezen, dat de beste krachten den dienst zullen verlaten om een betere kans te zoeken, waardoor het leger blijft zitten met de minderwaardige elementen, die nergens anders een bestaan kunnen vinden? Wat moet er dan in tijd van nood van de verdediging onzer bezittingen, die goudmijn voor Nederland, terecht komen? Doch in Nederland is men er alleen op bedacht, de aanzienlijke Indische baten slechts ten voordeele van het moederland aan te wenden, zonder zelfs te onderzoeken, of zij, aan wie zij al deze enorme voordeelen verschuldigd zijn, wel zoodanig worden behandeld, dat zij een redelijk bestaan hebben. De Indische ambtenaar heeft voorwaar niet bijgedragen tot de vergrooting der staatsschuld, nooit meegenoten van de weelde in het moederland. Zij behooren dus nu ook niet in de noodzakelijk geworden inkrimping te deelen.

Hij verzoekt dan den volksvertegenwoordigers te onderzoeken, of zijn genoemde grieven juist zijn en spoort hen aan te bedenken, dat het geringe bedrag, dat op deze wijze bijeen gebracht kan worden, nooit opwegen kan tegen het verlies van de sympathie van den Indischen militair voor het vaderland. Men moet niet uit het oog verliezen, dat Oost-Indië wel zonder het moederland, maar Nederland niet zonder Oost-Indië kan bestaan.

Hoewel bij B o s c h natuurlijk ook een zekere mate van eigenbelang in het spel is, kunnen wij ons niet losmaken van het idee, dat deze aanklacht voornamelijk werd geuit, omdat hij het bestaande onrecht niet kon verkroppen. Hij had in dien tijd zijn praktijk in den Haag en zal dus met zijn pensioen zeker niet in financiëele moeilijkheden hebben verkeerdt. Later zullen wij nog zien, dat hij, vaak soms wel degelijk met gevaar voor zijn betrekking, stelling neemt tegen de funeste wijze, waarop Nederland zijn koloniën uitbuitte.

LITTERATUUR VOOR HOOFDSTUK IV.

W. BOSCH, De dysenteria tropica, benevens een vlugtig onderzoek aangaande de vraag of de mensch de natuurkundige geschiktheid heeft, om zijn geboortegrond te verlaten en elk klimaat te gaan bewonen, door berekening der sterfte in Oostindiën wederlegd. 1844.

G. F. VAN DOMMELEN, Geschiedenis der Militaire geneeskundige dienst in Nederland, met inbegrip van die zijner zeemagt en overzeesche bezittingen. 1857.

NATUUR- EN GENEESKUNDIG ARCHIEF voor Nederlandsch-Indië; 1844 tot 1847.

Dr. D. SCHOUTE, De Geneeskunde in Nederlandsch-Indië gedurende de negentiende eeuw.

Dr. F. W. STAPEL, Geschiedenis van Nederlandsch-Indië.

ALGEMEEN HANDELSBLAD van 17 Juli 1840;

Idem van 21 Januari 1841;

Idem van 24 Maart 1841;

Idem van 5 Juli 1842;

Idem van 26 Juli 1842;

Idem van 30 November 1843;

Idem van 1 December 1843;

Idem van 23 Januari 1844;

Idem van 28 December 1844.

ALGEMEENE KONST- EN LETTERBODE No. 2, 1845.

ARNHEMSCHE COURANT van 12 Januari 1845.

DE 's-GRAVENHAAGSCHE NIEUWSBODE van 3 Januari 1844.

HOOFDSTUK V.

De derde Indische periode.

Den 11den Juni 1845 vertrok *B o s c h* met zijn gezin uit Hellevoetsluis en kwam 11 September van dat jaar te Batavia aan, thans als chef van den dienst, waarbij hij reeds zoovele jaren gediend had. Hij aanvaardde den dienst als dirigeerend officier van gezondheid der 1ste klasse en werd bij K.B. van 25 Februari 1846, nr. 74 bevorderd tot kolonel.

Zoals wij reeds in het tweede hoofdstuk zagen, was deze dienst als zoodanig ontstaan onder het bestuur van *D a e n d e l s* en wel hoofdzakelijk als militair-geneeskundigen dienst. Na het herstel van ons gezag aan het einde van het Engelsche interregnum werd de dienst gesplitst in een militairen en een burgerlijken geneeskundigen dienst, doch ook deze indeeling bleef slechts kort bestaan. Met de komst in Indië als Commissaris-Generaal van den burggraaf *D u B u s d e G i s i g n i e s*, die in opdracht van de Nederlandsche Regeering strenge bezuinigen kwam invoeren om de steeds grooter wordende schuld van Indië te kunnen dekken, werd ook de geneeskundige dienst besnoeid. Er kwam weer in hoofdzaak een militaire dienst, met slechts in de drie groote steden, Batavia, Semarang en Soerabaya een burgerlijken geneeskundigen dienst, alles echter onder een éénhoofdige leiding. Buiten de drie genoemde plaatsen werd de B.G.D. opgedragen aan de officieren van gezondheid. Deze toestand heeft verder de geheele negentiende eeuw door stand gehouden en toen *B o s c h* dus zijn functie als chef aanvaardde, werd hij chef over den geheelen medischen dienst in Indië.

Wij zagen reeds in het voorgaande hoofdstuk, dat *B o s c h* de werkwijze van zijn voorganger, *Dr. P. J. G o d e f r o y*, niet bewonderde. Deze had gedurende den tijd, dat hij chef over den dienst was, voortdurend meeningsverschillen met een

zijner hoofdofficieren, Dr. C. v a n H a a s t e r t, welke tot een zóó hooglopende ruzie werden, dat zelfs de Regeering in Nederland erin gemoeid moest worden, met als gevolg, dat beide heeren kort na elkaar werden gepensionneerd. V a n H a a s t e r t beschuldigde G o d e f r o y van partijdigheid bij de examens, waarbij hij ancienniteit en praktische kennis achterstelde bij theoretische kennis en daarnaast sommigen der officieren van gezondheid op de groote centra hield, zoodat zij gemakkelijk in de gelegenheid waren zich vóór te bereiden voor de examens voor den hooger rang, terwijl degenen, die op eenzame buitenposten werden geplaatst en daar lang gelaten werden, door gebrek aan wetenschappelijk verkeer, praktisch niet in staat waren ooit het examen af te leggen.

Dat er tegen G o d e f r o y inderdaad in het corps vele grieven waren, bleek ons uit een aantal brieven, door B o s c h bewaard en afkomstig van verschillende officieren van gezondheid. Onder het opsommen van grootendeels dezelfde bezwaren als bovengenoemd, schrijven zij aan B o s c h bij zijn aankomst in Indië, zichzelf feliciteerende met zijn benoeming, de ouderen, omdat zij hem kennen en zich dus zijn strikte rechtvaardigheid herinneren, de jongeren, hopen de door hem een verbetering in hun toestand te verkrijgen.

Deze brieven, een pakket van ver over de honderd stuks, allen particulier aan B o s c h gericht, geven een interessanten kijk op diens karakter en zullen nog meerdere malen aangehaald worden. Nog nadat B o s c h reeds voorgoed naar Nederland is teruggekeerd, krijgt hij brieven van zijn oud-ondergeschikten. Vele zijn afkomstig van mannen, die later in den geneeskundigen dienst zelf hooge posities hebben bekleed en zeer veel goed werk hebben verricht, b.v. P. B l e e k e r, A. E. W a s z k l e w i c z, J. M u n n i c h, A. C. H. S c h r e u d e r, G. W a s s i n k. Uit de brieven blijkt dat B o s c h steeds trachtte rekening te houden met billijke wenschen en vaak lezen wij, dat, hoewel een wensch niet is vervuld, de schrijver overtuigd is, dat dit niet aan B o s c h' medewerking heeft gelegen. Ook zien wij uit de dankbetuigingen, dat B o s c h steeds alles in het werk stelde om voor zijn ondergeschikten, die belangrijk werk

hadden verricht, de officieele erkenning der regeering en eventueel een belooning te verkrijgen. De vele vragen om advies, ook zelfs voor zuiver particuliere aangelegenheden, doen duidelijk worden, dat *Bosch* een sterke belangstelling had voor hen, die onder hem werkten.

Uit den aard der zaak had *Bosch*, als chef over den geheelen geneeskundigen dienst in Indië, bemoeienis met alles, wat met dien dienst samenhang, verstrekte hij adviezen aan de regeering, maake hij inspectiereizen en bracht hiervan rapport uit, eventueel voorzien van aanwijzingen voor verbeteringen. Voor zoover deze werkzaamheden rechtstreeks de geneeskundige verzorging betreffen, vinden wij deze uitvoerig behandeld in het handboek van Dr. *D. Schoute*, De geneeskunde in Nederlandsch-Indië gedurende de negentiende eeuw, hoofdstuk IX. De voornaamste onderdeelen zullen wij kortelings aangeven en in het bijzonder *Bosch*' maatregelen daaromtrent speciaal aanstippen.

De Vaccinatie.

Reeds in 1804 was de eerste pokstof, deze grootsche ontdekking van den Engelschman *E. Jenner* in 1798, op Java aangekomen, grootendeels over land aangebracht. Van een algemeene vaccinatie kon echter nog lang niet worden gesproken en de moeilijkheid om de pokstof levend te houden was zeer groot. Heel lang had de methode om het te vervoeren door steeds overenten op, daartoe speciaal meegenomen kinderen, stand gehouden, omdat de verzending tusschen hermetisch gesloten glaasjes steeds weer zeer hachelijk bleek te zijn. Wij lezen dan ook, dat slechts hier en daar, in streken waar een arts zat, die belangstelling voor de inenting had, op eenigszins grootere schaal deze prophylaxe werd toegepast.

Ten tijde van *Raffles*' bestuur werd er iets meer aandacht van hoogerhand aan dit vraagstuk geschonken en wij weten, dat in dien tijd in sommige streken de Regenten een aantal Javanen in dienst hadden, die deze kunstbewerking konden uitvoeren. Van *Raffles*' plannen om overal dergelijke vac-

cinateurs te doen opleiden, is echter niets gekomen. Eerst na het vertrek der Engelschen kwam, onder Reinwardt, in 1820 een centrale vaccinatiedienst onder een eigen Inspecteur tot stand en werd een aanvang gemaakt met de verspreiding der vaccinatie over den geheelen Archipel. De artsen werden als plaatselijke opzieners aangesteld, die in hun plaats van vestiging de inenting moesten verrichten en voorts Inlandsche vaccinateurs moesten opleiden om in de verderaf gelegen streken zelfstandig te kunnen werken. Zij moesten deze vaccinateurs regelmatig controleeren. De Inspecteur zou de noodige pokstof toezenden. Aan de verschillende volkshoofden werd verzocht hun medewerking te willen verleen. Vooral dit laatste stuitte op weerstand, want de Inlanders waren nog lang niet overtuigd van het nut van de vaccinatie. Het succes van deze grootsch opgezette organisatie voldeed dan ook lang niet aan de verwachtingen, niet het minst door de blijvende moeilijkheid om de pokstof werkzaam te houden.

Bij de algemeene bezuiniging in 1826 werd ook op den dienst der vaccinatie beknot en kwam ook deze rechtstreeks onder den chef over den geneeskundigen dienst, terwijl het aantal vaccinateurs belangrijk werd ingekrompen. Dat dit het toch al geringe succes niet verbeterde, laat zich begrijpen. De ons reeds bekende Dr. C. Waitz zond in 1831, als opziener der vaccine te Semarang, een rapport in, waarin hij, naast den tegenzin der bevolking tegen deze kunstbewerking, de onvolgende opleiding der vaccinateurs als hoofdoorzaak der mislukking aangaf. Verbetering hierin zou ook den tegenzin geleidelijk doen verdwijnen. Verbetering kwam er echter niet.

Zoo bleef de toestand, met ups en downs, afhankelijk van plaatselijke interesse, voortduren tot Bosch als chef over den geneeskundigen dienst, tevens Inspecteur over de vaccinatie, in Indië aankwam.

In 1846 verscheen van zijn hand een rapport over dezen tak van den dienst, waarin hij als voornaamste oorzaak voor het geringe succes de bezuinigingen van 1826 onder Du Bus noemde. En hij wees nu de richting aan, waarvan hij verbetering meende te mogen veronderstellen. Als voornaamste punt

gaf hij aan, dat de artsen moesten worden ontheven van hun bemoeienis met de vaccinatie. Hiervoor in de plaats zouden moeten worden aangesteld één Hoofd-Inspecteur en drie Inspecteurs, wier uitsluitende taak het zou zijn om de vaccinatie te organiseren en te controleren. Het aantal vaccinateurs zou sterk moeten worden verminderd, doch die bleven, zouden betere betaling moeten krijgen en voor de toekomst een betere opleiding. De kosten voor deze reorganisatie zouden jaarlijks 30.000 gulden meer bedragen dan tot nog toe werd uitgegeven.

Deze voorstellen werden naar Nederland gezonden, doch het duurde tot 1850 vóór hierop gunstig beschikt werd.

Vóór deze beschikking afkwam hadden reeds meerdere artsen gesolliciteerd naar de betrekking van Inspecteur over de vaccinatie. B o s c h stelde echter zeer hoge eischen aan deze toekomstige functionarissen, omdat zij, behalve een lichamelijk zeer zware taak te vervullen, ook op de juiste wijze moesten kunnen optreden tegenover zoowel de Europeesche bestuursambtenaren als de Inlandsche hoofden, zoodat ze niet alleen een sterk gestel, maar ook een diplomatenatuur moesten bezitten.

Toen dus eenmaal de toestemming uit Nederland was verkregen, werd, op advies van B o s c h, de officier van gezondheid der 1ste klasse Dr. A. E. W a s z k l e w i c z, voorloopig als eenige Inspecteur benoemd. Onder diens leiding werd begonnen met de invoering van het nieuw uitgewerkte systeem der vaccinatie, het straalsysteem. Hiertoe werd, voorloopig alleen Java en Madoera, verdeeld in een groot aantal over elkaar heen grijpende kringen, zoodanig, dat nergens de bevolking verder dan 5 paal *) zou behoeven te reizen om een inentingscentrum te bereiken.

Dat de taak, welke aan W a s z k l e w i c z werd opgedragen, inderdaad geen aangename en gemakkelijke was, bleek wel uit de uitgebreide correspondentie, die hij in dien tijd met B o s c h onderhield en welke door B o s c h werd bewaard.

*) 1 Java-paal = 1507 meter.

In de zeventien brieven, die wij aantreffen, steeds uit een ander deel van Java gezonden, komt duidelijk tot uiting de groote tegenstand, die bijna overal werd ondervonden. Nu de zaak werkelijk met ernst wordt aangepakt, vraagt dit ook meer toezicht van de zijde van het bestuur en deze nieuwe taak wordt niet enthousiast begroet. Overal moet hij spreken op vergaderingen en wijzen op het groote nut van dezen maatregel. Daarbij eischt het voortdurend trekken ontzettend veel. Meerdere malen moet hij 20 van de 24 uur te paard zitten. In één der brieven schrijft hij zijn betrekking te gunnen aan ieder, die hem nog benijdt. En daarnaast komt steeds weer eenzelfde, groote grief naar voren, namelijk, dat nog maar steeds niet is voorzien in de vacature van de drie andere Inspecteurs, welke bij de organisatie waren voorgesteld. Door deze laksheid der regeering kan de zaak niet tot een goed einde gebracht worden en dit zou hem voornamelijk spijten, omdat Dr. B o s c h heeft gezegd, dat zijn al of niet aanblijven als chef aan deze zaak verbonden is. Deze benoemingen lieten echter steeds op zich wachten, want ook in zijn laatste brieven aan B o s c h, toen deze reeds in Nederland was teruggekeerd, blijft deze klacht de voornaamste.

Al gaf dan ook de nieuwe wijze, waarop de vaccinatie werd aangepakt, niet een direct zichtbaar succes, langzaam groeide toch van dat moment deze dienst uit en uit statistieken hieromtrent kunnen wij opmaken, dat in steeds grooter getale de inenting verricht werd, zoodat tenslotte de Inheemschen hun kinderen gaarne en uit eigen beweging deze kunstbewerking lieten ondergaan.

Ter zelfder tijd werd begonnen met herinentingen, waaraan vroeger nimmer aandacht was besteed. Het verkrijgen van de koepokstof zelf bleef nog lang een moeilijkheid. B o s c h schreef in 1846 naar Nederland om nieuwe pokstof, omdat sinds 1804 geen nieuwe aanvoer zou hebben plaats gehad. Hij vergiste zich hierin, want zoowel in 1819 als in 1823 was uit Londen pokstof gezonden en werkzaam gebleken. In 1846 werd nu onverwacht een nieuwe werkzame zending uit Weenen ontvangen, doch meerdere pogingen om ook uit Holland deze

stof aan te voeren, mislukten. Zodoende moest men steeds weer uit streken, van waar bericht kwam, dat de stof nog goed was, deze overbrengen naar minder gelukkige gedeelten.

Merkwaardig is het, dat in Indië, waar de vaccinatie in verband met het veelvuldige voorkomen van pokken zoo belangrijk was, eerst in 1879 een eigen Parc Vaccinogène tot stand kwam. Te meer merkwaardig, omdat het reeds in 1853 aan den officier van gezondheid A. Feldman in Wonosobo gelukt was om bij koeien pokken te verwekken en de hieruit gewonnen pokstof voor de inenting werkzaam was gebleken, zooals de Resident aan de Regeering berichtte. Ook in één der brieven van Waszklewicz vonden wij deze ontdekking aangehaald *). Al heeft Bosch van dit feit, dat ongeveer in den tijd van zijn vertrek uit Indië viel, niet meer op de juiste wijze gebruik kunnen maken, dan had toch zijn opvolger, G. Wassinck, hiervan het groote nut dienen in te zien.

De bestrijding der geslachtsziekten.

Het was wederom Raffles, die voor het eerst in Indië pogingen in het werk stelde om de uitbreiding der venerische ziekten te beperken. Er werden plannen uitgewerkt om de met deze ziekten besmette vrouwen, hoofdzakelijk in de ziekenhuizen der groote steden, te behandelen en daarnaast een regelmatige contrôle uit te oefenen op allen, die verdacht konden worden de besmetting over te brengen. Ook hierbij echter kwam het slechts hier en daar tot een verwezenlijking van deze plannen en tot 1850 vinden wij slechts in sommige residenties melding gemaakt, dat in deze richting nog iets werd verricht. In ieder geval was er van een ordening van hoogerhand op dit gebied geen sprake. En waar eenige activiteit werd gevonden, daar was de wijze, waarop werd gewerkt, zeer onvoldoende. Meestal was de ruimte, beschikbaar gesteld voor de behandeling van besmette vrouwen, veel te klein voor het groot aantal zieken, dat er plaats moest vin-

*) Zie in dit verband ook bldz. 44.

den. Zoo schreef B o s c h, in een inspectieverslag over Soerabaya in 1851, dat hij meerdere vrouwen op één krib aantrof.

Om deze zaak te reorganiseeren, vroeg en kreeg B o s c h in 1852 toestemming om 20.000 gulden meer te mogen uitgeven dan tevoren. Er werd nu overgegaan tot een reglementeering van de prostitutie. Alle prostituéés werden in een register ingeschreven en kregen een kaart. Wekelijks werden zij gecontroleerd en bleken zij besmet, dan werd de kaart ingehouden en de patiënte naar een daarvoor aangewezen ziekeninrichting verwezen. Bij de contrôle werd het politie-apparaat ingeschakeld en zelfs bij het wekelijks onderzoek der vrouwen moest een politieambtenaar aanwezig zijn. In de drie groote steden werden de artsen van den burgerlijken geneeskundigen dienst met onderzoek en behandeling belast.

Het resultaat van deze Gouvernementsbemoeienis was praktisch nihil, hetgeen voor iemand, die met den toestand in Indië op de hoogte is, zeer begrijpelijk zal zijn. Reeds de contrôle alleen over een zoo groot aantal menschen, die zoo gemakkelijk van woonplaats kunnen verwisselen, was ondoenlijk, waar alle registratie der inlanders ontbrak. Hoe mooi de poging, om ook in deze van Gouvernementswege iets te doen, ook was, zij was reeds tevoren gedoemd te mislukken.

Het ziekenhuiswezen.

Op dit gebied, waarvan wij in het aangehaalde boek van S c h o u t e een uitgebreide beschrijving vinden, heeft B o s c h geen ingrijpende veranderingen aangebracht. Wel vinden wij in allerlei door hem ingediende rapporten over inspectiereizen tekortkomingen aangewezen, voornamelijk wat betreft de inrichtingen van den civielen geneeskundigen dienst en zien dan uit latere verslagen, dat voorgestelde verbetering eventueel zijn aangebracht, doch dit alles betreft slechts kleinigheden.

Slechts op één punt, het ziekenhuiswezen betreffende, kwam op B o s c h' voorstel en tijdens zijn bewind als chef iets nieuws tot stand. In 1848 werd te Oenarang, gelegen in een mooie, gezonde streek boven Semarang, het daargelegen oude fort ingericht tot ziekenhuis voor herstellende militairen uit het

hospitaal te Semarang. Het voorstel hiertoe was van B o s c h, die het echter wel iets anders had gewild. Hij had daar namelijk een nieuw ziekenhuis willen laten bouwen, gelegen te midden van mooie tuinen met wandelwegen, om patiënten, die na een of andere ziekte niet snel genoeg op krachten kwamen, in de mooie natuur de verdere genezing te doen vinden en tevens zodoende het ziekenhuis in de stad te ontlasten. Deze plannen waren waarschijnlijk bij hem opgekomen tijdens zijn verblijf te Semarang als eerstaanwezend officier van gezondheid in de tweede militaire afdeeling in 1838 en 1839. Toen hij daarop naar Holland was vertrokken en gepensionneerd was, heeft hij toch deze plannen nog uitgewerkt en voorgedragen, want wij vonden een antwoord van den minister van koloniën B a u d, gedateerd 12 October 1844, op een schrijven van B o s c h, betreffende de oprichting van een gezondheids-etablissement te Oenarang. Volgens dit antwoord had de Koning hiervoor de noodige fondsen toegestaan. En toen B o s c h zelf weer in Indië was, in 1848, kwam dit etablissement dus tot stand, zij het ook in bescheidener vorm dan hij gewild had.

In 1853 werd ook voor het hospitaal te Soerabaya een dergelijke dependance opgericht en wel te Malang, vermoedelijk gelegen op de plaats van het tegenwoordige militaire hospitaal aldaar. Dat deze etablissementen aan de verwachtingen voldeden, bleek uit het feit, dat in 1869 ook het hospitaal te Batavia de beschikking kreeg over een dergelijke instelling, gelegen aan den weg naar Buitenzorg, bij kampong Makassar.

Krankzinnigenverzorging.

Hoewel B o s c h, gezien zijn menschlievendheid, zeker de wijze, waarop in Indië toen ter tijd de zieken van geest werden opgeborgen, moet hebben tegengestaan, zijn toch onder zijn leiding hierin geen verbeteringen kunnen worden aangebracht. Het eenige, wat men op dit gebied deed, was zoo mogelijk de gevaarlijke krankzinnigen, meestal eerst wanneer zich reeds ongelukken hadden voorgedaan, te isoleeren. Hiertoe was omstreeks 1850 slechts op enkele plaatsen gelegenheid, namelijk in het Chineesche hospitaal te Batavia en in kleine

bijafdeelingen van het militaire hospitaal te Batavia en te Semarang. Deze „krankzinnigen-inrichtingen“ bestonden uit een aantal kleine hokjes met vaste steenen muren, waarin de zieken aan zichzelf werden overgelaten en zoo althans geen verder kwaad konden stichten. In verschillende rapporten heeft Bosch wel degelijk doen blijken, dat hij het met deze wijze van doen niet eens was. Gaarne zou hij een nieuwe inrichting hebben zien verrijzen, waar de noodige aandacht aan den psychischen toestand der patiënten kon worden gewijd. Immers de voortgezette studie van de „mentale alteratie“ had geleerd, dat deze opsluiting de kans op verbetering in den geestestoestand zeker niet ten goede kwam. Wij mogen gelooven, dat Bosch met belangstelling kennis had genomen van het baanbrekende werk op dit gebied in Nederland van Schroeder van der Kolk, die in de jaren vóór het midden der negentiende eeuw ijverde voor verbetering van het lot der krankzinnigen.

Voor wie echter eenig begrip heeft van de uitgestrektheid van onzen Oostindischen Archipel, moet het duidelijk zijn, dat daar de moeilijkheden op dit terrein praktisch onoverkomelijk waren. Tot in de verste uithoeken en meest afgelegen streken kwamen krankzinnigen voor, die door de bevolking zelf, als zij gevaarlijk bleken, werden geïsoleerd. In de meer geciviliseerde streken werden deze gevaarlijke zieken soms opgesloten in de kleine gevangenissen, die in de plaatsen, waar het bestuur zetelde, aanwezig waren. Zelfs al was het de bedoeling om deze menschen op te zenden naar één der genoemde inrichtingen, dan was meestal de mogelijkheid om hen te vervoeren ten eenen male uitgesloten, nog afgezien van de veel te geringe plaatsruimte, die beschikbaar was. En deze bezwaren doen zich zelfs in den huidige tijd nog steeds gevoelen, zoodat zelfs nu nog op het gebied van krankzinnigenzorg toestanden voorkomen, die, vergeleken bij de moderne Europeesche psychiatrische verzorging, onbegrijpelijk moeten worden geacht. Persoonlijk heb ik, in het vorige decennium, meerdere malen krankzinnigen, opgenomen in het ziekenhuis, waaraan ik verbonden was, moeten doen overbrengen naar de plaatse-

lijke gevangenis, omdat zij in het ziekenhuis, door hun agresiviteit, niet te houden waren. Daar zaten zij dan soms jaren lang in afwachting van de gevraagde opzending naar een inrichting. En toch bezit Indië thans meerdere groote, goed ingerichte krankzinnigengestichten, waaraan bekwame specialisten werken, terwijl overal verspreid doorgangshuizen zijn, bedoeld om van de periferie uit de doelmatige voorloopige isolatie mogelijk te maken. Zoolang echter het juiste aantal krankzinnigen slechts moeilijk kan worden bepaald, omdat deze overal in de kampongs door de bevolking nog vaak worden verstopt, het aantal inrichtingen niet belangrijk wordt uitgebreid en het moeilijke vraagstuk van het vervoer dezer zieken voor de praktijk niet bevredigend wordt opgelost, zal de verzorging der krankzinnigen in Indië niet het peil kunnen bereiken, waarop het hier in Europa staat. Toch moet alles in het werk worden gesteld om hierin zoo goed mogelijk verbetering aan te brengen, opdat er een eind komt aan de soms onmenselijke wijze, waarop deze zieke menschen door hun rasgenooten worden behandeld. Persoonlijk zag ik eens een man, door de politie in een kampong aangetroffen in een houten hokje, nog geen kubieke meter groot. De ongelukkige had hierin meer dan tien jaar doorgebracht en het gelukte dan ook op geen enkele wijze om de sterke flexie-contracturen in heupen en knieën op te heffen. Gelukkig stierf de man, die geheel dement was, binnen enkele weken.

Gezien deze moeilijkheden mag het ons niet verwonderen, dat het aan B o s c h niet mogelijk was om in zijn tijd op dit gebied verbeteringen aan te brengen. Daarnaast mogen wij ook niet uit het oog verliezen, dat in Nederland in het midden der vorige eeuw op het gebied van zieken- en krankzinnigenverpleging eveneens slechts weinig werd geboden, dat verheffend was en hem dus als voorbeeld had kunnen strekken.

Het aandeel, dat B o s c h gehad heeft in de, in het voorgaande besproken, geneeskundige verzorging, moeten wij zien als logisch gevolg van het feit, dat hij toen als chef over den geneeskundigen dienst was aangesteld. En er is hierin niets, wat

niet in de gegeven omstandigheden, zij het misschien op eenigszins andere wijze, door ieder ander, tot deze positie geroepen, had kunnen worden verricht.

Er zijn echter in den tijd, waarin B o s c h aan het hoofd stond van den geneeskundigen dienst, eenige instellingen tot stand gekomen, die voor Indië zeer belangrijk zijn gebleken. Voor het tot stand komen van deze instellingen ging het geheele initiatief van B o s c h uit en ondanks vaak ernstigen tegenstand, ook van regeeringszijde, heeft hij met taaie volharding gestreden om zijn plannen, zooals hij die meende te moeten nastreven, te verwezenlijken.

Deze instellingen waren: een school ter opleiding van Inheemschen tot geneeskundigen en een school ter opleiding van Inheemsche vrouwen tot vroedvrouw.

Het ontstaan der Inlandsche artsenschool.

In het begin van het jaar 1846 brak in Midden-Java, in de residentie Semarang, onder de bevolking een ziekte uit met als hoofdverschijnsel koorts, waaraan snel een groot aantal lijdens stierf. Op den 25en April van dat jaar berichtte B o s c h, als chef over den geneeskundigen dienst, aan den Gouverneur-Generaal, dat hij van den officier van gezondheid te Salatiga bericht had gekregen van het uitbreken van een catarrhaal-gastrische koorts, met neiging tot overgang in typhus. Als oorzaak noemde hij de aanhoudende hevige regens, ongeregelde winden en voorts slechte huisvesting, armoedige voeding en kleeding en gebrek aan rationeele geneeskundige hulp.

Deze ziekte, die zich tot een epidemie uitbreidde, verspreidde zich gedurende het jaar 1846 steeds verder over Midden-Java en bij den chef over den geneeskundigen dienst kwamen steeds meer brieven van officieren van gezondheid binnen, die om meerdere hulp en toezending van sulfas chinini vroegen. Uit het feit, dat van deze kinine gunstige resultaten werden gemeld, moeten wij wel besluiten, dat deze koortsende ziekte een opflikking van een malaria-epidemie zal zijn geweest.

Als de ziekte in het begin van 1847 nog meer verergert, dient B o s c h opnieuw bij de regeering een rapport in en geeft

daarbij een stel maatregelen in overweging om de ziekte te bestrijden, zooals deze hem uit de brieven van zijn ondergeschikten algemeen gewenscht bleken te zijn. Met nadruk wijst hij in dit rapport van 14 April 1847 No. 841, wederom op de „algemeene misère” onder de bevolking als voornaamste oorzaak van de uitgebreidheid van deze epidemie.

De voorgestelde maatregelen bevatten:

- 1e. Het doen oprichten van tijdelijke ziekenbarakken in de verschillende centra der ziekte, bij voorkeur op de hoofdplaatsen bij de woningen van de inlandsche hoofden. Behalve het voordeel, dat de zieken geïsoleerd werden, werd het hierdoor aan het gering aantal beschikbare artsen mogelijk gemaakt om snel een groot aantal patiënten te zien en te behandelen. Uit deze overweging hadden de officieren van gezondheid dan ook op meerdere plaatsen deze centralisatie reeds met goed gevolg ten uitvoer gebracht.
- 2e. Het doen verstrekken van afgekeurde militaire dekens ten gebuike voor de zieken. Deze dekens zouden na afloop der ziekte wederom teruggegeven kunnen worden.
- 3e. Het doen betalen aan elke zieke, in de centrale ziekenbarakken bijeengebracht, van 10 duiten per dag, ter voorziening in de kosten voor hun voeding.
- 4e. Het doen uitdeelen op gouvernementskosten van rijst aan de bevolking der aangetaste streken.
- 5e. Het ter beschikking doen stellen van voldoende sulfas chinini voor de zieken.

Dit rapport van B o s c h verwekte het ongenoegen van de regering, die meende, dat door het aangeven van de armoede onder de bevolking als voornaamste oorzaak der epidemie, het regeringsbeleid ten aanzien van de levensomstandigheden onder die bevolking werd aangeklaagd. Daarom werd een onderzoek ingesteld naar de waarheid van B o s c h' veronderstellingen omtrent de oorzaak der epidemie.

In een scherp tegenrapport van 5 Juni 1847, No. 1751/26, spreekt de Directeur der Kultures de mogelijkheid van armoede en honger tegen en verklaart, dat er geen sprake van

gebrek aan rijst is geweest in 1846. Zoo was de felle strijd ontbrand.

Voor een juist begrip van den toestand zullen wij eerst een overzicht geven van de wijze, waarop de exploitatie van onze koloniën zich had ontwikkeld.

Ten tijde van den Oostindischen Compagnie, toen deze haar macht over de geheele archipel had uitgebreid, was er een monopoliestelsel ontstaan, dat maakte, dat alles, wat het land opleverde, in handen van de Compagnie kwam, die er zeer lage prijzen voor betaalde, doch pogingen van de producenten om hun producten aan anderen te verkoopen tegen een hooger prijs, streng strafte op grond van „contractbreuk“. Van vrijen handel was er dus geen spoor en de bevolking werd op deze wijze ernstig benadeeld. Immers, wat de Compagnie nog betaalde voor de producten, betaalde zij aan de hoofden, die tevens nog gunstig voor de Compagnie werden gestemd door premiën en jaargelden. Deze vorsten hadden dus uiteraard geen bezwaren tegen de contracten met de Compagnie en dwongen hun ondergeschikten tot nakomen der verplichtingen.

Dit stelsel, dat in het begin rijke vruchten voor de Compagnie afwierp, ondervond ten slotte zelf de gevolgen van de onrechtvaardigheid, waarop het berustte. Om de tot armoede gebrachte bevolking te controleeren op het nakomen der contracten, moest zij een veel te groot ambtenarencorps in stand houden, terwijl meermalen de recalcitrant geworden producenten hun boomen, die de specerijen moesten leveren, vernietigden, omdat zij voor hun producten toch niets kregen. Het gevolg hiervan was, dat de Compagnie voor langeren tijd haar leveranties moest derven. Daarbij kwam, dat de bevolking zoodanig verarmde, dat zij niet meer in staat was om de producten, eveneens door de Compagnie uit Europa ten verkoop aangevoerd, te koopen.

Door al deze omstandigheden ging het batig saldo van de Compagnie over in steeds groeiende schulden. Niettegenstaande dit, keerde zij in Holland hooge dividenden uit, waarvoor geld moest worden geleend. Deze wantoestand was mogelijk,

*Het is beter historie door
historie te doen schrijven*

doordat slechts de Bewindhebbers der Compagnie hiervan op de hoogte waren en niemand anders inzage der boeken kreeg. Door de hooge dividenden leek naar buiten de zaak geheel gezond. Zoo was het mogelijk, dat bij de overname door den Staat in 1798 de schuld der Compagnie 134 millioen gulden bedroeg.

Gedurende den eersten tijd na den overgang der koloniën in handen van den Staat, veranderde er slechts weinig. Dit vond zijn oorzaak in de moeilijke, vaak onmogelijke communicatie met het moederland ten gevolge van den algemeenen oorlogstoestand in het begin der negentiende eeuw. Wel werden de betalingen der producten wat verhoogd en werd zorg gedragen, dat de landbouwer zelf het geld voor zijn producten in handen kreeg. Onder *Daendels* werden de verplichte cultures weliswaar nog uitgebreid, doch nauwlettend er op toegezien, dat de producent zijn aandeel in de betaling ook zelf ontving. De producten werden, wegens de onmogelijkheid deze naar Europa te vervoeren, in Indië zelf verkocht en de opbrengst kwam ten bate van de Indische schatkist.

Gedurende het Engelsche bestuur over Indië kwam er een geheele wijziging in den bestaanden toestand. De verplichte cultures en ook de heerendiensten, werkzaamheden, die de bevolking moest verrichten ten behoeve van het gouvernement zonder betaling, als een soort belasting, werden afgeschaft. In plaats hiervan moest als belasting een landrente worden opgebracht. Uitgaande van de veronderstelling, dat alle grond behoort aan het gouvernement, werd aan den bebouwer van dien grond de betaling van een jaarlijksche huur opgelegd. Deze huur bedroeg gemiddeld twee-vijfde deel van de opbrengst, op te brengen naar verkiezing in natura of in geld. De bevolking behield dan de vrije beschikking over zijn product.

Dit nieuwe stelsel was nog slechts gedeeltelijk ingevoerd, toen reeds, na den val van *Napoleon*, Nederland weer in het bezit van zijn koloniën werd gesteld. De Commissarissen-Generaal, uitgezonden om het bestuur in Indië te regelen, bevonden, dat dit Landrente-stelsel goed was en besloten het te

handhaven. De regeling hiervan werd in de Landrenten-ordonnantien van 1818 en 1819 vastgelegd. Bepaald werd, dat de opbrengst dessa's-gewijs zou plaats hebben, aangezien het opmeten van alle velden afzonderlijk te veel tijd zou vergen. In de Preanger bleef echter de verplichte koffiecultuur, die ook onder *Raffles* niet was opgeheven, bestaan.

Als tweede goede maatregel werd bepaald, dat de geheele archipel werd opengesteld voor de schepen van alle landen en ieder er dus kon komen handeldrijven.

Zoo was men dus geleidelijk begonnen met het maken van regelingen, waardoor de bevolking van Indië een redelijk bestaan werd mogelijk gemaakt.

Ondertusschen had men in Nederland gehoopt, dat door het opnieuw opleven van handel en scheepvaart, speciaal op Indië, wederom betere tijden zouden ontstaan. Doch al spoedig bleek, dat de Nederlandsche scheepvaart niet kon concurreren tegen de veel beter toegeruste Engelsche. Om hieraan tegemoet te komen werd besloten tot oprichting van een groot handelslichaam. De Koning toonde zijn belangstelling hiervoor door persoonlijk voor een bedrag van vier millioen gulden in te teekenen. Weldra was meer dan voldoende kapitaal bijeengebracht. Zoo ontstond de Nederlandsche Handelmaatschappij ter bevordering van den nationalen handel en scheepvaart. Zij kreeg uitsluitend het recht de gouvernementproducten van Indië uit naar Nederland te vervoeren, daar op te slaan en te verkoopen.

In Indië was men hierover slechts matig te spreken, want een groot gedeelte van de inkomsten van particuliere handelaars en reeders aldaar ging op deze wijze verloren. De medewerking in Indië was dan ook slechts gering en het verwachte succes dezer maatschappij bleef voorloopig uit.

In plaats dat Indië het moederland baten bezorgde, werd het, vooral toen in 1825 de Java-oorlog uitbrak, die veel geld kostte, zelfs noodzakelijk, dat Nederland Indië finantieel moest steunen, waarvoor geld moest worden geleend. In dien tijd kwam de Belgische edelman *L. P. J. du Bus de Gisignies* als Commissaris-Generaal in Indië met de opdracht om

op de meest drastische wijze te bezuinigen. Deze diende in 1827 een Kolonisatie-rapport in, waarin hij aanraade om Europeanen naar Indië te doen gaan om met Europeesch kapitaal en Europeesche kennis de beschikbare, doch onbebouwde gronden tot meerdere productie te voeren. Dit principe vond oorspronkelijk een gunstig onthaal, doch de inmiddels tot Gouverneur-Generaal benoemde graaf J. van den Bosch gaf in 1829 als zijn meening te kennen, dat op deze wijze niet snel genoeg voordeel voor 's Lands schatkist zou ontstaan. Wilde men direct baten zien, dan was naar zijn oordeel als beste middel aan te wijzen het wederom invoeren van verplichte cultures.

Hoewel tegen het wederinvoeren van een dwangstelsel wel degelijk bezwaren werden gevoeld, werd toch besloten om de plannen van Van den Bosch te verwezenlijken, speciaal met het oog op den zeer benarden toestand der schatkist. Zoo ontstond het Cultuurstelsel, dat op het eerste gezicht slechts weinig afweek van het Landrente-systeem. Immers, er werd bepaald, dat, wederom dessa's-gewijs, één-vijfde van den grond ter beschikking van de regeering moest worden gesteld met de bepaling, dat hierop producten moesten worden verbouwd, die het Gouvernement eischte. Het overige vier-vijfde gedeelte kon de Javaan dan bebouwen zooals hij wilde, hetgeen hoofdzakelijk neer komt op rijstbouw. Het Landrente-stelsel vroeg twee-vijfde van de opbrengst. Nu echter werd één-vijfde van den grond plus den arbeid gevraagd, doch tevens aange-wezen, wat moest worden verbouwd. Hiervoor werd een kleine vergoeding, het plantloon, betaald. Er was dus opnieuw een dwangstelsel gekomen en al zeer spoedig zou blijken, dat hieraan voor de bevolking zeer groote nadeelen waren verbonden. De baten voor het moederland kwamen echter in ruime mate en aangezien de oorlog met België toen veel geld kostte, werden deze gaarne aanvaard en die nadeelen voor de Inheemsche bevolking op den koop toe genomen. Deze nadeelen vloeiden voor een groot gedeelte voort uit de vele misbruiken, die dit stelsel mogelijk maakte. Om het toezicht op de uitvoering ervan zoo streng mogelijk te doen zijn, werden door de re-

geering aan de Europeesche zoowel als aan de Inlandsche bestuursambtenaren cultuurprocenten toegekend, terwijl al spoedig bleek, dat de ambtenaar, wiens ressort een groot rendement gaf, zich in de speciale waardeering der regeering mocht verheugen. Zeer begrijpelijk is het, dat die ambtenaren zich inspanden om de opbrengst zoo groot mogelijk te doen zijn. Helaas werkte dit ook in de hand, dat de voorschriften, zooals het Cultuurstelsel die aangaf en welke op zichzelf niet zoo onbillijk waren, niet werden nageleefd. Vaak werd over meer dan het één-vijfde deel van den grond beschikt en werd de beste grond voor het gouvernement uitgezocht, zonder rekening te houden met hierdoor ontstane transport-moeilijkheden door soms groote afstanden tot de leveringsplaatsen. Ook dit transport behoorde namelijk tot de verplichtingen van de bevolking. Daarnaast werd het plantloon slechts betaald bij aflevering der producten, niettegenstaande de regeling zelf uitdrukkelijk voorschreef, dat een misoogst, buiten de schuld van de bevolking, voor rekening van het gouvernement zou komen. Door Van den Bosch was bepaald, dat de werktijd voor de bebouwing op de afgestane gronden per man 66 dagen per jaar maximaal zou bedragen. Ook deze werd gedwongen uitgebreid, terwijl nog steeds heerendiensten werden geëischt, zoodat den Javaan te weinig tijd voor het bewerken van zijn eigen akkers overbleef. En tenslotte werd, geheel tegen de beginselen van het stelsel, voortgegaan met heffing der landrente, ook van de gronden, waarop gouvernementsproducten werden verbouwd.

Door deze misstanden ging de welvaart der Javanen zien-deroogen achteruit en in streken, waar door overstromingen of droogte de oogst mislukte, waren de menschen aan den hongersnood prijsgegeven. Voor het moederland waren echter gulden tijden aangebroken. Reeds zeer spoedig kon Indië millioenen gulden overmaken. Deze werden gebruikt om de voor Indië gesloten leeningen af te lossen, vervolgens werden de schulden, overgenomen van de Compagnie, afbetaald, welke met de renten toen ongeveer 140 millioen gulden bedroegen. Tot zover zou men dit stelsel nog kunnen goedpraten, omdat tenslotte

Indië er de vruchten van plukte. Doch als dit alles betaald is, gaat men voort de gelden, uit het Cultuurstelsel voortvloeiende, naar Nederland over te maken; ook de schulden van het vaderland worden hieruit bestreden, evenals de kosten van den oorlog met België en tenslotte gebruikt men het voor het aanleggen van spoorwegen en het bouwen van vestingen in het moederland. Niets ervan kwam toen meer ten goede aan het land, dat deze rijkdommen produceerde. Ook de Handelsmaatschappij, die immers het monopolie van vervoer van gouvernementsproducten had, beleefde door het Cultuurstelsel een gouden tijd.

Dit Cultuurstelsel, dat het Nederlandsche Rijk, zoowel als zijn ambtenaren in Indië persoonlijk, zooveel winsten opleverde, beschuldigde B o s c h, toen hij als voornaamste oorzaak van de epidemie in Midden-Java de ondervoeding en slechte levensomstandigheden der bevolking aangaf. En al was deze beschuldiging niet openlijk als aanklacht tegen het Cultuurstelsel geuit, de regeering voelde het toch als zoodanig. Zij informeerde bij haar residenten in de betrokken afdelingen en de Gouverneur-Generaal deed tijdens een inspectie-reis door die gebieden persoonlijk navraag naar den toestand en de mogelijkheid van uitvoering der door B o s c h voorgestelde maatregelen.

B o s c h zelf zat ook niet stil, onderhield een levendige correspondentie met zijn officieren van gezondheid in het epidemie-gebied werkzaam en als antwoord op het rapport van den Directeur der Kultures diende hij opnieuw een rapport in, waarin hij de gegevens, verstrekt door zijn ondergeschikten, die unaniem van meening waren, dat de slechte levensomstandigheden de hoofdoorzaken voor het voortduren der epidemie waren, verwerkte. Tevens meldde hij, dat in streken, waar het bestuur ter plaatse meewerkte en op particuliere landerijen, waar de landheeren de door hem voorgestelde maatregelen reeds ten uitvoer hadden gelegd, de ziekte een gunstige wending had genomen.

In een nader rapport van 11 October 1847, No. 134 gaat

B o s c h, wat betreft die maatregelen, nog een stap verder en stelt aan de regeering voor om een zeker aantal geschikte jongelui van Javaanschen bloede in een tweejarigen cursus aan de groote militaire hospitalen te Batavia, Semarang en Soerabaya, op te leiden tot geneeskundigen, opdat dezen, na met gunstig gevolg dezen cursus te hebben afgehoopen, teruggekeerd naar hun geboortestreek, de bevolking geneeskundige hulp zouden kunnen verleen.

Intusschen heeft de regeering haar standpunt bepaald en bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 10 November 1847, No. 2 wordt toegestaan, dat de afgekeurde dekens van het Militaire Departement ter beschikking worden gesteld en in Nederland tien pond sulfas chinini wordt besteld. Alle overige maatregelen, door B o s c h voorgesteld, worden afgewezen als zijnde onuitvoerbaar wegens de te hooge kosten. In een schrijven van den Algemeen-Secretaris van denzelfden datum, No. 2557a, wordt aan B o s c h op nadrukkelijke wijze het misnoegen der Regeering overgebracht. Hierin wordt gezegd, dat een uitvoerig onderzoek bij de plaatselijke autoriteiten heeft uitgewezen, dat geenszins bevestigd kon worden, dat algemeene misère onder de bevolking de oorzaak der ontwikkeling van de epidemie is geweest. Juist de koffie-cultuur heeft veel geld onder de bevolking van die streek gebracht en nimmer de verbouwing van rijst belemmerd. Het stuk gaat dan voort:

Uit dit alles is de overtuiging erlangd, dat in de districten, waar de ziekte gewoed heeft, geen gebrek of ellende bestond en *dezen* dus de oorzaak van *gene* niet kunnen zijn en der halve dat de bewering van UWEdg., dat de epidemie in de algemeene misere der bevolking eene ruime bron van ontwikkeling vindt, geheel onjuist is.

Daarom heeft de Regering met ongenoegen bespeurd, dat UWEdg. eene zoo gewaagde stelling, uit welke zulk eene gewigtige beschuldiging tegen de werking van het Regerings- en kultuurstelsel was af te leiden, heeft kunnen aanvoeren, zonder zich vooraf van derzelve gezondheid te verzekeren, zijnde het ongenoegzaam toegeschenen als

grond daartoe aan te voeren de vroeger in een ander gewest waargenomene schaarste, door misgewas en zamenloop van plaatselijke oorzaken ontstaan.

De Regering is altijd genegen de waarheid te vernemen, ook dan wanneer ze Haar grievend mogt wezen, en bereid om zoodanige maatregelen aan te wenden, als met de beginselen van een Christelijk- en menschlievend Staatsbestuur strooken; doch dezelve behoort niet bemoeijelijkt te worden met de mededeeling van onjuiste of ongegronde berigten en op het hooge Standpunt, waarop UWEdg. geplaatst is, had UWEdg. dubbel voorzigtig en behoedzaam moeten zijn in het uiten van dusdanige gewaagde stellingen.

In een uitvoerigen brief van 22 November 1847, No. 196 trekt B o s c h te velde, zoowel tegen het Gouvernementsbesluit als tegen de persoonlijke afkeuring. Hij neemt deze moeilijke en onaangename taak op zich, omdat de geneeskunde de toegestane maatregelen als onvoldoende beschouwt en opdat later, noch hemzelf noch de geneeskunde het verwijt van het gouvernement kan treffen, niet voldoende te hebben gewezen op de noodzakelijke maatregelen om een epidemie te voorkomen of tot staan te brengen. „Dat is heilige, dure verplichting jegens de regering en de Indische bevolking, wier geneeskundige belangen mij zijn toevertrouwd, waarvoor ik verantwoordelijk ben en niet zal ophouden mijne krachten en het mij geschonken vermogen aan te wenden.”

Punt voor punt weerlegt hij dan het in het besluit vermelde. Zoo staat hierin, dat hij zou hebben voorgesteld om de kleederdracht en de huisvesting van de geheele Javaansche bevolking te veranderen. Met een citaat uit zijn desbetreffend rapport van 14 April 1847, No. 841, bewijst hij, dat hij juist gezegd heeft, dat deze wijziging totaal onmogelijk is, al behoort de onvoldoende kleding en huisvesting mede tot de oorzaken van de epidemie, hetgeen blijkt uit het feit, dat Europeanen, Chineezzen en hunne Inlandsche bedienden in de aangetaste gebieden niet ziek werden, omdat zij beter gehuisvest en gekleed waren.

Wat betreft het verzamelen van de zieken in daartoe bestemde zalen, van welken maatregel de bevolking, zooals door sommige residenten aan de regeering werd medegedeeld, zeer afkeerig zou zijn, evengoed als van het aannemen van geneeskundige hulp door Europeanen, deelt hij mede, dat dergelijke maatregelen reeds in 1821, tijdens de cholera-epidemie door het gouvernement zelf werden bevolen en met veel succes werden uitgevoerd. In tegenspraak met de aan de regeering hieromtrent verstrekte gegevens, haalt hij een vijftiental brieven van bestuursambtenaren en officieren van gezondheid aan, die allen verklaren, dat de bevolking zich gaarne verzamelde en als het ware smeekte om de medicijnen. Weliswaar kostte dat in het begin hier en daar eenigen zachten dwang, doch door het succes, dat er van werd gezien, was dwang al spoedig niet meer noodig.

Komende tot de voorgestelde uitbetaling van tien duiten per dag aan elken zieke, maakt hij een berekening, waaruit blijkt, dat dit het gouvernement f 7500.— per maand zou hebben gekost. Mede hierdoor zou echter het gouvernement vele duizenden arbeidskrachten hebben kunnen sparen, die thans zijn overleden door de ziekte. Toen het jaar tevoren in Amsterdam een epidemie heerschte, legde de stad f 40.000 per maand ten koste aan de bestrijding hiervan. Zou dan het Indische Gouvernement hiervan niet het één-vijfde gedeelte kunnen betalen, waar het ging om een tienvoudige bevolking, verdeeld over vijf residenties?

Hij hoopt, dat uit dit alles moge blijken, dat zijn voorgestelde maatregelen niet „overdreven en onmogelijk uit te voeren uit ontoereikendheid der beschikbare middelen” zijn en verzoekt den Gouverneur-Generaal door een openlijke goedkeuring van zijn werk, de eveneens openlijke afkeuring te vervangen en zoo den ongunstigen indruk, die velen van hem hebben gekregen, uit te wisschen.

Dit schrijven van Bosch werd zonder meer opzij gelegd, althans wij vonden nergens teekenen, dat dit werd beantwoord.

Wel echter vonden wij een schrijven van den Gouverneur-

Generaal R o c h u s s e n aan den Minister van Koloniën B a u d van 26 December 1847, No. 722/2, waarin de geheele gang van zaken betreffende de epidemie uitvoerig uiteengezet wordt en waaruit blijkt, dat B o s c h' verweer niet den minsten indruk heeft gemaakt. Wij lezen:

De voorstellen, welke de Chef over den geneeskundigen dienst in zijnen ijver, om zich de belangen der bevolking aan te trekken, geraden oordeelde aan het Gouvernement in te zenden, getuigden echter weldra van zoodanige overdrijving, dat de beschikbare middelen op verre na niet zouden hebben toegereikt, om zijne denkbeelden te verwezenlijken.

Hierna worden dan de door B o s c h voorgestelde maatregelen opgesomd en weer lezen wij daarbij het voorstel over de kleding en huisvesting, hoewel toch duidelijk uit B o s c h' schrijven is gebleken, dat het aanbrengen van verandering hierin niet zijn bedoeling is geweest. Na de door de regeering genomen maatregelen, welke uitvoerbaar werden geacht, te hebben medegedeeld, weidt de G. G. uitvoerig uit over B o s c h' laatste voorstel, namelijk om Javaansche jongelieden tot praktische geneeskundigen op te leiden. Dit voorstel acht hij zeer wel uitvoerbaar en het zal hopelijk een groote verbetering brengen in de geneeskunde onder de bevolking, die tot dat tijdstip bijna uitsluitend door volkomen onkundige inlanders, doekoens, wordt uitgeoefend en waardoor veel schade wordt aangericht, zooals den Minister uit zijn Indischen loopbaan wel bekend is. Ook de Raad van Indië is van meening, dat het voorstel tot de goede en uitvoerbare plannen behoort. Wel zullen er verschillende moeilijkheden te overwinnen zijn, doch de G.G. is van meening, dat deze alle op te lossen zijn. Hij zegt daarbij, de overtuiging te hebben, „dat Dr. B o s c h, die, hoezeer hij somwijlen in zijne denkbeelden en redeneeringen faalt, toch immer eenen grooten ijver en de meeste gemoedelijkheid aan den dag legt in de behartiging der aan zijne zorgen

toevertrouwde belangen, van zijne zijde alles zal doen, wat mogelijk is, om aan de onderwerpelijke aangelegenheid de meeste belangstelling en medewerking van het personeel der geneeskundige dienst te verzekeren."

Voor de tegenwoordige officieren van gezondheid moet het vreemd aandoen, dat als hoofdbezwaar werd gevoeld, dat er onder de artsen slechts zeer weinigen zijn, die de Maleische taal machtig zijn, in welke taal het onderwijs zal moeten worden gegeven. Dat ook de heer R o c h u s s e n dit fout vond, blijkt uit het feit, dat hij en passant den Minister het denkbeeld aanbeveelt om reeds in Nederland de uit te zenden artsen op te dragen, zich in die taal te bekwamen.

Voortgaande op zijn eigenlijke onderwerp meent de heer R o c h u s s e n te mogen opmerken, dat dit plan zeer nauw samenhangt met hetgeen hij reeds in 1846 had voorgesteld betreffende de opleiding van geschoolde vaccinateurs, waarop nog geen antwoord was ontvangen. Hij stelt dus nu voor om deze opleiding tot vaccinateurs uit te breiden tot een opleiding voor praktische geneeskundigen en dezen na afloop van den tweejarigen cursus als vaccinateur aan te stellen, zoodat zonder verdere finantieele consequenties voor het gouvernement deze maatregel kan worden beproefd op zijn deugdelijkheid. Er blijven dan slechts de onkosten, aan de opleiding verbonden en deze zijn geraamd op f 5400.— per jaar.

Voor B o s c h was dit een moeilijke tijd. Om als hoofdambtenaar het misnoegen van de regeering te moeten ontvangen was zeker een ernstig feit, doch hij bleef zijn meening handhaven, waardoor de stemming tegen hem steeds ongunstiger werd, zoodat zelfs in één der rapporten over dit onderwerp B o s c h, gezien zijn gedragingen, als een vijand van het Gouvernement werd bestempeld.

Uit het boven aangehaalde rapport van den Gouverneur-Generaal R o c h u s s e n blijkt echter wel, dat deze hoogste functionaris in Indië de goede bedoelingen van B o s c h wel aanvaardde en hem, al was hij dan door zijn emotioneelen aard in zijn uitingen vaak te fel en in zijn conclusies niet altijd juist, als mensch kon waardeeren. En gelukkig zag deze Gouverneur-

Generaal ook het goede in B o s c h' plannen, anders had het vele rumoer rondom den voorsteller der plannen de verwezenlijking hiervan weleens kunnen verijdelen.

De voorstellen om te komen tot een opleidingscursus voor Inlandsche geneeskundigen waren dus nu aan de moederland-sche regeering, met gunstig advies van het Indische Gouverne-ment, doorgezonden en men diende thans af te wachten.

B o s c h echter bleef zich intusschen in zijn recht te kort ge-
daan voelen. Bij schrijven van 13 September 1848, No. 423 wendt hij zich wederom tot den Gouverneur-Generaal. Hij be-
klaagt zich hierin, dat zijn verweer op de afkeuring der regee-
ring van 10 November 1847 bij Gouvernementsbesluit no. 2 *), geheel ter zijde is gelegd, en zegt, dat hem nu ter oore is ge-
komen, dat de Gouverneur-Generaal bij schrijven van 26 De-
cember 1847, No. 722/2 *) aan den minister van koloniën heeft
geschreven en in dit schrijven geen enkel punt van dat ver-
weer, dat gedateerd was 22 November 1847, No. 196 *), heeft
gememoreerd. Uit dit schrijven is hem gebleken, „dat de Rege-
ring persisteert bij hare ongunstige meening ten aanzien mijner
ambtsverrigtingen in de zaak der Epidemie, en van de door mij
voorgeslagen maatregelen eene voorstelling geeft, die getuigt
van eene onbekwaamheid, onberadene dwaasheid en onuit-
voerbaarheid, welke niet anders dan eenen zeer ongunstigen
indruk op ieder kan maken en hoogst krenkend is voor mijne
eer en reputatie.”

Hij zegt, nog steeds van meening te zijn, dat zijn verklaringen
omtrent de oorzaak der epidemie de toets des onderzoeks kun-
nen weerstaan en zijn voorgestelde maatregelen wetenschap-
pelijk verantwoord zijn. Niet alleen voor zichzelf moet hij zich
verdedigen tegen de verkeerde wijze van voorstellen der zaak
door de regeering, doch ook terwille van den thans afgetreden,
Minister van Koloniën B a u d, die hem indertijd, zonder eenige
poging van zijn kant, had aangezocht voor deze hooge betrek-
king. Uit erkentelijkheid voor dit vertrouwen moet hij nu be-
wijzen, dat de heer B a u d zich niet zoo zeer heeft kunnen ver-

*) Zie boven.

gissen om een zoo belangrijke betrekking aan zoo onbekwame handen toe te vertrouwen.

Hij zegt dan, dat door hem de algemeene misère en honger onder de bevolking als oorzaak was opgegeven van de epidemie, in het midden latende hoe die honger was ontstaan. De Directeur der Kultures verklaarde daarop, dat in dien tijd van misoogsten geen sprake was en Java juist meer rijst produceerde dan eenige jaren te voren. Hoe verklaart men nu deze tegenstrijdigheden, als men de rapporten van alle officieren van gezondheid ziet, die melden, dat de bevolking in de betrokken streken zich voedde met minderwaardig voedsel als katella, djagong, ja zelfs boombladeren en murw geklopte boomschors? En wat is de oorzaak, dat de rijstprijis in dien tijd van gemiddeld f 3.— per pikol is gestegen tot f 16.— à f 20.— per pikol, terwijl toch voldoende rijst aanwezig heette te zijn? En wat moet men denken, als men hoort, dat bij de suiker- en de indigo-cultuur in Pecalongan in 1846 de ruim 19000 aldaar werkzame huisgezinnen slechts f 14.— per gezin hebben verdiend, terwijl zij bij den toenmaligen rijstprijis per gezin f 54.— zouden hebben noodig gehad om dit voedsel in voldoende hoeveelheid te kunnen koopen? En in Pecalongan stierven in 1846 6000 menschen! Naar B o s c h' meening is een grondig onderzoek naar de juistheid van deze gegevens, die hij garandeert, een gebiedende eisch.

Te midden van al deze narigheid vindt B o s c h nog lust en gelegenheid om de aandacht van de regeering te vestigen op het moeilijke en belangrijke werk door de officieren van gezondheid in de betrokken gebieden voor de bestrijding der epidemie verricht en doet hij voorstellen om deze geneeskundigen te beloonen voor hun onverpoosden ijver en toewijding.

Bij schrijven van de regeering van 12 Januari 1849, No. 24 worden, zoowel B o s c h' laatste verweer van 13 September 1848, No. 423, als zijn voorstellen tot belooning van zijn ondergeschikten beantwoord op de volgende wijze:

Gezien, gelet, gelezen, enz. enz.

is goedgevonden en verstaan, aan den Chef over den geneeskundigen dienst te kennen te geven:

dat zijne bekwaamheden en goede bedoelingen tot bevordering van de belangen der lijdende menschheid en van de wetenschap evenzeer erkend worden als zijn ijver en goede trouw;

dat de beoordeelingen te zijnen opzichte, voorkomende in een schrijven van den Minister van Staat Gouverneur-Generaal aan den Minister van Koloniën, hetwelk niet bestemd was om te zijner kennis te komen of eenige soort van openbaarheid te erlangen, dus geacht moeten worden alleen het gevolg te zijn van den te warmen ijver, waardoor geleid, hij, Chef, op het aannemen van zijne meening en overtuiging meer aandringt, dan vereenigbaar is met algemeene aangelegenheden of met de beschikkingen van het Bestuur;

dat van hem met vertrouwen wordt verwacht, dat hij in zijnen belangrijken werkkring het Bestuur zal schragen, vooral in de moeilijke tijdsomstandigheden, welke het gevolg zijn, of verder kunnen worden van de gebeurtenissen in Europa; behoorende tot zoodanige medewerking het vermijden van alles, wat de overigens ongegronde gevolgtrekking zoude kunnen doen ontstaan, alsof het Bestuur achterlijk ware in hetgeen strekken kan tot het welzijn der bevolking;

dat de wensch om verbeteringen in te voeren daar waar zulks, in verband met de beschikbare middelen en de bevoegdheid van het Indische bestuur, mogelijk is, hem, Chef, gebleken moet zijn uit de veelvuldige inwillingen van zijne voorstellen; hoedanige voorstellen ook voortdurend met welwillendheid en belangstelling zijn en verder zullen worden ontvangen en behartigd;

dat de minister van staat Gouverneur-Generaal intuschen overtuigd blijft, dat de epidemische ziekte, over welke in de onderwerpelijke stukken wordt gehandeld, niet is toe te schrijven aan eene beweerde algemeene ellende, en zulks te meer omdat de streken, waar de ziekte het meest gewoed heeft, tot de welvarendste van Java behooren;

dat evenwel, indien de Chef alsnog termen mogt vinden om voorstellen aan te bieden, strekkende tot leniging of afwending van epidemische ziekten als die van 1847 op Java, met doelmatige middelen en in verband met het karakter en de gewoonte des volks, die voorstellen zullen worden tegemoet gezien;

en dat alsmede door hem zal kunnen worden ingediend eene algemeene voordragt tot belooning van die geneeskundigen, die bij de laatste epidemie zich bijzonder onderscheiden hebben door gepasten ijver en goede resultaten.

Uit dit schrijven blijkt dus wel een teruggekeerde welwillende houding tegenover B o s c h en zijn werk, dat duidelijk gewaardeerd wordt, doch wordt hem niet gegund, dat zijn visie op de kwestie als de juiste wordt erkend.

Hij geeft echter ook nu den moed nog niet op, verzamelt een groot aantal gegevens en schrijft een boek, getiteld: „De vermeerdering van Java's bevolking, beschouwd als de grootste bron van rijkdom voor Nederland". Dit boek werd gedrukt bij M. Wijt en Zonen te R'dam in 1851 en bevatte 145 bladzijden.

In een vergelijking, berustende op het werk van den arts, geeft hij de reden aan, waarom dit boek verschijnt. Wanneer een medicus bij een zieke ingrijpende maatregelen noodzakelijk acht en de zieke en zijn familie zien den ernst van den toestand niet in en willen zijn advies niet opvolgen, dan kan de medicus zich terugtrekken en den zieke aan zijn lot overlaten. Dit zal hem echter niet bevredigen en daarom zal hij anderen er bij vragen en hun de kwestie uitleggen om daardoor zijn inzicht misschien beter duidelijk te kunnen maken. Dezelfde bedoeling nu heeft dit boek. Dat men in Indië, door niet voldoende aandacht te besteden aan de eigenlijke veroorzakers van de groote welvaart, die het oplevert, namelijk de Javanen, op den verkeerden weg is, heeft B o s c h, zegt hij, reeds op allerlei wijzen betoogd, doch men heeft dit niet willen inzien. Nu wil hij door dit boek allen, die het lezen, van de juiste feiten op de hoogte stellen, zoodat zij mede kunnen oordeelen.

Het verkrijgen van juiste gegevens over de toestanden onder de Javaansche bevolking is zeer moeilijk. Slechts de ambte-

naren in het binnenland zouden die gegevens kunnen verschaffen, doch dezen durven dit niet te doen, omdat ze bang zijn door hun inlichtingen de regeering te mishagen, als deze inlichtingen soms minder aangenaam voor het heerschende stelsel mochten blijken. Door deze meening onder de ambtenaren blijft de regeering onkundig van veel kwaad en wordt zij eenzijdig ingelicht. Naar B o s c h' meening kan dit niet de bedoeling der regeering zijn, daar deze, om op de juiste wijze te kunnen handelen, gaarne ook andere berichten zou ontvangen.

Tegenover de velen, die propaganda maken voor behoud van het huidige stelsel, omdat dit vele millioenen in de schatkist van Nederland brengt, staan slechts enkelen, die meenen, dat een andere koers moet worden ingeslagen, aangezien op de bestaande wijze onrechtvaardig wordt gewerkt en slechts het moederland voordeel heeft, doch Java verarmt. En dit moet op den duur leiden tot het opdrogen van de bron, die nu nog zoo rijkelijk vloeit.

De bewijzen, dat Nederland nog steeds wel vaart bij de verbintenis Nederland-Indië, zijn voor iedereen zichtbaar; dat Java bij deze verbintenis voortdurend meer verarmt, wordt door niemand aangewezen. B o s c h wil dit nu in dit boek aantonen om zich later, als de catastrophe eenmaal is gekomen, niet schuldig te voelen, omdat hij deze catastrophe had zien aankomen en niets had gedaan om haar te verhinderen. In vroegere jaren heeft hij, als opziener der vaccine, door rechtstreeksche aanraking met de bevolking en haar hoofden, een goeden kijk op het bestaan van deze menschen kunnen krijgen. En in zijn tegenwoordige betrekking heeft hij geen persoonlijk belang bij eenig speciaal stelsel, zoodat hij onbevooroordeeld zijn meening kan zeggen.

Uit statistieken bewijst hij nu, dat in dichtbevolkte streken per hoofd meer wordt geproduceerd dan in de minder bevolkte gebieden, waar dus voor elken arbeider meer grond ter beschikking is. Hieruit concludeert hij, dat de vermeerdering der bevolking, waardoor dus overal de bevolkingsdichtheid zou toenemen, ook de productie belangrijk zou doen stijgen.

De oorzaak nu, dat Java's bevolking niet in dezelfde mate

toeneemt als dit in andere landen het geval is, wordt voor een gedeelte veroorzaakt door het feit, dat de levensstandaard daar nog zeer primitief is en er een nijpend gebrek aan geneeskundige verzorging bestaat. Daarom is het noodig, dat Nederland zich eindelijk het lot der Javanen gaat aantrekken en de oude politiek verlaat, die het mogelijk heeft gemaakt, dat de Javaansche bevolking nog op hetzelfde primitieve peil staat als 250 jaar tevoren, toen de Hollanders er voor het eerst kwamen. De Javaan zal door het oprichten van scholen in staat gesteld moeten worden om op uitgebreide schaal kennis te maken met de Westersche beschaving en hygiëne. Dit nu moet de regeering stimuleeren en financieren. Door de meerdere ontwikkeling zal de Javaan ook meer behoeften krijgen en dan harder werken om deze te bevredigen. Hierdoor zal dus de productie stijgen ook zonder dwangcultuur. Door dit stelsel van dwangcultuur, zooals het op dat moment bestaat, is er een groote sterfte onder de bevolking ontstaan door allerlei epidemieën. Dit heeft een zeer duidelijken achteruitgang in de bevolkingstoename, vergeleken bij vroegere jaren, ten gevolge gehad. Was van de groote inkomsten van de laatste jaren ook een gedeelte ten voordeele van den Javaan zelf bestemd geworden, dan zou daarentegen de bevolking sterk zijn toegenomen en de verdiensten nog veel grooter zijn geweest.

Met uitgebreide becijferingen, betreffende het verminderde verbruik van zout en rijst door de bevolking, het achteruit loopen der veestapel op Java, enz. toont B o s c h aan, dat de bevolking steeds armer is geworden en niet meer in staat is om in haar noodzakelijk levensonderhoud te voorzien. En kan dit anders dan de schuld van het regeeringsstelsel zijn, als men weet, dat de grond op Java zóó vruchtbaar is, dat reeds weinig arbeid voldoende zou zijn om rijkelijk in de behoeften van de bevolking te voorzien?

Wij moeten bewondering hebben voor het zeer uitgebreide cijfermateriaal, dat door B o s c h in dit boek bijeen gebracht is om te bewijzen, dat op elk gebied de welvaart der Javanen steeds is achteruit gegaan en dat er, als dit zoo voortgaat, binnen afzienbaren tijd geen sprake meer zal zijn van een batig

saldo, omdat er een tekort aan arbeidskrachten zal zijn ontstaan om de producten te leveren, die voor dit batig saldo noodig zijn. Verbetering kan hierin slechts komen als de regeering eindelijk eens aandacht gaat besteden aan de positie van den Javaan en zorg gaat dragen, dat deze in dusdanige omstandigheden komt te verkeerren, dat hij met lust en opgewektheid zijn werk kan verrichten. Dan zal de bevolking van Java zich weer uitbreiden en deze uitbreiding zal op den duur de vermindering van inkomsten, ontstaan door afschaffing van het Cultuurstelsel, ruimschoots compenseeren en daarenboven de dan ontstane inkomsten duurzamer doen zijn, omdat zij op gezonder basis rusten.

Dit boek, in Nederland gedrukt, kwam natuurlijk ook naar Indië en was in zeer korten tijd bij den boekhandel uitverkocht. Wij vonden verscheidene brieven van officieren van gezondheid aan B o s c h geschreven, waarin deze heeren hun groote instemming betuigen met den inhoud van het boek en één van hen schreef: „Dit boek zal U in Indië vele vrienden, doch zeker ook vele vijanden bezorgen“.

Terugkeerende tot het eigenlijke onderwerp van dit hoofdstuk, zien wij, dat intusschen uit Holland bericht is ontvangen, dat de voorstellen van den Gouverneur-Generaal, in zake het doen opleiden van intelligente inlanders tot praktische geneeskundigen, zijn aangenomen en na overleg met den Raad van Indië verschijnt het volgende Gouvernementsbesluit van 2 Januari 1849, No. 22.

Gezien, gelet, gelezen, enz.

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk

te bepalen:

- a. dat aan een dertigtal jongelieden uit de Javaansche bevolking bij 's lands militaire hospitalen de gelegenheid zal worden verschaft, om zich kosteloos te bekwamen voor het vak van Inlandschen geneeskundige en vaccinateur;
- b. dat tot dit einde bij voorkeur in aanmerking zullen komen

jongelieden van fatsoenlijke Javaansche familien, die de Maleische en liefst ook de Javaansche taal kunnen lezen en schrijven, eenen goeden aanleg hebben, en genegen zijn, om na gedurende twee jaren onderwijs te hebben genoten, te worden geplaatst als vaccinateur na zich zooveel mogelijk te hebben bekwaamd, om aan de bevolking in de districten, uit welke zij afkomstig zijn, geneeskundige hulp te verleenē;

- c. dat aan de élèves, die zulks verkiezen, van 's lands wege zal worden toegelegd eene bezoldiging van f. 15.— (vijftien gulden) 's maands, benevens vrije woning;
- d. dat te dien einde zullen worden toegelaten in het jaar 1849 te Weltevreden twaalf élèves, in het jaar 1850 te Weltevreden nog zes en ook te Semarang zes en te Soerabaya zes élèves, terwijl, nadat het bepaalde getal van dertig élèves zal zijn aangevuld, de aftredenden door een gelijk getal nieuwaankomenden zullen worden vervangen, zoodat niet meer dan dertig élèves gelijktijdig tot het onderwijs zijn toegelaten;
- e. dat de regeling en leiding van dit onderwijs zal zijn opgedragen aan den Chef over den geneeskundigen dienst, die mitsdien wordt gemagtigd om uit de officieren van gezondheid, die zich tot dat einde mogten aanbieden, eenen officier van gezondheid der 1ste klasse, en twee van de 2de klasse met dit onderwijs bijzonderlijk te belasten;
- f. dat deze élèves, na voldoende bekwaamheden te hebben verkregen, bij voorkomende vacature, door den Chef over den geneeskundigen dienst zullen worden voorgedragen tot vaccinateurs.

Ten tweede

Magtiging te verleenē, om voor kosten van onderwijs van inlandsche élèves voor de geneeskunde en vaccine, op het Ve hoofdstuk, 5e afdeeling der algemeene begrooting van 1849 en vervolgens jaarlijks eene som van f. 5400.— (vijf duizend vier honderd gulden) uit te trekken met bepaling:

- 1e. dat uit dezelve zullen worden bestreden de bezoldiging

- van dertig élèves, en voorts de aanschaffing en het onderhoud van onmisbare benoedigdheden, voor het onderwijs en verdere uitgaven op dat gebied betrekkelijk;
- 2e. dat deze élèves zullen worden betaald door de directeuren van de hospitalen, bij welke zij zijn toegelaten.

Ten derde

De residenten van Bantam, de Preanger Regentschappen, Cheribon, Tagal en Pekalongan en den adsistent-resident van Buitenzorg uit te noodigen, om hunnen zedelijken invloed en goede diensten aan te wenden tot verkrijging van jonge lieden, zooals bij artikel I van dit besluit worden bedoeld, aanvankelijk uit elke residentie twee, en om in January 1849, en voorts op den 1en January van elk volgend jaar aan den Chef over den geneeskundigen dienst in te zenden nominatieve opgaven naar een door dien Chef te geven model, ten einde deze kieze de noodige élèves, die voorts op zijne aanschrijving door de betrokkene residenten naar de aangewezen hospitalen zullen worden bestemd.

Alles leek nu vlot te zullen verlopen. Het besluit sprak van beginnen met de opleiding in 1849. Doch te voren was nog veel te regelen. In de eerste plaats moest woongelegenheid voor de toekomstige leerlingen worden gereed gemaakt. Met het maken van plannen hiervoor ging bijna het geheele jaar 1849 verloren, want wij lezen in een brief van 28 November 1849 aan den Raad van Indië gezonden, dat de plannen en kostenbegrooting voor deze woongelegenheden worden aangeboden en den Raad wordt verzocht met spoed te beslissen, aangezien de Chef over den geneeskundigen dienst op spoedige voorziening had aangedrongen.

Bij gouvernementsbesluit van 14 Januari 1850, No. 3 werd eindelijk machtiging verkregen tot opbouw der voor de leerlingen benoedigde woningen, eerst te Weltevreden, later ook te Semarang en Soerabaya. In October 1850 was men met den bouw te Weltevreden klaar. Er was een blok van 18 kamertjes gebouwd, elk groot 4 bij 5 Nederlandsche el met een voor-galerij van 2 ellen diep. De kosten hiervan hadden f. 6978.—

bedragen. En tenslotte werd 1 Januari 1851 te Weltevreden het onderwijs aangevangen. De leiding van de school aldaar was door B o s c h opgedragen aan den officier van gezondheid P. B l e e k e r, een man met een sterke wetenschappelijke ambitie, die de rechterhand van B o s c h was bij diens pogingen tot verheffing van het wetenschappelijk peil der geneeskunde in Indië, zooals wij later nog zullen zien.

In Augustus 1851 waren ook de woningen te Semarang en Soerabaya, elk uit 6 kamertjes van bovengenoemde afmetingen bestaande, gereed. De kosten hiervoor hadden respectievelijk f. 3648.— en f. 4791.— bedragen.

Doch nog vóór het onderwijs in deze plaatsen was begonnen, kwam B o s c h met wijzigingen in de plannen. Bij schrijven van 8 Mei 1852, No. 389, gericht aan den Gouverneur-Generaal *), zegt hij indertijd tot het voorstel om op drie verschillende plaatsen scholen op te richten te zijn gekomen, omdat hem uit besprekingen met bestuursambtenaren was gebleken, dat deze heeren van meening waren, dat de jonge Javanen uit ver van Batavia gelegen streken, niet zouden zijn over te halen om voor opleiding naar Batavia te komen. Hoewel hij zelf deze meening niet was toegedaan, had hij op de meerdere ervaring van ter plaatse gevestigde ambtenaren vertrouwd en daarom noode besloten voor te stellen om het onderwijs op drie plaatsen te doen geschieden. Door een toevalligheid was zijn oorspronkelijke meening onlangs weer versterkt en hij had nu de residenten uit de andere afdeelingen geschreven, met verzoek om bij de voor Semarang en Soerabaya aangenomen jongelui te informeeren of zij bezwaren zouden hebben tegen een opleiding te Batavia. En uit dit onderzoek bleek, dat zijn meening de juiste was geweest, want negen van de elf aspiranten hadden zich bereid verklaard hun opleiding te Batavia te ontvangen. Nu stond dus niets het centraliseeren van het onderwijs meer in den weg en de voordeelen van deze centralisatie waren vele. In de eerste plaats waren minder docenten noodig, terwijl het moeilijk zou zijn om voor de an-

*) Mr. A. J. DUUMAER VAN TWIST was toen G.G.

dere plaatsen een zoo bij uitstek geschikten leider te vinden als de heer B l e e k e r had bewezen te zijn. Verder zou slechts één stel leermiddelen noodig zijn, waardoor voor het beschikbare geld veel meer kon worden aangeschaft. Hoewel B o s c h zeer wel begrijpt, „dat in het terugkomen op zijne eigene, bereids goedgekeurde voorstellen en in de onbewimpelde erkenning van in dwaling te zijn gebragt, voor het gemoed eens ambtenaars iets onaangenaams gelegen is, waartegen de eigenliefde zich verzet, bij het gevaar, dat hem zulks door de Regering euvel zal worden geduid,“ meent hij toch een betere overtuiging niet te moeten verzwijgen. Hij stelt dus voor om het geheele onderwijs te Batavia te doen geven. De reeds gereed gekomen gebouwen te Semarang en Soerabaya kunnen zeer goed bij de hospitalen aldaar worden gebruikt, terwijl bij het hospitaal te Batavia juist eenige ruimten zijn vrijgekomen, die met geringe kosten voor het vermeerderd aantal leerlingen aldaar kunnen worden ingericht.

Het pleit voor de flinkheid van B o s c h' karakter, dat hij, na alle moeilijkheden, die hij over deze kwestie heeft onderzonden, de kans aanvaardt om zich belachelijk te maken, in de overtuiging, dat de voorgestelde verandering van voordeel is voor de zaak, waar het om gaat. En dit voordeel was zeker onmiskenbaar.

Gelukkig zag ook de Gouverneur-Generaal dit in en er werd reeds in Juni 1852 goedgunstig op B o s c h' nieuwe voorstellen beschikt.

En zoo was dus een begin gemaakt met de opleiding van geneeskundigen uit de bevolking van Indië zelf. De jonge school zou nog vele wijzigingen ondergaan en vele moeilijke tijden doormaken, alvorens zij was uitgegroeid tot de thans bloeiende en in aanzien staande Medische Hoogeschool. Wij moeten eerbied hebben voor den man, die het buitengewoon groote nut van een zoodanige opleiding begreep en hieraan ook een begin wist te maken. En de verdiensten van deze daad groeien nog aanmerkelijk, als wij nagaan hoe de stand van zaken betreffende het onderwijs in het algemeen in Indië in dien tijd was. In 1845 waren in Indië in totaal 24 scholen,

bestemd om lager onderwijs te geven aan Europeesche kinderen, waarop ook inheemsche kinderen konden worden toegelaten. Gouvernmentsscholen voor onderwijs aan Inlandsche kinderen waren er niet en eerst in het Regeerings-reglement van 1854 werd aan dit onderwerp eenige aandacht besteed, hoewel reeds in 1848 door de Indische regeering 25.000 gulden 's jaars was uitgetrokken voor inlandsche scholen. In 1851 werd de eerste kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Solo geopend. Eerst toen begon dus de mogelijkheid van een meer uitgebreid onderwijs aan de bevolking. Hoe praematuur moet een school ter opleiding van artsen, hoe gering ook van opzet, toen hebben geschenen.

Nog tijdens de periode, dat B o s c h chef over den geneeskundigen dienst was, werd het eerste eindexamen van de school afgenomen, namelijk op 23 en 24 Maart 1853. B o s c h schrijft hierover op enthousiaste wijze, waarbij hij mededeelt, dat alle elf candidaten zijn geslaagd en wel één met buitengewoon voldoende, en drie met zeer voldoende bekwaamheden. Wij moeten tegenover dit enthousiasme wel zeer sceptisch staan, als wij weten, dat in den tweejarigen cursus onderwijs was gegeven in de volgende vakken:

beginselen van het Nederlandsch,
 rekenen,
 meetkunde (waaronder vormleer),
 aardrijkskunde (Europa en Indië),
 sterrekundige aardrijkskunde,
 anorganische scheikunde (geheel),
 natuurkunde (geheel),
 werktuigkunde (bewegingsleer, enkelvoudige werktuigen),
 geologie (hoofdomtrekken),
 plantkunde (grondbeginselen),
 dierkunde (geheel),
 anatomie,
 physiologie,
 algemeene beginselen der pathologie,
 verloskunde (zwangerschap en ei),
 chirurgie (luxatiën, fracturen en herniae).

Daarenboven had het onderwijs ten doel, het aanbrengen van zoodanige kennis, „dat in veelvuldig voorkomende ziektegevallen (koorts en buikziekten) doeltreffende hulp zou kunnen worden verleend.“

Voorwaar geen eenvoudig programma voor een tweejarigen cursus van menschen zonder eenige vóóropleiding. B o s c h' enthousiasme zal dan ook wel meer gegolden hebben het feit, dat de zaak marcheerde, dan de persoonlijke kennis en geschiktheid der jonge „artsen“.

*De school ter opleiding van inlandsche
Vroedvrouwen.*

Gelijktijdig met de voorbereiding van de school tot opleiding van Inlandsche artsen werden door B o s c h voorstellen ingediend om te komen tot een verloskundige inrichting, te Batavia of Semarang, alwaar inlandsche vrouwen zouden worden opgeleid tot vroedvrouw. Het plan hiertoe was bij hem opgekomen door de vele mededeelingen van de officieren van gezondheid, dat onder de Inheemsche bevolking zoovele ongelukken bij bevallingen moesten worden geconstateerd, veroorzaakt door den volkomen onoordeelkundigen bijstand, verleend door de vrouwelijke doekoens. En waar de adat niet toestonden, dat een man bij de bevalling hulp verleende, konden de officieren van gezondheid zelf niets hierin verbeteren, nog afgezien van het feit, dat deze heeren, voor zoover zij hun opleiding aan de school voor militaire geneeskundigen te Utrecht hadden genoten — en dit waren de meesten — zelf niet in de verloskunde waren onderwezen.

Vergeleken bij de vele moeilijkheden, die overwonnen moesten worden vóór de Inlandsche artsenschool tot stand kwam, ontstond de vroedvrouwenschool eigenlijk zonder opmerkelijke bezwaren. Dit hield echter niet in, dat de oprichting snel van stapel liep. B o s c h deed het eerste voorstel hieromtrent in October 1847; in Januari 1850 was men zoover gevorderd, dat aan den Raad van Indië toestemming werd verzocht om een lokaal van bamboe te mogen bouwen te Batavia, voor dit doel bestemd. In Augustus 1850 wordt aan de regeering in

Nederland verzocht om een gummi-phantoorn voor deze opleiding te zenden, waarop in Juli 1851 geantwoord wordt, dat een zoodanig phantoorn door *Charrière* te Parijs zal worden geleverd.

Intusschen was reeds bepaald, dat het aantal leerlingen hoogstens twintig zou bedragen, die elk f. 12.— per maand toelage zouden krijgen. De leiding van de school werd opgedragen aan Mevrouw *H. J. Zembach—De Klempe*, een vroedvrouw, uit Nederland naar Indië gekomen, terwijl het toezicht berustte bij den dirigeerend officier van gezondheid *G. Wasingk*.

Nog in 1851 begon de eerste cursus en 17 October 1853 deden de eerste tien vroedvrouwen met goed gevolg examen.

Met het oprichten van deze school heeft *Bosch* den eersten steen gelegd voor den zeer goed georganiseerden verloskundigen dienst, zooals die thans te Batavia bestaat en zooals die met vallen en opstaan uit dit bescheiden begin is gegroeid.

De bevordering der wetenschap.

Vóór 1840 werd in Indië op wetenschappelijk gebied en speciaal, wat betreft de geneeskunde, slechts weinig verricht. Dit zal zijn oorzaak wel hebben gevonden in het feit, dat het grootste gedeelte der daar werkzame artsen, wier aantal naar verhouding van het aantal inwoners veel te gering was, naast hun uitgestrekte praktijk geen tijd overbleef om zich aan wetenschappelijke studiën te wijden. De eenige wetenschappelijke vereeniging, die in Indië bestond, was het op 24 April 1778 opgerichte Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen. Hierin kwam tusschen 1846 en 1856 een groote verbetering. In die jaren werden successievelijk opgericht:

- een maatschappij voor toonkunst;
- een vereeniging voor letterkunde en poëzie;
- een natuurkundige vereeniging;
- een vereeniging voor taal-, land- en volkenkunde;
- een maatschappij tot nut van 't algemeen;

een vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen.

Zooals wij reeds zagen in hoofdstuk IV had B o s c h in 1839 pogingen in het werk gesteld om te komen tot de uitgave van een tijdschrift voor geneeskunde, welke pogingen echter waren gestrand. In 1844 was, onder mede-redacteurschap van den toenmaligen chef over den geneeskundigen dienst P. J. G o d e f r o y, begonnen met de uitgave van een tijdschrift, het Natuur- en Geneeskundig Archief voor Nederlandsch-Indië, waarin verschillende officieren van gezondheid medische artikelen publiceerden. In 1846 kwam B o s c h, toen chef geworden en uit Nederland in Indië teruggekeerd, in de redactie van dit tijdschrift en wij vinden in de 3de jaargang van 1846 van zijn hand ook een artikel, getiteld: „Eene bijdrage tot de kennis der ziekten van de Ruggegraat, het Ruggemerg en deszelfs bekleedselen.“

In dit 67 bladzijden groote artikel worden een groot aantal ziektegeschiedenissen uitvoerig weergegeven, waarin, naast allerlei andere verschillende symptomen, steeds wordt beschreven een „algemeene uitzetting van de ruggegraat, vergrooting en verdikking der doornachtige uitsteeksels met sterke gevoeligheid.“

B o s c h spreekt van een chronische myelitis en wekt in dit artikel op om meerdere aandacht te besteden aan de wervelkolom als de zetel van velerlei ziekten. De voornaamste behandeling van deze aandoening moet bestaan in het zetten van bloedzuigers en het branden van moxa *) langs de wervelkolom.

Bij het doorlezen van dit artikel kregen wij sterk den indruk alsof de symptomen van allerlei ziekten werden beschreven, die echter, ondanks de uitgebreidheid der beschrijving, niet duidelijk waren te herkennen, hoewel soms de indruk werd gewekt, dat luetische aandoeningen in het spel waren. Voor de tegenwoordige wetenschap heeft dit artikel geen enkele waarde en het steeds weer gezochte verband tusschen ziekte-

*) Een in Japan toegepaste therapie.

verschijnselen en wervelkolom maakt den indruk sterk voor bestrijding vatbaar te zijn.

In 1847 stierf dit tijdschrift uit. Dit moet voor B o s c h een groote teleurstelling zijn geweest, want uit alles blijkt, dat hij naar Indië terug was gekeerd, bezielde met het voornemen den vooruitgang der medische wetenschap ook daar zooveel mogelijk te bevorderen, zooals dit in dien tijd in Europa allerwege en op schier elk gebied der geneeskunst het geval was.

Uit een rapport van B o s c h' voorganger G o d e f r o y dd. 20 November 1844, No. 1 zien wij, dat reeds in 1837 van militaire zijde was aangedrongen op het bevorderen van verrichten van wetenschappelijk werk en van het uitgeven van publicaties door de officieren van gezondheid, zooals dit ook bij de andere wapens en dienstvakken werd vereischt. Tevens bleek echter uit dat rapport, dat het militair departement in 1843 zijn bevreemding uitspreekt, „dat nog niets openbaar wordt, dat van werkzaamheid tot uitbreiding der praktische geneeskunde getuigt”. Vermoedelijk is het ontstaan van het Natuur- en Geneeskundig Archief in 1844 mede het gevolg geweest van dezen drang, door het militair departement op den Chef over den geneeskundigen dienst uitgeoefend.

Zoo was de stand van zaken, toen B o s c h den dienst overnam. En reeds in de „Omschrijving van het Summier Ziekenrapport over Java en Madura” over het eerste halfjaar 1846, in het IIIe hoofdstuk bericht hij over verschillende aangebrachte verbeteringen.

In de eerste plaats is te Batavia in het hospitaal een inrichting in het leven geroepen, waarvan het nut reeds lang overal is erkend, namelijk een kliniek, waar in het bijzijn en ter leering van de ondergeschikte officieren van gezondheid, de belangrijkste zieken werden behandeld. Hierdoor was zorgvuldige waarneming mogelijk, terwijl de vorderingen van de wetenschap konden worden toegepast. B o s c h prijst den ijver van den leider dezer kliniek, den dirigerend officier van gezondheid S. L. H e y m a n n.

Ten tweede is er, ook te Batavia, een Medisch Conservatorium ingesteld. Iedere week wordt op een, door alle officieren

van gezondheid bijgewoonde, bijeenkomst, mededeeling gedaan van bijzondere gevallen, resultaten van bepaalde behandelingen besproken, over moeilijke gevallen van gedachte gewisseld en van deze besprekingen aantekening gehouden, zoodat ze ten algemeene nutte kunnen worden geraadpleegd. Alle deelnemers aan deze bijeenkomsten waren het over het nut eens en de belangstelling ervoor is zeer groot. Nog in den tegenwoordigen tijd hebben aan alle groote militaire hospitalen in Indië deze wekelijksche conferenties plaats.

In de derde plaats worden in Batavia regelmatig gezamenlijke oefeningen in microscopie gehouden, waarvoor in dit jaar twee voortreffelijke microscopen van *O b e n h a u s e r* zijn ontvangen. De officier van gezondheid *J. R. A. B a u e r*, de eenige, die dit vak beheerscht, heeft echter blijk gegeven den ijver voor de lessen verloren te hebben. *B o s c h* heeft nu den officier van gezondheid *P. B l e e k e r*, die steeds groote wetenschappelijke belangstelling heeft getoond, uitgenoodigd om zich in dit vak te bekwamen en hij maakt hierin reeds zeer goede vorderingen.

Vervolgens is een Pathologisch-anatomisch Kabinet ingericht, waar alle bijzondere praeparaten, bij secties gevonden, worden geconserveerd en bewaard. De officier van gezondheid *A. C. H. S c h r e u d e r* toont hiervoor zeer groote belangstelling en verzorgt de verzameling met groote liefde. *B o s c h* spreekt de hoop uit, dat deze interesse beloond zal worden.

Als volgend punt bespreekt *B o s c h* de Geneeskundige Bibliotheek. Deze is door hem ingericht, waarvoor hij uit Europa voor f. 1700.— boeken heeft mogen meebrengen en waarvoor een tweede zending voor f. 1340.— is nagezonden. De officieren van gezondheid te Batavia maken van deze bibliotheek een ruim gebruik en het spijt *B o s c h* alleen, dat alle andere geneesheeren, buiten Batavia geplaatst, niet in de gelegenheid zijn van deze nuttige instelling gebruik te maken. Naast deze bibliotheek bestaat er nu ook een Geneeskundig Leesgezelschap, dat jaarlijks ongeveer f. 1000.— uitgeeft voor het aanschaffen van tijdschriften. Deze tijdschriften worden ook naar

Semarang en Soerabaya ter lezing doorgezonden. Hierdoor blijven de officieren van gezondheid dus op de hoogte van den vooruitgang in de geneeskunde. Aan het eind van elk jaar komen de tijdschriften in de bibliotheek, die ze voor de helft van den inkoopsprijs overneemt.

Tenslotte blijkt B o s c h, zoowel ter bevordering van éénheid en regelmaat in de waarnemingen, als voor eigen oefening der artsen, aanbevolen te hebben om ziektekundige tabellen der patiënten te maken, die dagelijks aan het ziekbed dienen te worden ingevuld, ziektegeschiedenissen dus, zooals die thans algemeen in gebruik zijn. Hij zegt hiervan: „de nuttigheid van zulke aantekeningen, waarbij aan het zoo menigmaal ontrouwe geheugen weinig wordt overgelaten, is buiten alle kijf!” Hij heeft echter dezen maatregel voorloopig weer moeten intrekken, omdat de officieren van gezondheid het nut van den maatregel niet inzien en er niet den noodzakelijken tijd en nauwkeurigheid aan geven. „Alleen de heer P. B l e e k e r heeft de waarde ervan begrepen en trekt daaruit voor zich en de wetenschap belangrijke gevolgen,” zegt hij.

Aan het eind van het rapport uit B o s c h de wenschelijkheid om nog te komen tot een boekenfonds, waaruit boeken uit Europa kunnen worden gekocht, omdat de hooge kosten hiervan voor de officieren van gezondheid persoonlijk vaak onoverkomelijk zijn.

Vatten wij al deze punten samen, dan moeten wij constateeren, dat onder B o s c h' leiding een belangrijke vooruitgang in het wetenschappelijk werk van het corps Indische geneesheeren valt te bespeuren.

Ook animeerde B o s c h steeds bij zijn ondergeschikten het beproeven van elders gedane uitvindingen. Steeds vermeldde hij dan dergelijke proeven, met den naam van dengene, die zich daarvoor verdienstelijk had gemaakt, in de Summiere Ziekenrapporten. Wij vonden bij de, door B o s c h bewaarde, brieven van officieren van gezondheid, een brief van W a s s i n k uit Soerabaya, waarin hij mededeeling doet van zijn eerste poging tot narcotiseeren met aether en in het Summiere Ziekenrapport van 1848, eerste halfjaar, treffen wij deze beschrijving,

door Bosch vermeld, aan. In 1846 had Ch. T. Jackson in Boston ontdekt, dat aether bij inademing bedwelmt en de tandarts W. Morton paste deze behandeling voor het eerst toe. Dr. Wassink nu schrijft 2 December 1847 aan Bosch, dat hij op den 29en November 1847 zijn pas uit Holland ontvangen zwavelaether-toestel heeft beproefd, dat in Boerhaave's Nieuwe Serie, 6e jaargang, 10e aflevering beschreven wordt. De proef werd genomen tijdens een bovenbeensamputatie bij een inlandsch fuselier, wegens uitgebreide caries patellae et tibiae. Na veertien maal inademen openbaarden zich teekenen van bedwelming en na zeventien maal inademen was de patiënt zóó gevoelloos, dat hij bij het maken van de lappensnede geen pijn aangaf. Het doorzagen van het bot was niet geheel gevoelloos en de man steunde hierbij eenigszins, doch, „gaf over het geheel die smart niet te kennen, welke men anders bij het doen van dergelijke operaties gewoon is te hooren." Wassink zegt verder: „In alle geval ben ik over den uitslag zeer voldaan en ik durf mij overtuigd houden, bijaldien patiënts mond niet breeder geweest ware dan het mondstuk van het aethertoestel, zoodat hij bij het inademen tevens dampkringslucht inzoog, de bedwelming volkomener en langer van duur zoude geweest zijn. Intusschen beschouw ik de Amerikaansche uitvinding als een weldaad voor de lijdende menschheid en de aanwending als zeer aanbevelenswaardig". De patiënt was hersteld en in een brief van Wassink van 31 December 1847 schrijft deze, dat hij hem een kunstbeen wil laten maken, zooals er in Indië nog geen in gebruik is. In latere brieven van Bleeker worden dan meerdere narcose-gevallen beschreven, eveneens te Soerabaya uitgevoerd.

Kort na het eerste geval van narcose te Soerabaya berichtte ook de officier van gezondheid W. Hester uit Batavia over een operatie in narcose en verzocht den Chef over den geneeskundigen dienst dit geval te publiceeren. Het betrof een koelie van een suikerfabriek uit Bekassi, wiens arm in een machine tot aan den schouder was verbrijzeld. De man werd over een afstand van twintig paal gedurende twaalf uur naar het hospitaal gedragen. Terstond werd geopereerd in narcose met het

toestel, dat door den dirigeerend officier van gezondheid Müller uit Europa meegebracht was. Na gedurende 4½ minuut de aether te hebben ingeademd, was de man geheel bewusteloos „en een doode gelijk“. In vijftien minuten werd de geheele operatie verricht en eerst aan het eind van de bewerking gaf de patiënt weer eenige teekenen van leven. Helaas is hij enkele dagen na de operatie overleden, zooals aangegeven, tengevolge van het bloedverlies tijdens het transport.

Zien wij dus uit dit alles, dat er een duidelijk streven was ontstaan om den opbloeij der medische wetenschap, zooals die overal in dien tijd merkbaar was, te volgen, B o s c h zelf was nog niet tevreden en het plan een eigen geneeskundig tijdschrift voor Indië op te richten, liet hem niet los.

*De Vereeniging tot bevordering van Geneeskundige
Wetenschappen in Nederlandsch-Indië.*

In alle beschikbare litteratuur vonden wij als oprichtingsdatum van de Vereeniging tot bevordering van Geneeskundige Wetenschappen in Nederlandsch-Indië genoemd den 19en Maart 1851. Zelfs in de feestrede, uitgesproken ter gelegenheid van het vijftienvig-jarig bestaan der vereeniging door Dr C. L. v a n d e r B u r g vinden wij aangegeven, dat op den 19en Maart 1851 's avonds ten huize van Dr. W. B o s c h door een twintigtal doctoren deze vereeniging werd opgericht en dat B o s c h haar eerste voorzitter werd. Uit de brieven, door B o s c h bewaard, bleek ons echter, dat deze algemeen aangenomen datum op een vergissing moet berusten. Wij vonden namelijk een schrijven, gedateerd 20 Januari 1851 en onderteekend door A. J. D. S t e e n s t r a T o u s s a i n t en C. S w a v i n g, waarbij aan Dr. B o s c h officieel bericht werd gezonden van zijn benoeming tot beschermheer van de Vereeniging tot bevordering van Geneeskundige Wetenschappen in Nederlandsch-Indië, welke vereeniging op den 18en Januari 1851 door de te Batavia vergaderde geneesheeren en pharmaceuten opgericht was. Hoe het zij, vermoedelijk mogen wij aannemen, dat meerdere vergaderingen plaats vonden alvorens de jonge vereeni-

ging volledig tot stand kwam en waarschijnlijk moeten wij den 19en Maart dan wel beschouwen als de datum, waarop de voornaamste bepalingen haar beslag kregen. Als voornaamste besluit van de vereeniging naast het houden van wetenschappelijke vergaderingen mogen wij noemen het plan tot uitgeven van een tijdschrift, dat te Batavia zal verschijnen. De eerste jaargangen van het tijdschrift werden gedrukt bij de firma Lange en Co. te Batavia.

Ook over het tijdstip, waarop het eerste nummer van dit tijdschrift verscheen, bestaat geen eenstemmigheid, doch ook hiervoor vonden wij in de reeds vaker aangehaalde brieven duidelijke gegevens. Dr. J. M u n n i c h, officier van gezondheid, werkzaam op het Hoofdbureau van den geneeskundigen dienst, schreef in een brief, gedateerd 23 Augustus 1851, aan B o s c h, die op inspectiereis was, dat het eerste nummer van het tijdschrift van de pers was gekomen en dat er tot dat moment 81 intekenaren waren. Wanneer wij het eerste nummer van het tijdschrift zelf nagaan, dan blijkt hierin uit niets op welken datum het is verschenen en zoo kunnen wij begrijpen, dat hiervoor verschillende data worden opgegeven, tot zelfs in het jaar 1853 toe.

Zoo was dus de wensch, die B o s c h reeds zoo lang koesterde, vervuld en een geneeskundige vereeniging met een eigen tijdschrift ontstaan. Toen na een jaar bleek, dat de nieuwe vereeniging voldoende levensvatbaarheid bezat, werd haar erkenning aan den Gouverneur-Generaal verzocht en verkregen den 2en Maart 1852.

In de eerste aflveringen van het tijdschrift verschenen hoofdzakelijk casuïstische mededeelingen en topografische studiën over verschillende Indische plaatsen. B o s c h maakte van de gelegenheid gebruik om de Militaire Summiere Ziekenrapporten, halfjaarlijksche verslagen over den geneeskundigen dienst, die reeds sinds 1832 werden ingediend, nu te publiceeren in het tijdschrift, dat hiervoor een subsidie van het gouvernement kreeg, eerst van f 900.—, later zelfs tot f 2000.— per jaar. B o s c h begon de publicatie van 1846 af en ook uit deze Summiere Rapporten zien wij weer, dat hij den vooruitgang der

wetenschap op hoogen prijs stelde en speciaal de statistiek als zeer noodzakelijk voor de bevordering der medische wetenschap zag. In de Rapporten over het eerste halfjaar van 1846 geeft hij eerst een overzicht van de voorafgegane dertig jaren en hij zegt, dat helaas in dien tijd het nut van statistieken niet voldoende werd begrepen. Hierdoor is veel voordeel verloren gegaan van de geschiedenis der geneeskunde, die toch zoo belangrijk is voor den vooruitgang in deze wetenschap. Gelukkig is men thans tot een andere overtuiging gekomen, zegt hij, en worden nu uitgebreide statistieken aangelegd over allerlei ziekten, die in de tropen voorkomen. De verdere Rapporten zijn dan ook vol statistieken op elk gebied. Wij zagen reeds, dat B o s c h in deze Rapporten tevens het goede werk, door zijn officieren van gezondheid verricht, beschreef. Door de publicatie der Rapporten in het tijdschrift werd ook dit werk nu meer algemeen bekend.

Door ruiling van de uitgaven met andere geneeskundige vereenigingen in de verschillende landen deed de jonge vereeniging pogingen om een bibliotheek te krijgen. Hiertoe wendde zij zich ook tot de, in 1849 opgerichte, Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst. Uit het antwoord, dat zij van deze, nauwelijks twee jaar oudere, zustervereeniging op haar verzoek ontving, blijkt weer eens te meer, dat men in Nederland weinig begrip had omtrent Indië en zijn verlangens. Dit antwoord luidde: „Een tijdschrift geven wij niet uit, maar wilt gij onze verslagen hebben, ge kunt ze immers koopen, zooals wij de uwe kunnen doen; of gij zoudt Uwe vereeniging als een afdeeling onzer Maatschappij kunnen doen inlijven, hoewel daartegen groote bezwaren bestaan” *). Welk een verschil in waardeering blijkt uit deze houding, vergeleken met de Smithsonian Institution te Washington, de Academia Fredericiana te Kopenhagen, de Académie de médecine de Belgique, de Kaiserlich-Leopoldinisch-Carolinisch Deutsche Aka-

*) Het eerste „Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde”, verscheen 2 Januari 1857, nadat hiertoe in 1856 was besloten en een fusie was aangegaan tusschen vijf verschillende, in Nederland verschijnende, geneeskundige tijdschriften.

demie der Naturforscher in Dresden, die alle zelf ruiling van tijdschriften aan de nieuwe Indische vereeniging voorstelden.

En zoo had dus Indië, dank zij de volhardende pogingen van Bosch, zijn eigen geneeskundig tijdschrift gekregen. En dit tijdschrift is blijven bestaan tot heden toe, al zijn er ook moeilijke jaren geweest, zoo zelfs, dat er soms in een heel jaar geen aflevering uitkwam. Doch steeds leefde het weer op en thans is het een bloeiend weekblad, waarin alles, wat in Indië op medisch-wetenschappelijk gebied wordt gedaan, gepubliceerd wordt en dat zeker tot de beste medische tijdschriften mag worden gerekend.

Voordat dit tijdschrift was opgericht, waren in Indië geneeskundige artikelen, als ze niet als apart werk werden uitgegeven, verschenen in de volgende tijdschriften:

- 1e. In de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Hierin verschenen vóór 1852 26 medische artikelen.
- 2e. In het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië. Hierin verschenen van 1838 tot 1848 39 artikelen.
- 3e. In het Indische Magazijn (1844 en 1845). Hierin worden 16 medische artikelen aangetroffen.
- 4e. In het Natuur- en Geneeskundig Archief voor Nederlandsch-Indië (1844 tot 1847), waarin 65 artikelen werden gepubliceerd.
- 5e. In het Indisch Archief, waarin in 1849 één artikel was verschenen.

Behalve deze tijdschriftartikelen waren vóór 1852 in Indië 19 boeken op medisch gebied uitgekomen.

B o s c h' particuliere leven te Batavia.

Gedurende den tijd, dat hij als chef over den geneeskundigen dienst te Batavia woonde, heeft B o s c h zich ook op ander gebied bewogen. Het was in dien tijd, dat overal in Europa, dus ook in Nederland, de liberale gedachte zich begon baan te breken. Dat B o s c h, wiens handelwijze, zooals uit het voor-

gaande duidelijk blijkt, van liberalisme was doordrenkt, deze richting van harte van toegegaan, is niet te verwonderen. Hij was een groot vriend van Dr. W. R. baron van Hoëvell, den Bataviaaschen predikant, die in 1848 een berisping van de regeering ontving, omdat hij daadwerkelijk had deelgenomen aan de protestvergadering op den 22en Mei, belegd om te protesteeren tegen het door minister Baud aan de opleidings-school te Delft geschonken monopolie voor het opleiden van Indische ambtenaren. Toen Dr. van Hoëvell hierop ontslag vroeg en naar Nederland terugkeerde, kwam hij al spoedig, namelijk in 1849, in de Tweede Kamer der Staten-Generaal en heeft daar jarenlang gevochten voor een betere positie van den Inlander. Voor zijn redevoeringen in de Kamer kreeg hij belangrijke inlichtingen uit Indië. En uit het door Bosch nagelaten archief bleek, dat vele van deze inlichtingen van hem afkomstig waren. Wij vonden namelijk acht brieven van Van Hoëvell aan Bosch uit de jaren 1850, 1851, 1852 en 1853, waaruit blijkt, dat er een geheime briefwisseling tusschen deze beide mannen bestond, waarbij Bosch allerlei gegevens over den werkelijken toestand in Indië onder de bevolking mededeelde. Dat Bosch het gevaarlijke van deze handelwijze begreep, moge blijken uit één van zijn brieven aan Van Hoëvell, waarin hij dezen verwijt iets te hebben medege-deeld, waarvan men moet begrijpen, dat het van niemand anders dan van Bosch afkomstig kan zijn. Geheel onbedenklijk was deze handelwijze van Bosch zeker niet; dat een hoofd-ambtenaar van de Indische regeering aan de politieke tegenstanders van die regeering gegevens verschafte, die voor die regeering vaak compromitterend moesten zijn, is zeker niet goed te praten, al hebben de uitkomsten bewezen, dat het doel goed was. Maar, aangezien deze houding van Bosch natuurlijk niet geheel onbekend bleef, kunnen wij dan ook begrijpen, dat de verhouding van hem met de Indische regeering langen tijd zeer gespannen is geweest.

Ook in de oprichting van een Bataviaasch departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, welk departement in Juli 1851 werd opgericht, had Bosch een werkzaam aan-

deel, hetgeen moge blijken uit zijn benoeming tot Eerelid van deze Maatschappij na zijn repatriëering. Deze benoeming werd hem bij schrijven van 21 Augustus 1854 medegedeeld.

Van de oudste Indische wetenschappelijke vereeniging, het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, was *B o s c h* tijdens de laatste jaren van zijn verblijf in Indië voorzitter. Vele jaren had hij zitting in de hoofdcommissie voor het onderwijs in Indië en ook heeft hij met eenige andere hooggeplaatste heeren een onderwijs-inrichting in het leven geroepen, de school Herwijnen, welke gelijk stond met het middelbaar onderwijs in Nederland, en waardoor het mogelijk werd, dat de kinderen van Europeanen in Indië langer onder de hoede van hun ouders konden blijven. Helaas ontstonden er al spoedig moeilijkheden met den directeur van deze inrichting, waardoor de school verliet.

Tenslotte weten wij nog, dat *B o s c h* als medebestuurder van het Parapattan-weezengesticht te Batavia zich zeer heeft ingespannen voor verbetering van het lot van de Indo-Europeesche kinderen.

Uit dit alles blijkt wel, dat *B o s c h* ook in de Europeesche samenleving te Batavia een vooraanstaande plaats innam.

In de laatste helft van het jaar 1853 ging zijn gezondheids-toestand wederom zoodanig achteruit, dat hij genoodzaakt was ziekteverlof aan te vragen. Dit verlof werd toegestaan en den 17en Januari 1854 verliet hij voorgoed het land, waar hij bijna dertig jaar had gewerkt. Met het Nederlandsche schip „Cortgene” vertrok hij van Batavia.

Reeds vóór hij in Nederland aankwam, verscheen er een ongeteekend ingezonden stuk in de „Nieuwe Rotterdamsche Courant” van 25 April 1854. Hierin werd zijn vertrek uit Indië medegedeeld en zijn groote verdiensten voor dat land gememooreerd, terwijl de hoop werd uitgesproken, dat *B o s c h*, met zijn groote kennis van de Indische toestanden, spoedig in de Tweede Kamer naast *V a n H o ë v e l l* zou worden geroepen om de Indische belangen te behartigen. Hiertoe is het echter nimmer gekomen.

LITTERATUUR VOOR HOOFDSTUK V.

- Dr. W. BOSCH, De vermeerdering van Java's bevolking beschouwd als de grootste bron van rijkdom voor Nederland, 1851.
- Dr. C. L. VAN DER BURG, Overzicht van de geschiedenis en de werkzaamheden der Vereeniging tot Bevordering van Geneeskundige Wetenschappen in Nederlandsch-Indië gedurende de eerste vijftwintig jaren van haar bestaan.
Redevoering, uitgesproken in de Algemeene Vergadering van den 2den Maart 1877.
- Dr. H. T. COLENBRANDER, Koloniale Geschiedenis.
- Dr. C. C. DELPRAT, De geschiedenis der Nederlandsche Geneeskundige Tijdschriften van 1680 tot 1857.
- Dr. C. C. DELPRAT, De geschiedenis van de eerste 50 jaren van het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde.
- G. F. VAN DOMMELEN, Geschiedenis der Militaire geneeskundige dienst in Nederland, met inbegrip van die zijner zeemagt en overzeesche bezittingen, 1857.
- FEESTBUNDEL 1936, uitgegeven ter gelegenheid van het verschijnen der 75e jaargang van het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië.
- GENEESKUNDIG TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH-INDIE, 1e, 2e en 3e Jaargang.
- GOSSES EN JAPIKSE, Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis.
- NATUUR- EN GENEESKUNDIG ARCHIEF voor Nederlandsch-Indië, 1844 tot 1847.
- J. L. PAGEL, Einführung in die Geschichte der Medizin, umgearbeitet von Karl Sudhoff.
- L. S. A. M. VON RÖMER, Historische schetsen, 1921.
- Dr. D. SCHOUTE, De Geneeskunde in Nederlandsch-Indië gedurende de negentiende eeuw.
- E. P. SNIJDERS, academisch proefschrift Amsterdam 1922, Bijdragen tot de kennis van het typhoïed-paratyphoïed-vraagstuk in de tropen.
- Dr. F. W. STAPEL, Geschiedenis van Nederlandsch-Indië.
- A. DE WAART, Ontwikkeling van het Geneeskundig Onderwijs te Weltevreden, 1851 tot 1926, uit: Vijfenzeventig jaren Medisch Onderwijs te Weltevreden.
? , Een onpartijdig woord uit Indië, betreffende de gebeurtenis van den 22en Mei 1848 te Batavia.
- GENEESKUNDIGE COURANT voor het Koninkrijk der Nederlanden,
van 14 Maart 1852;
Idem van 21 Maart 1852;
Idem van 28 Maart 1852.
- NIEUWE ROTTERDAMSCH COURANT van 25 April 1854.

HOOFDSTUK VI.

B o s c h' laatste levenstijdperk.

In het voorjaar van 1854 kwam B o s c h weer in Nederland terug en vestigde zich als ambteloos burger in Arnhem. Bij K.B. van 15 Juni 1856, no. 56 wordt hij ten tweede male gepensionneerd en nu voorgoed. In dit besluit werd met geen woord gerept van eenigen dank of onderscheiding. Het pensioen bedroeg f 2000.— per jaar, het maximum, wat hem kon worden toegekend. Hiermee is een einde gekomen aan zijn werkzaamheden als medicus, in welke functie hij voor zijn tijd zeer belangrijk en vruchtbaar werk verrichtte. Doch het beteekende zeker niet, dat B o s c h de laatste twintig jaren van zijn leven in werkeloosheid en rust, als vergeten burger van Arnhem, doorbracht. Dat zou niet hebben gestrookt met zijn groote vitaliteit, die hij te voren steeds had getoond. Zijn warme belangstelling bleef uitgaan naar alles, wat op Indië betrekking had. En aangezien er in dien tijd in de verhouding tusschen Nederland en zijn koloniën vele wantoestanden heerschten, vond zijn felle pen keer op keer op allerlei wijzen gelegenheid om op deze wantoestanden opmerkzaam te maken.

Een groot aantal courantenartikelen en ingezonden stukken verschenen van zijn hand in allerlei verschillende Nederlandsche bladen en steeds weer kwam hij hierin op voor een betere, meer menschwaardige behandeling van de Inheemsche onderdanen van ons groot koloniaal rijk. Zelfs richtte hij speciaal voor dit doel een vereeniging op, die een eigen maandschrift uitgaf, hetwelk grootendeels door B o s c h werd geredigeerd. Al deze publicaties bij elkaar ziende, kregen wij den indruk te doen te hebben met een tweede „pak van Sjaalman" en het heeft ons dan ook zeer verwonderd, dat wij nergens iets konden ontdekken van eenige relatie van B o s c h met M u l t a t u l i, die in denzelfden tijd zijn „Max Havelaar" uitgaf en eveneens

streed voor betere bestaansmogelijkheden van den Inlander. Dat B o s c h in Indië D o u w e s D e k k e r niet ontmoette, is te begrijpen; dat er geen contact is geweest in Europa tus- schen twee zulke vurige voorvechters voor éézelfde doel, kunnen wij niet aannemen, al vonden wij hiervan nergens iets vermeld.

Wij willen een greep doen uit deze vele publicaties en de reacties, die er van allerlei zijden op verschenen. Wij moeten daarbij in het oog houden, dat in Nederland omstreeks dien tijd de belangstelling voor Indië en niet alleen voor zijn „batig saldo", steeds groeide en er ook in de volksvertegenwoordiging steeds sterker stemmen klonken voor verbetering van de toestanden aldaar, zoodat zoo nu en dan onderzoek naar ge- rapporteerde misstanden werd bevolen. Doordat dit onderzoek dan vaak werd ingesteld door menschen, die persoonlijk belang hadden bij het voortduren van den bestaanden toestand, waren de antwoorden, waarop de Regeering haar houding be- paalde, slechts zelden betrouwbaar. En ziedaar een vruchtbaar terrein voor B o s c h om zijn eigen ervaringen uit Indië tegen- over te stellen.

In een ingezonden stuk in de „Arnhemsche Courant" van 24 November 1862, getiteld: „De schandalen van den officieelen dwangarbeid in Indië", geeft B o s c h een beschrijving van de verschillende wijzen, waarop de bestuursambtenaren mis- bruik maakten van hun gezag. Zoo zegt hij, dat de residenten, door gouddorst gedreven, hun kultuurprocenten verhoogden door de bevolking te dwingen om één-derde gedeelte en soms wel de helft van den grond te bebouwen met voor de Euro- peesche markt bestemde producten, inplaats van het voorge- schreven één-vijfde gedeelte. Dat zij voorts eigenmachtig van het door de regeering beschikbaar gestelde plantloon kortingen inhielden en boven de verplichte cultuur nog belastingen instel- den voor het aanleggen van allerlei onnuttige werken, ja zelfs van lusthoven, bij hunne huizen. Ook dwongen zij de bevol- king om een escadron, op één zelfde wijze gekleede, ruiters te leveren, alleen om hen bij hunne inspectie-reizen voor de sier te vergezellen. Door al deze volkomen willekeurige hande-

lingen kwam de bevolking tijd te kort om de eigen sawahs te bewerken, zoodat de rijstooigsten te gering waren en hongersnood ontstond. Ook, schreef hij, werden de landrenten steeds hooger opgedreven, terwijl de inlandsche hoofden daarnaast het, aan den landarbeider toekomende, plantloon gedeeltelijk inhielden. De bevolking werd op deze wijze gedwongen om hun buffels, zoo noodig voor het bewerken der velden, te verkoopen om te kunnen blijven leven *). En al deze wantoestanden bleven bestaan, niettegenstaande de hoogste regeering er van in kennis was gesteld. B o s c h haalt een geschrift van den oud-Gouverneur-Generaal R o c h u s s e n aan, waarin deze zegt, dat men zijn lastgevingen ter verbetering niet uitvoerde en dat zelfs veel van wat geschiedde voor hem verborgen was gehouden.

Dat een dergelijke publicatie van schandalen, door bestuursambtenaren bedreven, den schrijver hiervan bij een bepaalde categorie personen niet geliefd deed zijn, is zeer begrijpelijk. Zoo beschuldigde een oud-resident uit Midden-Java, de heer J. D. v a n H e r w e r d e n, Dr. B o s c h e n „zijn vrienden van den vrijen arbeid“, dat zij thans meesterlijk gebruik weten te maken van de rampen op Midden-Java, veroorzaakt door de epidemie van 1846 tot 1850, in hun kruistocht tegen het Cultuurstelsel, doch dat Dr. B o s c h als chef over den geneeskundigen dienst in zijn officieele rapporten aan de regeering ten tijde van deze epidemie, hiervan niets had doen blijken.

In een zeer fel artikel in de „Nieuwe Rotterdamsche Courant“ van 15 December 1862 verwerpt B o s c h deze beschuldiging. Hij had wel degelijk in zijn rapporten over die epidemie melding gemaakt van de armoede en hongersnood der bevolking als voornaamste oorzaak van de ziekte. Ook had hij er op gewezen, dat Europeanen, Chineezen en hun bedienden van de ziekte verschoond gebleven waren.

De heer v a n H e r w e r d e n antwoordt hierop in het „Nieuwe Dagblad van 's Gravenhage“ van 28 December 1862, dat inderdaad in de rapporten deze gegevens voorkomen, doch

*) Zie bij MULTATULI in Max Havelaar: Saïdjah's vader had een buffel.

dat nergens het woord Cultuurstelsel wordt genoemd en nergens dit stelsel wordt beschuldigd. En hij zegt, dat de schuld van de groote sterfte tijdens die epidemie wel in den hongersnood kan hebben gelegen, doch dat deze was veroorzaakt door misoogsten, onafhankelijk van eenig stelsel van cultuur.

12 Januari 1863 dient B o s c h van repliek. Ironisch zegt hij, dat er een misverstand heeft bestaan tusschen hem en den heer v a n H e r w e r d e n. Natuurlijk heeft deze gelijk, als hij zegt, dat in de officieele rapporten niet voorkomt, dat de algemeene verarming moest worden toegeschreven aan de overdrijving van het Cultuurstelsel. Maar hoe kon men ook verwachten, dat hij het beleid van die regeering aanklaagde? B o s c h had gewezen op de algemeene armoede en hongersnood en het was de taak van de regeering deze feiten te onderzoeken. Dat de regeering in dien tijd wel degelijk den ondergrond van zijn opgegeven oorzaken had begrepen, blijkt uit het feit, dat hij een ontevredenheidsbetuiging kreeg over zijn rapport.

Met officieele gegevens uit de regeeringsverslagen bewijst hij dan, dat niet een misoogst de schuld van den hongersnood was, want in de jaren der epidemie was de totale productie van rijst op Java belangrijk hooger dan in de eraan voorafgaande jaren, terwijl de bevolking in die jaren in plaats van te vermeerderen, verminderde. De rest van dit artikel is nog weer gevuld met beschrijvingen van dit stelsel, dat Nederland verrijkt ten koste van den Inlander, zoodat „Javaansche moeders hare kinderen, die ze liefhebben als wij, moesten te koop veilen voor een weinig voedsel.”

Wij zouden van dergelijke artikelen nog meerdere kunnen citeeren. Alle komen zij neer op hetzelfde: bestrijding van het Cultuurstelsel, stelling nemen tegen verkeerd gebruikte citaten en statistieken, die steeds weer worden aangehaald om de Nederlandsche politiek ten opzichte van Indië goed te praten en die het courantenlezende publiek niet kan verifieeren. Elders weer bestrijdt B o s c h de meening, dat de Javaan lui is en zegt hij, dat het tegendeel waar is, als hij maar overtuigd is, dat hij ook wordt betaald voor hetgeen hij verricht. In een

ander artikel lezen wij de aanklacht, dat bij de millioenen, door Nederland uit Indië verkregen, onder andere ruim vijf en tachtig millioen gulden zijn, opbrengst van tien jaren opium-monopolie, dus van een stelsel, dat ten gerieve van de schatkist duizenden inlanders vergiftigt en geestelijk en lichamelijk tot wrakken maakt. Het is zeer interessant om dit alles door te lezen en wij kunnen begrijpen, dat B o s c h door al deze publicaties bekend werd. Zijn artikelen worden dan ook steeds weer aangehaald in de verschillende groote bladen bij hun beschrijvingen over de koloniale politiek, soms in goedkeurenden zin, doch meer nog wordt hij heftig bestreden en zelfs vaak worden zijn goede bedoelingen miskend en hem eigen belang en persoonlijk voordeel in de schoenen geschoven. Steeds weer beantwoordt hij dergelijke artikelen op heftige wijze, daarbij soms het bewijs leverende, niet altijd particuliere belangen gescheiden te kunnen houden van de zaak, waar het om gaat en scherpe critiek op het streven, dat hij voorstaat, op te vatten als persoonlijk tegen hem gericht. Dat inderdaad insinuaties niet uitbleven moge blijken uit een ingezonden stuk in de „Nieuwe Rotterdamsche Courant“ van 2 Februari 1867. B o s c h toont zich hierin zeer verontwaardigd over een artikel uit de „Locomotief“ van 2 November 1866, waarin stond: „Zou Dr. B o s c h wel een zoo hevig bestrijder van het Cultuurstelsel geworden zijn, had men hem een fiksch suikercontract, natuurlijk met gedwongen arbeid, gegeven, waarom hij gevraagd had?“ Pertinent verklaart hij, dat dit een leugen is. En nogmaals haalt hij aan, dat hij, nog werkzaam in Indië, steeds zich tegen het Cultuurstelsel betoonde, ja zelfs in 1850 een brochure uitgaf, waarin hij de oorzaken van de ellendige toestanden op Java uiteenzette *). Hieraan was zeker geen voordeel voor hem verbonden geweest, want de brochure kostte hem f. 160.— met daarnevens het gevaar zijn betrekking erdoor te verliezen. „Ik deed dit in het belang van den Koning, die misleid werd, van ons volk, dat men in dwaling bragt!“ zegt hij.

*) „De vermeerdering van Java's bevolking, beschouwd als de grootste bron van rijkdom voor Nederland.“ (zie bldz. 111).

In 1866 richt B o s c h de „Maatschappij tot Nut van den Javan" op en vereenigt in deze maatschappij allen, die met hem de meening zijn toegedaan, dat de oorspronkelijke bewoners van ons Indië aanspraak mogen maken op een rechtvaardige behandeling. Van deze Maatschappij, waarvan overal in het land afdeelingen werden gesticht, was B o s c h voorzitter tot een jaar vóór zijn dood. Om gezondheidsredenen moest hij toen het voorzitterschap aan anderen overdragen, doch als eere-voorzitter bleef hij tot het laatst zooveel mogelijk werkzaam en schreef hij in het maandblad, dat de Maatschappij uitgaf onder den titel: „Nederland en Java". Jarenlang heeft hij praktisch alleen dit maandblad gevuld en het gebruikt als spreektrumpet voor zijn idealen.

B o s c h was niet tevreden met gedeeltelijke resultaten. Toen in 1869 de minister van koloniën, E. d e W a l, bij de Staten-Generaal een wetsontwerp indiende, dat tot strekking had om te komen tot afschaffing van de verplichte suikercultuur, was dit een stap in de goede richting. Dat het noodig geoordeeld werd om deze cultuur trapsgewijze te verminderen, zoodanig, dat de algeheele afschaffing eerst in 1890 zou zijn bereikt, moge te betreuren zijn geweest, het feit blijft, dat thans door de regeering officieel het einde van de gedwongen cultuur werd aangekondigd en in uitzicht gesteld. Doch reeds voor dit wetsontwerp door de Tweede Kamer was aangenomen ageerde B o s c h hiertegen in zijn „Nederland en Java". Hij betoogde, dat een wetsvoorstel, dat nog twintig jaar dwangarbeid toelatte, onrechtvaardig en onaanvaardbaar was. Door Koning Willem I zijn in 1818 de Javanen als vrij volk erkend, zooals blijkt uit de lastgeving aan de Commissarissen-Generaal: „Wij (commissarissen-generaal) hebben uitdrukkelijk in last van den Koning om de inlandsche bevolking tegen alle willekeur te beschermen, haar lot te verbeteren, haar genot van eigendom en van de vruchten van haren arbeid te verzekeren en haar de gelukkige gevolgen Zijner vaderlijke regering te doen deelen." Wat er van deze opdracht is terecht gekomen, weet een ieder. En nu de regeering langzamerhand is gaan inzien, dat de dwangcultuur uit den boeze is, komt een liberaal minister met

een wetsvoorstel, dat deze dwangcultuur nog twintig jaren wil doen voortbestaan.

De Tweede Kamer neemt in Mei 1870 dit wetsontwerp aan en dat is voor B o s c h aanleiding om in het Juni-nummer van 1870 van „Nederland en Java” een scherp verwijt tot de natie te richten, dat men hem in zijn strijd tegen deze onrechtvaardigheid alleen heeft laten staan. Hij zegt, dat in 1829 zelfs de Koning zich niet het recht toekende aan veroordeelde misdadigers op Java dwangarbeid bij de cultures op te leggen. Hij noemt de aanneming van de Suikerwet dan ook een stap achterwaarts, waardoor Nederland thans achter staat bij Spanje, dat juist kort geleden „de boeyen slaakte van de Cubaansche slaven”. En aan alle leden van de Maatschappij tot Nut van den Javaan verzoekt hij met klem, „nu de Tweede Kamer door de wet op de suikercultuur een millioen onzer vrije medemenschen bij vernieuwing veroordeeld heeft om in de suikerrietvelden te werken en overgeleverd aan de grofste willekeur der drijvers”, een petitionnement aan de Eerste Kamer te richten om dit wetsvoorstel niet aan te nemen.

Dit artikel in „Blaadje No. 6” verwekte een storm van verontwaardiging in de pers. In vele couranten wordt het besproken en „opgewonden en overdreven” genoemd, hetgeen B o s c h doet verklaren, dat het artikel dan misschien wel opgewonden en overdreven mocht zijn, maar dat het hem was ingegeven door de groote teleurstelling, dat de Tweede Kamer deze Suikerwet had aanvaard. En hij verheugt zich, dat nu tenminste in het geheele land bekend is geworden, dat er toch nog menschen zijn, die deze nieuwe wet niet als een vooruitgang beschouwen en dit misschien aanleiding zal zijn voor velen om zich voor de directe afschaffing der dwangcultuur te verklaren.

De Suikerwet werd ook door de Eerste Kamer aangenomen en bleek later een goede stap te zijn geweest in de richting van afschaffing der gedwongen cultuur.

Dit is B o s c h' laatste politieke strijd geweest. In het derde hoofdstuk zagen wij, dat hij in 1872 nog een polemieek voerde over de besmettelijkheid van de cholera. Daarna vinden wij

nog slechts artikelen van zijn hand in „Nederland en Java“. Zijn gezondheid wordt gaandeweg minder en op den 19en Mei 1874 overlijdt hij in zijn woning te Arnhem.

Nog éénmaal komen in de couranten in Nederland berichten over B o s c h. Zijn overlijden wordt gemeld en overal wordt hij gekenschetst als een felle strijder met ijzeren volharding in zijn, zichzelf opgelegde, taak om Nederland beter in kennis te brengen met zijn overzeesche bezittingen en een rechtvaardig bestuur voor die gewesten te verkrijgen. En veel is al in die richting, mede door hem, verkregen. Het geheele voorblad van het Maandblad der Maatschappij tot Nut van den Javaan van 1 Juni 1874 is aan een „in memoriam“ gewijd en hierin lezen wij: „De naam van W i l l e m B o s c h zal door het nageslacht genoemd worden als de naam van een man, die met M u l t a t u l i en v a n H o ë v e l l de natie het eerst tot het besef heeft gebracht, dat ook de Javaan aanspraak heeft op rechtvaardige behandeling, ontwikkeling en beschaving. Wat zijn arbeid heeft gewrocht, laat zich niet met den vinger aanwijzen, maar lost zich op in een milder geest van het moederland tegenover de koloniën, zich inzonderheid openbarende in meer liberale regeeringsmaatregelen. Al blijft er op Java nog zeer veel te doen, veel is toch reeds verbeterd. Is de veronderstelling zoo gewaagd, dat vele hervormingen achterwege zouden zijn gebleven, indien B o s c h niet als Javanenkampioen was opgetreden?“

Den 22en Mei 1874 werd Dr. W. B o s c h op het kerkhof te Rosendaal bij Arnhem begraven.

LITTERATUUR VOOR HOOFDSTUK VI.

- Dr. W. BOSCH, Indië zooals het geweest is en men het weer zou willen hebben, uit: het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, 1859.
- Dr. W. BOSCH, De vermeerdering van Java's bevolking beschouwd als de grootste bron van rijkdom voor Nederland, 1851.
- Dr. H. T. COLENBRANDER, Koloniale Geschiedenis.
- GOSSES EN JAPIKSE, Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis.
- MULTATULI, Max Havelaar.
- Dr. F. W. STAPEL, Geschiedenis van Nederlandsch-Indië.
- ALGEMEEN DAGBLAD VAN NEDERLAND van 4 Juli 1870.
- ALGEMEEN HANDELSBLAD van 24 Mei 1866;
 Idem van 30 Mei 1866;
 Idem van 26 Juni 1870.
- ALKMAARSCHE COURANT van 10 Juli 1870.
- ARNHEMSCHE COURANT van 24 November 1862;
 Idem van 12 Februari 1863;
 Idem van 16 Februari 1863;
 Idem van 17 Juni 1864;
 Idem van 18 Juni 1864;
 Idem van 29 September 1864;
 Idem van 25 October 1864;
 Idem van 9 Januari 1865;
 Idem van 22 April 1865;
 Idem van 24 April 1865;
 Idem van 19 Februari 1868;
 Idem van 25 Juni 1870;
 Idem van 2 Juli 1870;
 Idem van 6 Juli 1870;
 Idem van 28 December 1870;
 Idem van 18 Maart 1871;
 Idem van 21 Mei 1874.
- HET NIEUWS VAN DEN DAG van 3 Juni 1874.
- HET NOORDEN van 6 Juli 1870;
 Idem van 11 Juli 1874.
- HET VADERLAND van 14 Mei 1870;
 Idem van 24 Mei 1870;
 Idem van 25 Mei 1870;
 Idem van 5 Juli 1870;
 Idem van 13 Juli 1870;
 Idem van 16 Juli 1870;
 Idem van 6 Juni 1874.

KAMPER COURANT van 8 Januari 1865.

NEDERLAND EN JAVA van November 1869;

Idem van Januari 1870;

Idem van Mei 1870;

Idem van Juni 1870;

Idem van Juni 1874.

NIEUW DAGBLAD VAN 's-GRAVENHAGE van 29 November 1862;

Idem van 9 December 1862;

Idem van 28/29 December 1862.

NIEUWE ROTTERDAMSCHÉ COURANT van 8 December 1862;

Idem van 15 December 1862;

Idem van 12 Januari 1863;

Idem van 5 Januari 1865;

Idem van 2 Februari 1867;

Idem van 14 Februari 1868;

Idem van 20 Juni 1869;

Idem van 27 Februari 1870;

Idem van 22 Mei 1870;

Idem van 8 Juni 1870;

Idem van 22 Juni 1870;

Idem van 1 Juli 1870;

Idem van 7 Juli 1870;

Idem van 19 Maart 1871;

Idem van 31 October 1926.

TIJDSPIEGEL 1874.

ZAANLANDSCHE COURANT van 18 Juni 1870;

Idem van 3 September 1870.

NASCHRIFT.

Wanneer wij het hiervoren beschrevene overzien, worden wij doordrongen van het gevoelen, dat Dr. Willem Bosch een zeer bijzondere persoonlijkheid was. Op de meest eenvoudige wijze opgeleid tot geneesheer, wist hij zich, bewust van zijn gebrekkige opleiding, door zelfstudie op te werken tot een zoodanige hoogte, dat zijn medische bekwaamheid door de Utrechtsche Universiteit met een eeredoctoraat werd bekroond.

Naar Indië vertrokken, klom hij aldaar als officier van gezondheid op tot de hoogste rangen en hoewel zijn fel karakter hem meerdere malen in botsing deed komen met zijn chefs, werd hij toch, reeds gepensionneerd zijnde, aangezocht om als chef over den geneeskundigen dienst in Indië op te treden. Als zoodanig bewees hij de juiste man te zijn in dien tijd, door den algemeenen opbloei op medisch gebied, die overal merkbaar was, ook in Indië te bevorderen. Als tastbaar bewijs van zijn succesvol streven om de medische wetenschap op hooger peil te brengen, staat te Batavia de Geneeskundige Hoogeschool, gegroeid uit de door hem in 1851 gestichte School tot opleiding van Inlandsche artsen. Daarnaast moge de Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen in Nederlandsch-Indië, eveneens door hem in 1851 opgericht, het bewijs leveren van de levensvatbaarheid van zijn plannen. Ook deze vereeniging bloeit nog steeds en haar tijdschrift verdient een plaats onder de beste medische weekbladen.

Eenmaal gepensionneerd, streed hij met al de vurigheid van zijn aard voor verbetering in de koloniale politiek van Nederland en betoonde zich als één der zeer weinigen in ons land in zijn tijd een voorstander van een regeeringsbeleid, zooals heden ten dage algemeen als juist wordt erkend en nagestreefd, terwijl zijn groote liefde voor den Javaan hem steeds op heftige wijze deed strijden voor een menschwaardig bestaan van deze menschen.

„Gelukkig het volk, dat zijn verdienstelijke mannen eert en hunne nagedachtenis heilig bewaart”, scheef het „Nieuws van den Dag” van 3 Juni 1874 in haar „In memoriam Dr. W. Bosch”.

En daarom meenden wij voldoende verantwoord te zijn om het licht te doen vallen op het leven van dezen Dr. Willem Bosch.

REGISTER VAN NAMEN.

De nummers verwijzen naar de bladzijden.

A.

<p>Academia Fredericana, 129.
 Académie de médecine de
 Belgique, 129.
 Alkmaar, 11.
 Alphen aan den Rijn, 11.</p> | <p>Amboina, 38.
 Amiëns, 15.
 Amsterdam, 2, 3, 4, 8, 10, 11, 13,
 25, 26, 46, 59, 105.
 Arnhem, 59, 60, 134, 141.</p> |
|--|---|

B.

<p>Bataafsche Republiek, 9, 14.
 Bataviaasch Genootschap voor
 Kunsten en Wetenschappen, 121,
 130, 132.
 Batavia, 1, 13, 14, 15, 16, 19, 21, 22,
 23, 27, 39, 43, 84, 92, 93, 103, 117,
 118, 120, 121, 123, 124, 126, 127,
 128, 130, 131, 132, 144.
 Bauer, J. R. A., 124.
 Baud, J. C., 60, 75, 92, 106, 108, 131.
 Bekassi, 126.
 Benkoelen, 21.
 Bernard, J. C. B., 43.
 Bleeker, P., 85, 117, 118, 124, 125,
 126.</p> | <p>Boerhaave, 126.
 Bosch, A., 2.
 Bosch, K. F. L., 1.
 Bosch, Graaf J. van den, 100, 101.
 Bosscha, H., 25.
 Boston, 126.
 Bowier, J., 76.
 Breda, 8.
 Brugmans, S. B., 19.
 Brunjes, 4.
 Buitenzorg, 92, 116.
 Burg, Dr. C. L. van der, 127.
 Burgersdijk, C. H., 11.
 Buijskes, A. A., 18.</p> |
|---|---|

C.

<p>Calonne, J. B. de, 56.
 Capellen, G. A. G. P. Baron van
 der, 18.
 Charrière, 121.
 Cheribon, 23, 116.
 Clerq, P. le, 14.</p> | <p>Collegium Chirurgicum, 9.
 Collegium Medicum, 9.
 Cultuurstelsel, 100, 101, 102, 103,
 114, 136, 137, 138.
 Cuvier, 11.</p> |
|--|--|

D.

<p>Daendels, Mr. H. W., 15, 16, 17,
 84, 98.
 Delft, 131.
 Deventer, 2, 8.
 Dordrecht, 10.
 Dorrepaal, Maria Emalia, 60.</p> | <p>Douwes Dekker, 135.
 Dresden, 130.
 Duizend-eilanden, 22.
 Dupuytren, 11.
 Duymaer van Twist, Mr. A. J., 117.</p> |
|--|--|

E.

Elout, Mr. C. Th., 18.	Elout, luitenant-kolonel, 44, 45.

Falck, A. R., 7.
Feldman, A., 90.
Fendall, Sir John, 18.

F.

Franeker, 8.
Fritze, Dr. E. A., 77.

G.

Gisignies, L. P. J. du Bus de, 39,
84, 99.
Geneeskundige Hoogeschool, 1,
118, 144.
Gobée, Dr., 70.
Godefroy, P. J., 56, 77, 84, 122, 123.
's Gravenhage, 7, 10, 11, 24, 60, 61,
82.
Groningen, 8, 35, 75.

H.

Haarlem, 11.
Haastert, C. van, 38, 85.
Harbouer, 24.
Harderwijk, 8, 18.
Helder, den, 13.
Hellevoetsluis, 25, 84.
Heppener, J., 16.
's Hertogenbosch, 8.
Herwerden, J. D. van, 136, 137.
Hester, W., 126.
Heymann, S. L., 123.
Hoëvell, Dr. W. R. Baron van, 131,
132, 141.
Hoorn, 11.
Hunter, Dr. W., 17.

I.

Idzerda, Dr., 34, 35.
Indisch Archief, 130.
Indische Magazijn, 130.

J.

Jackson, Ch. T., 126.
Janssens, J. W., 16, 17.
Java-oorlog, 37, 44, 99.
Jenner, E., 86.
Johnson, 69, 70.
Jonker, Dina Christina, 25, 57, 59.

K.

Kaap de Goede Hoop, 13.
Kaapstad, 13.
Kleszenaar, F. H., 60.
Kopenhagen, 129.

L.

Laënnec, 11.
Larrey, 11.
Lauwerenburgh, 4.
Leiden, 8, 10, 11, 19, 25.
Lisfranc, 11.
Lodewijk Napoleon, 16.
Logeman, chirurgijn, 3.
Loncq, Prof. G. J., 74.
Londen, 18, 89.
Looman, luitenant, 13.

M.

- Maastricht, 11.
Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 121, 131.
Maatschappij tot Nut van den Javaan, 139, 140, 141.
Malang, 92.
Makassar, kampong, 92.
Max Havelaar, 134, 136.
Medisch Conservatorium, 123.
Middelburg, 8, 11.
Morton, W., 126.
Müller, E. W., 56.
Müller, M. J. E., 55, 127.
Multatuli, 134, 136, 141.
Munnich, J., 85, 128.

N.

- Napoleon, 2, 10, 16, 17, 98.
Nederlandsche Handelmaatschappij, 99, 102.
Ned. Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst, 129.
Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde, 129.
Nias, 44.
Nijmegen, 8.

O.

- Oberhauser, 124.
Oenarang, 91, 92.
Ontijd, C. G., 60.
Oost-Indische Compagnie, 14, 15, 97, 98, 101.

P.

- Padang, 44, 46, 53, 56.
Padri-oorlog, 44.
Palembang, 21, 23, 28.
Palimanang, 23, 24.
Parapattan-weezengesticht, 132.
Parc Vaccinogène, 90.
Parijs, 11, 59, 121.
Pasoeroean, 37, 38.
Pecalongan, 109, 116.
Peitsch, G. J., 25, 38, 39, 46, 77.
Prins Willem I, 8.

R.

- Raalten, W. van, 23.
Radijs, R., 76.
Raffles, Th. S., 17, 18, 21, 86, 90, 99.
Rauwenhoff, 4.
Reinwardt, C. G. C., 18, 87.
Rembang, 37, 56.
Riemer, P. de, 11.
Rochussen, J. J., 106, 107, 136.
Rosendaal, 141.
Roux, 11.

S.

- Salatiga, 95.
Schip „Aurora”, 25.
„Canton”, 57.
„Cortgene”, 132.
„Henrietta Elisabeth”, 21.
„Horse Race”, 23.
„Rotterdams welvaren”, 26, 27.
Schip „Wilhelmina”, 13.
School Herwijnen, 132.
Schoute, Dr. D., 1, 11, 86, 91.
Schreuder, A. C. H., 85, 124.
Schroeder van der Kolk, Prof. H. C., 75, 93.
Sebastian, Prof. A. A., 75.
Semarang, 16, 46, 55, 63, 69, 70, 84.

87, 91, 92, 93, 95, 103, 115, 116, 117, 118, 120, 125.
Smithsonian Institution, 129.
Soerabaya, 16, 38, 84, 91, 92, 103, 115, 116, 117, 118, 125, 126.
Solo, 119.

Steenstra—Toussaint, A. J. D., 70, 127.

Sturler, luit. de, 22.

Suerman, Prof., 75.

Swaving, C., 127.

Sijp, Aaltje van, 2.

T.

Toentang, 17.
Twello, 2.

Tijdschrift voor Ned.-Indië, 130.

U.

Utrecht, 8, 19, 43, 74, 120, 144.

V.

Voigt, C., 56.

Voorschoten, 60.

W.

Waal, E. de, 139.

Waitz, Dr. F. A. C., 72, 73, 87.

Wanscher, Hendrika, 2.

Washington, 129.

Wassink, G., 85, 90, 121, 125, 126.

Waszklewicz, A. E., 85, 88, 90.

Weenen, 89.

Weltevreden, 13, 20, 27, 28, 37, 40, 41, 46, 115, 116, 117.

Wilp, 2.

Wonosobo, 90.

Z.

Zembsch—de Klemp, Mevr. H. J., 121.

29419

STELLINGEN.

I.

Bij patella-fracturen verdient partieele of totale knieschijf-exstirpatie de voorkeur boven de hechting der fractuurelementen.

II.

Bij de behandeling van het acuut toxisch longoedeem (b.v. bij fosgeenvergiftiging) worden de beste resultaten verkregen door onderhuidsche zuurstof-injecties; de algemeen aanbevolen zuurstof-inhalatie daarentegen doet het longoedeem nog meer toenemen.

III.

Bij de dieet-behandeling der zwangerschapstoxicosen komt aan het melkdieet een ruimere plaats toe dan het hier te lande de laatste jaren heeft gehad.

IV.

Indien behandeling van hyperostosis frontalis interna noodzakelijk is, moet deze behandeling chirurgisch zijn.

V.

De anticarcinogene werking van het dichloordiaethylsulfide (mosterdgas) berust waarschijnlijk op een vernietiging van de in de epidermis aanwezige lipasen.

VI.

Het nemen van Röntgenfoto's van den pols op consultatie-bureaux voor zuigelingen is niet alleen nuttig ter controle van rhachitis, maar ook voor het diagnostiseeren van andere ziekten, zooals hypothyreoidie.

VII.

De injectie-therapie van haemorrhoiden en fistula ani, zooals die door Blond is uitgewerkt, verdient een ruimere navolging.

VIII.

Herhaalde traumata, gepaard gaande met een locale individueele gevoeligheid, zijn vermoedelijk de oorzaak voor het ontstaan van de zoogenaamde knuckle pads of Fingerknöchel-polster.

IX.

De infecie der galwegen na ontstekingen in de tractus intestinalis vindt overwegend plaats langs haematogenen weg.

X.

De provocatie-methode door middel van cardiazol-injectie voor de diagnose van epilepsie is niet alleen gevaarlijk, maar ook diagnostisch onbruikbaar.

XI.

De tonsillectomie à chaud bij het bestaan van een peritonsillair absces dient slechts te worden toegepast in speciale gevallen.

XII.

De fantasische verhalen, welke bij de bevolking van Nederlandsch-Indië de ronde doen over de Rheungas-boom, zijn terug te brengen tot een door het renghol veroorzaakte progressieve necrotiseerende dermatitis.

